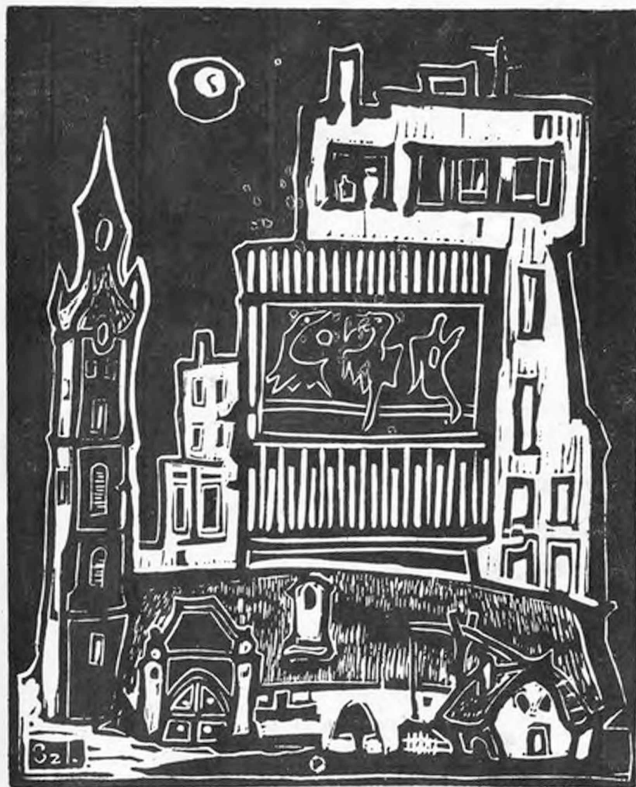

MÚZEUMI KURÍR

1974. JÚLIUS

15. SZÁM (II. kötet, 5. szám)

MÚZEUMI KURÍR

15.

(II. KÖTET 5. SZÁM)

MÚZEUMI KURÍR

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbartók Köre körlevele

Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül az egyes számok számozása folyamatos. Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalomjegyzék, valamint mutatók járulnak

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

Debrecen, 1974

Kossuth a nép emlékezetében

(ELŐADÁS A »TURINI SZÁZAS KÜLDÖTTSEG-
BARATI KÖR ÜNNEPI KÖZGYŰLÉSÉN CEGLÉDEN)

SZILÁGYI MIKLÓS

Ha Cegléden a közvéleménykutatások manapság divatos módján megkérdeznék az emberektől: mit tudnak a város és Kossuth Lajos kapcsolatáról, az 1848. szeptember 24-i toborzó beszéd mellett az 1877. január 24-i turini találkozást emlegetné a megkérdezettek többsége. A turini találkozást, melynek emléke — közel száz éve már — a város Kossuth-kultuszának kristályosító pontja. Olyan esemény, melyet emlegetni kell a késő unokáknak. Legalább ennyit tudjanak temetőben porladó őseikről, akik egyszer, nagyon régen, elindultak hetedhét ország ellen, hogy Kossuth Lajost hazahívják. Legalább ennyit az onokák unokái is tudjanak, még akkor is, ha nem hiszik el a meséket, ha mosolyognak azon, hogy űkapáinak Turin »túl volt az Óperencián«.

Aki ismeri a mesék igazságszító hatalmát, aki felnőtt fejjel is csodálni tudja a mesehősök ezer veszélyt bátran kihívó merészségét, az a bevezető mondatoknak a népmesére utoló néhány fordulatából is megértheti: nem arra vállalkozom, hogy mesét mondjak a 97 éve volt januári napokról. Azt szeretném éreztetni, hogy számomra (azért is, mert hivatásom a közös emlékezet kohójában formálódott történetek gyűjtése, gondozása, s azért is, mert hiszek a közös emlékezet lényegi igazságában) többet mond az a történet, melyet Turin megírt nagypapa szavai-
ra mond el valaki, mint a krónikák, híradások adataiból megkonstruált »história«. Többet jelent az emlékezet megőrizte adalék az én számomra, még akkor is, ha — esetleg — tényszerűen nem igazolható, mesés fordulatok, soha-meg-nem-történt részletek szüremkedtek be idők folyamán a valós történet anyagába, mert így, a maga esetlegességében, naiv fordulataival együtt az emberről szól a történet. Az akkor nagy tettere vállalkozóról, s a most emlékezőről, aki tévedhet a részletekben, de a lényegét tisztán őrzi, mert becsületbeli ügye ennek a lényegnek a megőrzése. Ez az, amit a történetírói objektivitás nem adhat vissza, mert a dolgok logikáját akarja megmutatni. Pedig az 1877-es turini út lényege »logikusan« aligha közelíthető. A ceglédi nép az 1848-as találkozás élményéből megteremtett magának egy hőst, aki olyan messze volt tőle térből és időben, mint az igazságszító legkisebb fiú, a mesebeli, s mégis olyan közel, mintha tegnap találkozott volna véle. Hogy a »közel« és »távol« lelkesítő és búsító ellentétét feloldja, felkerekedett — tudván, hogy a lehetetlent reméli, s földi emberré, csip-csup politikussá szeretné volna visszavarázsolni azt a hőst, akit ő teremtett meg magának, s oda helyezte istene után a második helyre.

Néprajzi előadást ígertem, de nem »mesét« akarok mondani: a mesei helyzetet próbálom megérteni. A ceglédek számára minden részletében annyira hiteles történelem, tényekkel pontosan hitelesíthető esemény a turini út, hogy ha »meséről« szólok, azzal is számolnom kell: nem értik, mi köze mindennek a meséhez. Hadd ismételjem: a történelmi

Felelős kiadó: Dankó Imre

Készült 1000 példányban. 74. 4., 1928 — Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár.

Felelős vezető: Farkas Béla igazgató

situáció és a mesei alaphelyzet egybeesését próbálom értelmezni. Azt a ritka »történelmi« pillanatot, amikor mesehősök tulajdonságaival felruházott hőseivel találkozhat a »mesélő«, s arra kéri, legyen újra mindennapjainak társa.

Azt keresem tehát, hogyan lett Kossuth Lajos már életében, s halála után méginkább a magyar történelem legnagyobb népi hősvé.

A gondolatok elindítója a turini út, mely a ceglédiek számára talán részleteiben is ismert, a magyarság egészének azonban a valóság fölötti, mesei szférába emelkedő jelkép. Erre magam is akkor döbbenem rá, amikor a szabadságharc népköltészetéről szóló kötetben elolvastam egy balahaidi (Zala m.) földműves 1947-ben feljegyzett emlékezését. Az akkor 98 éves öreg így beszélt a ceglédiekről:

»Fogták magukat ceglédiek, mentek le Turinba. Nem sokan mentek, csak négy-százan Kossuthért, hogy gyűjjön haza, mert ők kikiáltották ottan újból képviselőnek Ceglédén, Kossuth városában. — Megköszönte szépen a fáradozást, hát ő aggastyán ember volt. Írással kereste a kenyerét. De ebédet adott, vacsorát rendelt. Na, nem kellett gondoskodni. Viték magának, Umberto olasz hercegnek a hirt.

— Kossuth, ezek nem a te vendégeid, hanem az enyimek!

Az rendezte az ebédet. Kivitte az ebédet. Szépen flótázott, míg ebédelték. Megköszönte a szíves fáradozást, hogy ő haza nem jön. Hogy ő egy olyan emberrel szóba áll, aki őt halálra üldözte, megfogta volna, felakasztotta volna. Nem akar szembekerülni, mert megint csak az lennék, aki voltam.«

Mosolyoghatunk ennek a barlahaidi földművesnek a tényszerű tévedéseiben, hiszen jól tudjuk pl., hogy nem négy-százan voltak a ceglédiek, hogy korántsem az volt a legfőbb gondja Kossuthnak: hogyan ebédeltesse vendégeit. Mégsem a »tévedések« hordozzák a lényegét: a népi elbeszéléseket nem közelíthetjük a történeti forrás-kritika módszerével. Fontosabb ennél a történelmi igazságérzet megfogalmazódása: az ellenséggel való megbékélés lehetőségének elutasítása. Mert itt nem a politikai módjára érvel Kossuth beszél: a hős érvelése ez. A »megint csak az lennék, aki voltam« kategorikus megfogalmazása, a »ha akar-nám is a megbékélést, újra kellene kezdenem a harcot, mert másképp nem tehetek« lelkiállapot érzékeltetése nem egy történelmi alak, nem egy konkrét történelmi helyzet hézagos emlékezzelt felidézett »története«. Több annál: a nép vágyának megfogalmazása.

Ezzel eljutottunk a Kossuthhoz kapcsolódó népi történetek, mondák, dalok mondanivalójának leglényegéhez. A szabadság utáni vágy öltött testet, keresett hőst magának az ilyen történetekben, s találta meg ezt a hőst Kossuthban, hogy azután órára ruházta mindazt, ami eszmény és vágy, óhaj és tenniakarás a forradalomban. S ami másképp nem fogalmazható meg, csak egy rettenthetetlen hős egyéni tulajdonságaként, akarataként. Ezért van, hogy az 1848-ra emlékező történetek, mondák, dalok mindazt, amit a magyar forradalom megvalósított, Kossuth személyes tettének tulajdonítják.

A jobbágyfelszabadítás pl. az egyik történet szerint Kossuth ravasz-ságának köszönhető. Csak az ősi vagyonát kérte a királytól:

»...összegyűlt az összes kormánytag a királlyal együtt és azonta Kossuth Lajos a felségednek, hogy ő nem kíván semmit, csak az ő ősi vagyonát adja oda neki. És azt mondta a Kossuth Lajos, hogy olyan föltétellel fogadja el a király kezeirását, hogy bárki beleszól, amit ő mond, az halál fia. Azt mondta V. Ferdinánd:

— Lajos, mögadjuk az ősi vagyonodat!

Azt mondta erre Kossuth Lajos:

— Ezt elfogadom felségedtől, de aki ebbe beleszól, rögtön halál fia

— Lajos fiam, hun néződ ki az ősi vagyon, hun a te ősi vagyonod?

Azt mondta Kossuth Lajos:

— Felséged, az ősi vagyonom Magyarország.

Azt mondta erre az osztrák miniszterelnök:

— Lajos, ezt nem adhatjuk mög!

Kossuth Lajos hazagyűtt, akkor aztán kihirdette a forradalmat az osztrákok ellen.«

Míg azon töprengünk, hogy a mese világában milyen egyszerűen oldódnak meg a nemzet egészét érintő ügyek, míg az igaz történetnek álcázott monda naivitásán elmélkedünk, gondoljuk meg azt is, hogy nem akármilyen ravaszkodik, nem akármilyen fenyegeti a királyt. Mert Kossuth a népmondasztori történetekben nemcsak rettenthetetlenül bátor ember. Több annál: természetfeletti, emberfeletti is: nem fogja a golyó. Hogyan is fogná golyó, hisz halhatalan! 1848-ban a Szeged vidéki öreg parasztok között az a hír járta, hogy Rákóczi Ferenc jött vissza, aki nem halt meg, hanem ismét a nép szabadságáért harcol. Máskor úgy leckézteti Kossuth a néppel kegyetlenkedő urakat, mint hajdan Mátyás király leckéztette volt:

»Egyszer más ruhát vett és bement egy községbe. Nem tudták, hogy ő az. A bíróhoz ment be éppen, aki akkor vert egy szegény embert és dolgozni hajtotta. A bíró Kossuthot is elővette és dolgozni hajtotta. Vágta is a fát, nem szólt egy szót sem, de egy tőkébe beirta a nevét. Aztán másnap is megjelent, de akkor már kiötözve és kérdezte a bírót, hogy hogyan bánna a szegény emberekkel. A bíró azt mondta, hogy mindenki jól. Erre Kossuth mondta, hogy nézze meg a nevét az egyik tőkén. Megijedt nagyon a bíró, mert látta, hogy a gonoszságod nem tudja eltitkolni, Kossuth be is csukatta.«

Ennyire megbízhatatlan lenne a népi emlékezet? Mátyás király igazságosító tetteit is odaajándékozta Kossuthnak, ahelyett, hogy a valós eseményekről beszélne? Nincs ebben semmi rendkívüli, ha a valóság-fölötti szférában, a költőien fogalmazott vágyak belső logikája szerint próbáljuk megérteni a mondák lényegét.

Ez a magyar történeti mondák egyik legjellemzőbb sajátja: az azonos helyzetek, azonos motívumok különböző hősökhöz kapcsolódva élnek a mondaváltozatokban. A hősök közül a legáltalánosabban ismert: Mátyás király, Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos — mindhármuk jellegzetes, de több motívumában egymással érintkező, egymásba kapcsolódó »mondakört« vonzott maga köré. A magyar történelem e három nagy alakjának történelmi jelentőségét nem mérte rosszul a nép ítélete.

Ami az eddig elmondottakból a Kossuth köré fonódott népköltészeti anyag ismertebb műfajára, a dalokra vonatkozik: a mondák, történetek segitenek a kor (a IX. század második fele) népi hangulatának megértésében. A halhatalan hős, a szabadság testett öltött eszménye van jelen a népdalokban, ha ez — a műfaj törvényszerűségei következtében — áttételesebben, szimbolikus értékű »tényközlésnek« álcázva fogalmazódik is meg. Mert hogyan is érthetnénk meg a Kossuth-nóta egyik, 1880 körül feljegyzett változatát: Kossuth magyarság-méretűre növelt »családjának« szimbolikus rétegét, ha nem figyelnek a népmondai hősré?

Ezt a hangulatot pontosan, szabatosan tükrözi a népdal:

Kossuth Lajos: édes apám,
Felesége: édes anyám,
En vagyok az igaz fia:
Magyarország katonája.

Es hogyan érthetnénk ugyanennek a változatnak (a Kossuth-nóta különböző időben eredett hajtásainak egyetlen hosszú dallá ötvöződött »bokra« ez a változat) a látszólag csak természeti képet, egy emberi helyzetet részletező szakaszait, ha nem tudnánk, hogy itt nem Kossuth személyes fájdalma fogalmazódik meg. A népmondai hős fájdalma, aki egyedül éli át népének-nemzetének keservét, mert arra rendeltetett, hogy minden fájdalmat a maga vállára vegyen:

Kossuth Lajos ablakába'
Kinyitott a piros rózsá,
Ráhajlott az egyik ága,
Ott búsul az árnyékába'.
Kossuth Lajos nagy bújába
Kiül a tenger partjára,
Ráborul a koronára:
Hol van a sok katonája!

A tényközlő-elbeszélő előadásmód — máskor — már-már hűvös tárgyilagosságnak látszik, hisz nincsenek a dalban érzelmileg telített szavak, szókapcsolatok (mint az előző idézetben volt a »búsul«, a ráborul«, a »nagy bújába«, melyek jelentése és hangulati tartalma önmagában is a mondandót fejezi ki). Balladai szűkszavúsággal ad elő a dal jelenetét, mely — tegyük hozzá a történeti tények ismeretében — pontosan így nem történt, nem is történhetett meg:

Kossuth Lajos befogadta négy lovát,
Felültette feleségét, kocsisát;
Kinyitotta üveghintó ablakját,
Úgy mondott a magyarnak jóéjszakát.

Az »első jelentés« (a tárgyilagosan tényközlő előadásmód az első rétege a dalnak, ez hordozza az első jelentést) még nem a mondanivaló megfogalmazása. Vagyis: nem arról értesülünk ebből a kis lírai miniatűrűből, hogyan bűszűzött Kossuth a hazájától. A lényeges: amiről már nem beszél a dal, mert nem lehet róla beszélni. Nem beszél, mert elégtelenek rá a szavak: Kossuth elhagyott hazájára boruló nagy-nagy éjszakáról, az elbukott szabadság utáni döbönt csendről. E hallgatást — az elhallgatás jelentését — kell megértenie annak, aki nem a történelmi hitelt, de a lírai hitelt is felfogni képes.

Még egy dal, mely annak példája, hogy nem a konkrét jelentés a mondandó kifejezője a népköltészet e műfaji csoportjában:

Kossuth Lajos meg a Bem,
Vályogot vet, mert szegény.
Muszáj szegénynek,
Másképp nem élhet.

Perczel Móric ködmenbe
Rakogatja ötvenbe.
Muszáj szegénynek,
Másképp nem élhet.

A nagy emberek iránti tiszteletlen tréfálkozás csendülne ki e dalból? Aligha. Ez csak az első, s nem a mondandót hordozó rétege a dalnak. A térfás-szarkasztikus tényközlés annyira abszurdá fokozott — különösen, ha azt is figyelembe vesszük: Kossuthot királyként emlegették —, hogy nem mosolyt, de torokszorító fájdalmat kelt a »másképp nem élhet« rezignált közlése.

Nem szóltam, s nem szölok a nyíltan politikáló Kossuth-dalokról. Ezek értelmezése — nyilván — kevesebb gondot okoz. Azt akartam inkább megmutatni: a történeti emlékezések, mondák, illetve dalok egyazon néphangulatot tükröznek, s ezért csakis a népöltészet hős-teremtésének logikája szerint értelmezhetőek. De tudnunk kell, ha ismerni akarjuk e kort, hogy azok a dalok voltak az ismertebbek, elterjedtebbek, melyeknek »első jelentése« is hordozta a politikai állásfoglalást. Pedig akkortájt más »akusztikája« volt a szavaknak: a Kossuth név önmagában, sőt: a Kossuth-nóta dallama is, az osztrák elnyomás elleni tiltakozást jelentette. Jókai is, Mikszáth is megörökítette pl., hogy az osztrák rendőrség kijátszására semleges tartalmú szöveget énekeltek a Kossuth-nóta dallamára:

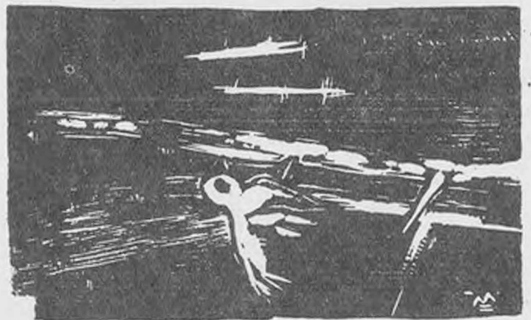
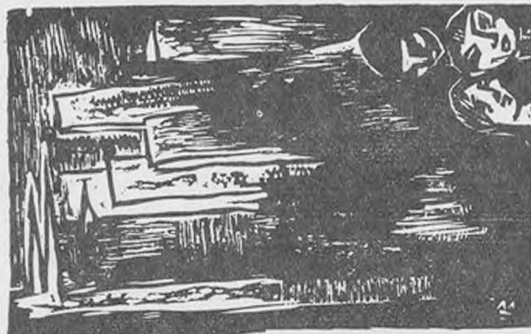
Müller Gyula nagy naptára,
Szerkesztette Friebsz István,
Emich Gusztáv betűivel,
Ezernyolczázötvennégyben.

Mi köze egy kalendárium-címlapnak Kossuth Lajoshoz? Ezt csak az értheti, aki a népköltészet nyíltan politikáló részét ismeri, ezek népszerűsége biztosította, hogy »semleges« jelzések is egyértelmű jelentést hordozókká emelkedhettek.

A példákat szaporíthatnám. Nem célok azonban, hogy rendszerezett és alapos áttekintést adjak mindarról, ami a címül választott gondolatkörbe vonható. A Kossuthhoz fűződő népi emlékezések hangulati-érzelmi összetevőit igyekeztem felderíteni ebben a rövid előadásban. Tettem ezt a magam gyönyörűségére, s talán remélhetem: mindannyiunk okulására, akik azért gyűltünk össze, hogy emlékezzünk. Emlékezzünk egy régvolt találkozásra, melyet maig emlegetnek az unokák s az unokák unokái. Mert soha sem szabad feledni az emberiség történetének ilyen ritka pillanatait. Hiszen 1877-ben Turinban emberfelettivé növelt hőseivel találkozhatott a magyarság.

J E G Y Z E T E K

Az előadás jellegéből következik, hogy nem hivatkozom az idézett népköltészeti alkotások lelohelyére. A téma alapvető irodalmát használtam; az idézetek is ezekből valók: *Dégh Linda*: A szabadságharc népköltésze. Bp. 1952.; *Ortutay Gyula*: Kossuth Lajos a magyar nép hagyományában. *Ethn.* LXIII. (1952) 263—307. l.; *Sándor István*: Világos és Arad a magyar néphagyományban. *MTA Társ. Közl.* III. (1953) 105—186. l.

Béni Arpád népballada illusztrációi. Fametszetek: Cincge madár, Háro m árva, Virágok vetélkedése.

Adatok Hajdúszoboszló XVII. századi történetéhez

NYAKAS MIKLÓS

A hajdúvárosok közismerten szegények XVII. századi forrásanyagban, nem kivétel ez alól Hajdúszoboszló sem, bár e városból maradtak ránk a legkorábbi protokollumok. Fontosnak bizonyul ezért minden olyan irat közzététele, amely a hajdúvárosok e homályos korszakába bepillantást enged.

Az alábbi közlendő irat két szempontból is figyelemre méltó:

1. Az eladott földbirtokra vonatkozó adatok gondos elemzése révén fontos következtetésekre juthatunk a hajdúváros *határhazsnálatát* illetően.

2. Külön értéke az iratnak, hogy az a Bődy családra vonatkozik! Mint tudjuk, Bocskai István által a Szoboszlóra letelepített lovashajdúk adománylevelében szerepel halasi Bődy (Beődy) Mátvás, mint a halasi Fekete Péter kapitánysága alatt harcoló századosok egyike; minden valószínűség szerint ennek fia a lentebb is szereplő (ekkor már elhunyt) Bődy Mátvás akinek örökségét özvegye eladta az oldalági rokonságnak, Bődy Lászlónak és Bődy Jánosnak. Bődy Mátvás özvegye gyermekeivel minden valószínűség szerint Karcagra ment lakni, hiszen itt a XVIII. században a család virágzó ágát találhattuk.

Az állandó telekszervezet kialakítása miatt (XVIII. század vége) a Bődy familia karcagi és szoboszlói ágának az egykori adásvételt igazoló irat azonban éretően szükségessé vált; minden valószínűség szerint az okmányban szereplő Czeglédi család ellen (az irategyüttes ugyanis láthatóan a Czeglédi család hagyatékát képezi); a per jellegéről azonban közelebbi adatokkal nem rendelkezünk. Ezért kereste fel »Nemes Szabad Hajdú Szoboszló Város« főhadnagyát az »itt helyben és Kardszagonn lakozó Bődy Familia nevében és képében Kardszagonn lakos Bődy Ferentz, és itt lakozó Bődy Mihály eő Kegyelmekek«, s kérte illendően a kérdéses okmányt hivatalos másolatban is kiadni a város pecsétje alatt. Ez meg is történt; a másolat »mindenekben pontról pontra megegygyez« az eredetivel. A Hajdúsági Múzeum e másolat kópiáját őrzi (valószínű hogy ezt a Czeglédi család szerezte be) a Történeti Adattár 4315. sz. alatt.

»Anno Domini 1679 Die 2^a Junii. Én Bődy Mátvásnak meghagyattott özvegye Mólnár Ilona és Édes fiam Bődi Mihály és Bődi Kis Anna Bődi János adjuk tudtára mindeneknek á kiknek illik: hogy mikor gondolkodtam életem, s állapotom felől, hogy az atyafiak, a kik még élünk, a mi kevés Jóságunk vagyon a kiket adnánk jó mód alatt egymás között megalkudván úgymint 40 egész Magyarí forintonn Bődi Lászlónak és Jánosnak mind Házamat földivel, és Kertyével edgyütt, szántó földjével és

kaszálló Rétivel edgyütt azon kívül vagyon két egész nyilas föld egyik vagyon a kávas kútnál a másik vagyon kötelezen a kis nyilasok között mind azokról is még egymás között megalkuván szépen. Maradt egy vér szerint Atyánk fia Bódi Borka. Valaki azt akarná felbontani elsőben tegyen le úgy mint 40 forintokat, és úgy perelhesen. Völt ez levél írása ilyen emberséges emberek előtt, úgy mint Szász István Uram, Kádár György Uram, Nagy László Uram, Balogh András Uram, V. Nagy Mihály-né Asszonyom előtt. Czeglédi Gáspárnét valami rész illetett mind avval edgyütt megvettem én Bódi László és Bódi Jánossal edgyütt azt a Józsa-got a mely illette Czeglédi Gáspárnét.»

Felszabadulásunk 30. évfordulója

Hazánk keleti része, benne Debrecen is, már 1944-ben felszabadult. Az ország nyugati része, az egész Magyarország azonban csak 1945-ben. Ezért felszabadulásunk harmincadik évfordulójának nagy, országos ünnepeit nem ebben az évben, hanem jövőre, 1975-ben lesznek. Az idén helyi ünnepek, emlékezések keretében azok a helyek, községek és városok emlékeznek meg felszabadulásuk három évtizedes eseményéről, amelyek 1944-ben felszabadultak. A sok-sok község, város közül kiemelkedik az idén megemlékező helységek közül Debrecen. Mert Debrecen nemcsak felszabadult, hanem forradalmi hagyományainak megfelelően a felszabadult területek központja, az új államszerveződés színhelye, az ország ideiglenes fővárosa is lett.

Debrecen emlékezésében nemcsak magára a felszabadulás tényére emlékezünk, hanem arra is, hogy itt alakult meg az Ideiglenes Nemzeti gyűlés, itt választották meg az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, amely aztán hónapokig itt is működött. Itt alakultak meg a pártok országos központjai, innen szervezték meg a felszabadult ország politikai életét, innen hirdették meg az ország újjáépítésének programját.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány lényegbe vágó, népünk egész életére kiható intézkedéseket tett. Fegyverszüneti egyezményt kötött, előkészítette a békekötést, hozzálatott a néphadsereg szervezéséhez, hadat üzent a fasiszta Németországnak, előkészítette és megvalósította a földreformot.

Felszabadulásunk harmincadik évfordulójának méltó megünneplése sajátos múzeumi feladatokat is állít elénk. Tekintve, hogy a Déri Múzeum épülete felújítás alatt áll és hogy megfelelő kiállítási terem nem áll rendelkezésünkre, az idén csak egy kétpéldányos felszabadulási vándorkiállítást készítenek. A nagy, reprezentatív emlékkiállítást pedig jövőre, hazánk felszabadulásának harmincadik évfordulójára tervezzük. A kétpéldányos vándorkiállítás egyik példányát viszont különleges dekorációval, tárgyi anyag melléklésével, bővített formában, városunk felszabadulásának napján, október 19-én, a csapókerthi Horváth Árpád Művelődési Házban megnyitjuk. Egyébként az egész idei múzeumi hónapunkat a felszabadulás jubileumának szolgálatába állítjuk.

Már eddig is sok intézménytől, üzemtől, szakembertől érkezett hozánk kérés, hogy a munkahelyükön készítenő felszabadulási emlékkiállításukhoz szakmai tanácsot, anyagot adjunk. A kéréseknek készségesen teszünk eleget. Célunk az, hogy városunk és megyénk felszabadulási kiállításai minél méltóbbak, tartalmasabbak, a ma problémáinak megoldásában minél inkább segítők legyenek.

Elmerengek születése évén s fájdalmasan mondom magamnak: még itt élhetne köztünk, hiszen csak 66 esztendő volna, s már 43 éve csendesen fekszik, piheni élete minden fájdalmát a nánási temetőben. De most, hogy verseskötetét a szülőföldi ifjúság és az értékeket megbecsülő, felkutató és újra a közérdeklődés körébe állító Tudós, önzetlen munkások segítségével nyomtatásban megjelentette, hiszem, hogy újra él a Költő, Maghy Zoltán.

Költő kortársai közül József Attila 2 évvel volt idősebb, Radnóti Miklós két évvel fiatalabb s ők is rég meghaltak, de szellemük él. Maghy Zoltán a »Földszagú, poros« Alföldön, távol az irodalmi központtól igazán kibontakozni nem tudott, s ebben elsősorban elzártágán kívül veszes betegsége s korai halála akadályozta meg.

Tudta, hogy »nem fényes az az emberöltő«, amelyben élt, látta, hogy »forrongott a Földnek látatengere« s ő a »szegény emberek« fájdalmát is magáévá téve szenvedte betegségének szörnyű kínjait.

Költői témái között nagy helyet foglal el a Bánat, Szomorúság, de mint minden jövőbe néző ember, hitt az Eletben. Kezet fogott vele a Bánat, s lángra gyújtotta az Elet, ezért lelke hárfája együtt zengett a boldogokkal. »Leborult az Elet előtt« s vallotta, hogy »nem hajol meg szolgamódra senki előtt«. Olykor »Kemény legény«-nek nevezte magát, de a Halállal viaskodó Poéta tudta, hogy ez a harc nem végződhet az ő győzelmével: »haldokló bús legény«-nek nevezve magát.

A Költészet varázsára »kinyílt lelkének égőcsipkebokra« s hirdette beleéléssel:

Oh fenségesen szomorú érzés,
Igy elhagyottan: hogy valaki egyszer
Rámtalál és a szívére ölel...

A drága szülőföldön, testvérén kívül néhányat barát, s kibontakozásában segítő lélek adott ehhez erőt. Halála után 43 évvel reátalált az Ifjúság, az új nemzedék, reátalált Vároša, ahol négy évtized alatt kevés alkalom adódott a róla való emlékezésre. A kortársak, a hajdani osztálytársak s a vele együttérzők megemlegették a nevét, mikor ifjúságukra gondoltak. A költő szavával elstuttogták, hogy »téged sirat az ősi táj«, s »tenger sóhaj száll át a szíven«, s emlékezve reá »égi harmóniát csenget az estéi harang«.

A szülőföld tájai, a város utcái, az először kigyúló villanylámpák s a Jövőbe vetett hit adott erőt fájdalmainak elviseléséhez.

Elveszett erő és eldugott szépség
Kinek mélységét, kinek a szépségét
Csöndek és árnyak benőtték, beszölték —

Harcot nem látott haldokló bús legény,
Meghalok, de még, de még megérem én
Mikor felzendül: Dicsőség, dicsőség!!!

Sok szenvedése közt a most nyomtatásban megjelent költeményei bizonyítják, hogy nem élt hiába. Ha nem is fejlődhetett a nagyokkal egy sorba, értékes megszólaltatója volt a nánási táj, a nánási nép kerges tenyerű szorgalmának. A szépnagyapját őrző temető, az ősi szántás, a vén kútágasok s a dolgozó nép, köztük a hatalmas rokonság biztos hitet adott ahhoz, hogy verseibe szőtt álmai egyszer az irkalapok némaságából újra kikelnek és megőrzik nevét.

A szülőházon elhelyezett emléktábla figyelmeztetés a jövő generációknak is. A közösségi munkával végzett helytörténeti kutatás eredményének köszönhető, hogy itt állhatunk és hisszük, hogy »a honismereti mozgalomnak számon kell tartania a nagy költőkhöz vezető, őket részben meg is előző történeti folyamat kisebb alakjait, így érthetjük meg, hogy a legnagyobbak nem magános óriások, hanem csak kiemelkednek a társak közül.«

Maghy Zoltán most megjelent kötetével helyet kap a hajdúsági költők között, s szülővárosában kegyelettel őrzik meg emlékezetét.

Hiszek abban, amit Kölcsény Ferenc hirdetett: »Minden kő, régi tetek helyén emelve; minden bokor, régi jámbor felett plántálva; minden dal, régi hősről énekelve; minden történetvizsgálat, régi századoknak szentelve: megannyi lépcső a jelenkorban magasabba emelkedhetni, érzelmeiteknek, gondolataitoknak s tetteiteknek több terjedelmet, tartalmat és célrhatást szerezni; s egész lényetekre bizonyos nemesítő saját bélyeget nyomni, mely nélkül mind az emberek, mind a nemzetek sorában észrevétlen fogtok, mint parányi vízcsepp az Óceánban, tolongani.«

AZ ALFÖLD PORÁBAN

Ez a verseskötet beletartozik az irodalmi hagyományokat megbecsülő és felkutató országos honismereti munkák sorába. Különös jelentőségét az adja, hogy a hajdúsági írók sorából eddig méltatlanul kifelejtett s fiatalon meghalt *Maghy Zoltán* (1907—1930) verseit teszi közzé.

A csinos, elegáns kötetet a hajdúnánási Kőrösi Csoma Sándor Gimnázium KISZ-szervezete buzgalmából a debreceni Alföldi Nyomda dolgozó önzetlen, áldozatos társadalmi munkával készítették. Ez egyszerre példa a különböző területen dolgozó, a helytörténeti és honismereti buzgón művelő ifjúság összefogására.

A verseket a korabeli lapokból, folyóiratokból és a 43 évvel ezelőtt meghalt Maghy Zoltán hátrahagyott kézírataiból Dankó Imre, a debreceni Déri Múzeum igazgatója válogatta össze és rendezte sajtó alá. Ő írta hozzá a bevezető rövid ismertetőt is, amelynek egy terjedelmesebb változata a kötettel egyidőben Hajdúböszörményben a Hajdúsági Múzeum Évkönyvében jelent meg. (183—189. l.)

A kötet 54 költeményt tartalmaz, amelyet Maghy Zoltán 1924—1930 között írt. Vajda János és Kiss József költői hagyományai alapján induló poéta az Ady forradalmi költészetének tisztelőjéig és példamutatásáig

jutott el. A Nyugat-generáció más nagyjai (Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád) is hatottak kibontakozására s biztos formaérzékkel, jó verselő készséggel változatos versformákban énekelte meg tudóbeteg ifjú életének élményeit. Családja a hajdúság legrégebbi hagyományt őrző családjai közül való és a helyi problémák, a közösségi kérdések mindig szoros kapcsolatban jelennek meg legegységesebb érzéseivel, meleg együttérzéssel a szegény nép iránt.

Dankó Imre alapos kutatómunkával gyűjtötte össze a fejlődést bemutató legjellegzetesebb költeményeket, s kiemeli bevezetőjében, hogy a vidéki elzártágban élő költő milyen harcot vívott környezetével, míg eljutott Ady modern forradalmi költészetéig. A kötet egyúttal arra is nyújt adatokat, hogy a József Attila és Radnói Miklós kortársa mennyi nehézséggel küzdött, amíg a sablonoktól megszabadulva Ady költészetével tett hitet, egy olyan környezetben, ahol még tanárai is csak ellenszenvvel emlegették annak nevét.

A sokat szenvedett költő gimnáziumi tanulmányai után jogi doktorátust is szerzett, de a halál, az »Alföld porának« akkor még nagy aratást végző »morbus hungaricus«-a 23 éves korában félbeszakította remények-re jogosító életét.

Biborszínű bánat és könnyek záporában fürdő arcát csak a költészet igazi szépsége tudta derűsíteni. A gyöngéd szeretet, segítőt és ápolót anyai kéz és rengeteg áldozat sem tudta megmenteni az életnek. Ennek ellenére utolsó verseiben is az értő fájdalom mellett felzeng az életbe vetett hit:

Ugyan, mért is sirdognálnék?
A táj csupa holdszugár még,
S halk zúgással ring a lomb.
Legyen bár a sors goromba;
Nézek csillogó borokba
S félre bánat, félre gond!

A kis kötet gazdagítja a hajdúsági költők sorát, kiről eddig nem sok tudtak még a szülőföld táján sem, hiszen 43 éve halott. A kötet fényképét is közli, aztán szülőháznak és sírjának fotóját, ami alkalmas lesz a hajdúnánásiaknak, hogy emléket ne csak megbecsüljék, hanem gondozzák is. 1973. október elején a Múzeumi Hónap keretében szülővárosára emléktáblával tisztelte meg szülőházát, amelynek szorgalmazója és létrehívója a kötet sajtó alá rendezője, a honismereti mozgalom jó pártfogója: Dankó Imre.

A DÉRI MÚZEUM REKONSTRUKCIÓJA

Múzeumépületünk felújítása szépen, a terveknek megfelelően, eddig még lemaradás nélkül folyik. A terveknek megfelelően az épületet 1975 decemberében kell átadni. A helyreállítás sokoldalú munkájában külön részt képez az épület bekapcsolása a távfűtési hálózatba. Többek érdeklődésére is válaszolva az Ecce homoról is tájékoztatjuk olvasóinkat. Az Ecce homo az épületben van. Megfelelő védőberendezések övják és teszik lehetővé, hogy a kép veszélyeztetése nélkül folyhasson a munka.

Zöld Marci a Hortobágyon

DÖMÖTÖR SÁNDOR

A XVIII. század végén a legdivatosabb olvasmányok közé tartoztak a lovaregények. Goethe sógora, *Vulpius Christian* (1762–1827) teremtette meg *Rinaldo Rinaldini* című főcíművel a rablórománok azon típusát, amely a társadalom hibáiban próbálta meglelni a bűnök forrását. A nevezetes rémregényt megjelenése (1798) után majd minden nyelvre lefordították: hozzánk is korán eljutott. A tömegekre gyakorolt hatása azóta is töretlen, bár a mű irodalmi mércével nem mérhető.¹

Rinaldo Rinaldini az emberi jog, a természeti erő és a kiscsoport iránti hűség megtestesítője. Onnan rabol, ahol van, s azt odajuttatja, ahol nincs. Hőstetteit azért viszi végbe, hogy az elnyomottakat, a gyengéket, a gazdagok és a hatalmasok igazságtalan tettei ellen megvédje. Schiller *Rübe*-e óta az a rablótípus és ez a regényhős népszerűsége még Napóleon népszerűségét is túlszárnyalta. A szentimentális moralizálásra hajló kor-szellem annyira elvesztette józanságát, hogy a világtörténelem nagy alakjait közönséges rablóknak tekintette, a közönséges bűnözőket pedig isteni hősként ünnepelte.²

Ez az eltorzult társadalmi szemlélet végeredményben Rousseau tanításaira vezethető vissza, ki a természet gyermekeit, a népet megfoghatatlan erényekkel ruházta fel. A rablórománok a közvélemény figyelmét az életben fel nem lelhető igazság létezésének lehetőségére irányították és rámutattak a forradalom lehetőségére. A hatalmasok emberi gyengeségeinek a bemutatása és kicsúfolása az elégtétel illúzióival szuggesztíválta a jobb világról álmódó tömeget.³

Ennek a divatos rablóromantikának sajátos magyar változatai jelentek meg nálunk *Gaal József* (1811–1896) a Hortobágyon lejárású beszédeiben. Kedvelt hőse volt *Zöld Marci*, a nyalka betyár, aki vitézségével, jószágával, igazságérzetével messi felülemelkedik a törvény emberein és a nép jogait egyre erősebben harcol. A *Hortobágyi éjszaka* című beszédeiben írja a Hortobágyról: »Azon időben vizsga szemek pillantának szét a pusztá hosszában és szélében, s gyors lovakon rettetten legények repültek a szerencsétlen utasok után, s ritka volt, ki elkerülheté rablásukat. És ezen legények a híres Zöld Marci, Becskereli és társaik valának, kik úgyszólván önkényesen uralkodtak Debrecen vidékén, s mint ők magok mondani szerették: megdézsmáltak az utazókat, vámot szedtek a hortobágyi hídon, piacpénzt a debreceni vásárról.«⁴

A hitelesség hangulatát tükröző beszély 1836-ban jelent meg. Ekkor még fennállt a jobbágytság, mint társadalmi intézmény és a dézsma-szedés a földesurak feltett előjoga volt. Zöld Marci és társai rablásait a földesúri dézsma-szedés mintájára követték el az utasokon, még nem állt rendelkezésre olyan ideológia, amely megmagyarázta volna, hogy mi az osztályharc, de ők gyakorlatban művelték az uralkodóosztály megadóztatását, Gaal József énekelte Zöld Marcit és olyan dalt ad szájába,

amely a későbbi népszínművek érzégs hangulatának előhírnöke is lehetne:

Hamis egy úrfi vagyok én,
Hortobágyi szegényelgény,
Minden kocsi, minden szekér,
Enyim meddig paripám ér.

Debreceni országúton
Mint egy király uralkodom,
S ha akadok szép lyánkára,
Csókom csattan ajakára.

A sík pusztá az én tanyám,
Szárcsám nyerge a nyoszolyám,
A vármegye nagyon szeret,
Csak látni óhajjt engemet.

Zöld Marci emlékét Gaal József beszédein kívül is igen sok mende-monda és dal őrizte meg. *Vay Sándor* írja 1910-ben, hogy egyik unokatestvére férjével, Bulyovszky János miniszteri tanácsossal sétálgatott augusztus végén a tiszaroffi Bárczay-kertben. Bulyovszky szinte dicselkedve mondta el, hogy nagyapja fogta el Zöld Marcit, akiről hajdanában országzszerzte zengett ez a nóta:

Fegyverneki hármas határ —
Erted lettem rózsám betyár.

Ezek az emlékek is Gaal Józsefet idézik: »Zöld Marci a XIX. század első felében rettegiette az Alföldet. Uralta a Hortobágyot és magát a Hortobágy királyának nevezte el.« Bulyovszky fogta el valamelyik csárdában és 1816-ban akasztották fel Fegyverneken. Zöld Marci ekkor azt a kegyelmet kérte ki, hogy kedves lova is hadd kísérelje ki a vesztőhelyre, ami meg is történt. A betyár egészen az akasztófaig kedvesen, becézgető hangon beszélgetett lovához. Mikor Marci egyet fűtlyentett, átugrotta a szekeret, amelyiken az executionara viték a szép legényt. De nem szökött el a lovon, mint később híresztelték.⁵

Levéltári adalékaink igazolják, hogy Bulyovszky János nevű mezei biztos valóban részt vett Elek Mihály komisszárius tervszerű rajtaütésében Tiszaföldvár alatt. Zöld Marcit és Kapus Miskát a Csergelyű csárdában lepték meg, de sikerült nekik elmenekülniök. Végül is Zöld Marcit egy öcsödi tanyán fogták meg a tanyasiak, Bulyovszkynak pedig Vásárhelyen sikerült Kapus Miskát elkapnia.⁶ Feltehető tehát, hogy Zöld Marci kedves lova is elkísérte a vesztőhelyre, megmenekülése azonban a mondavilág csodái közé tartozik. Nem úgy történt.

Ezért mielőtt Zöld Marci és pajtásai tetteinek történeti leírásába kezdenénk, a hajdani nagy esemény hitelesítésére az egr levéltárban őrzött statáriális iratokból⁷ idézzük ezt a jelentést:

»Melly halálos végzés a Raboknak tüstént felolvastatván, számos nézőknek jelenléteben, a halálra való készülésekre is elegendő idő engedtetvén, s szinte az Akasztó fának fel állításokról is a Rendelések meg tétetvén, ezen Nyomba Büntető Itélő Széknek Üléséről a fel jegyzett Ítélet tételnek végrehajtására ki rendelt Tábla s Feő Szolga Bíró Retski Retsky László, s Véges Károly Eskütt Uraknak dél utáni három óraker tett jelentések szerent déli egy és fél óraker az Akasztófán mind a Hármán kötél által az élök számából ki töröltettek. Költ 1816^{dik} Esztendőben December Hónapnak 6^{dik}án dél utáni három óraker a Török Szent Miklósi: Várossában egy fojtába tartott Nyomba Büntetendő Itélő Szék ülésében.«

A három felakasztott haramia az ítélet szavai szerint »Tóth Pista, másképp Gyulai, vagy Betskerek Peti, leghelyesebben pedig Palatinszky István, úgy szinte Zöld Márton szökött katonának, és Kapus Mihály minden Hazza nélkül tsavargó Betyár, egyéb aránt mind a három Úton álló fosztogató Zsvány Haramiak.«⁸ Az ülésen megtörtént bejelentés hitelességét hét aláírás erősíti meg, így nyugodt lélekkel vallhatjuk, hogy Zöld Marci akasztófa alóli kalandos szökése a népi hagyományrendszerből aktivizálódott motívum, amely esetenként más mondai elemekkel vegyülve ad lehetőséget érdekes történetek alkotására, elmondására, leírására.

Ekkoriban az úri rendet rettegető útonállások megfékezésére a vármegye statáriális bíróságai minden különösebb ceremónia nélkül akasztották fel a gyanúba vett embereket. Ezért a Helytartótanács a visszajelések meggátolására és csökkentésére rendeletet adott ki, hogy a lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyvei jóváhagyás végett az ítélet végrehajtása után felterjesztendők. A törökszentmiklósi rögtönítelő bíróság a Bécsben 1813. január 29-én kiadott 4783. sz. *Norma relate ad Exercitium Juris Statarii observanda* című utasítás szerint működött és ítéletét, valamint az ítélet végrehajtását József nádor 1817. április 8-án 9983. sz. alatt jóváhagyólag vette tudomásul. Zöld Marci kivégzésének törvényes voltáról és valóságáról ezen ismeretek birtokában nem kétkelhetünk.

A hírhedt betyárballada legtekintélyesebb tagja, vezére Palatinszky István volt és nem Zöld Marci. Palatinszky a Nyitra megyei Salgó községben született és Hódmezővásárhelyen nevelkedett. Elfogatása alkalmával 25 éves volt csupán, de eseményekben gazdag múlt sötétlét mögötté. Az ítélet tömör összefoglalása szerint »Eö Császári Királyi Felsége Zászlóját négyzer hitetlenül elhagyta, katonai jurisdictio által a Temesvári sántókra kárhoztatván, Strázsájának meg ölése után Pál József társával újra meg szökött.«⁹ Recsky László főszofigabíró összefoglaló jelentése az események időpontjának rögzítésében nem éppen példamutató pontos-ságú: inkább az emlékezetbe idézett bűnös tettek láncolatát sorolja fel, mint a meghatározó körülményeket. Így csupán Palatinszky vallomásából tudjuk meghatározni, mikor szökött el Temesvárról: »Tavasszal múlt esztendeje szöktem el« — vallja, tehát szökése időpontja 1815 márciusa lehetett.

Mind a jegyzőkönyvnek, mind az ítélet, mind a jelentések Palatinszky vulgóneveivel együtt emlegetik, de a főszofigabíró nem törődött annak megállapításával, hogy a betyár mikor melyik nevet használta. A Palatinszky által használt vulgónevek voltak: Tóth Pista, Gyulai Peti és Betskerek Peti. A köztudatban ezek a nevek nem Palatinszkyt, hanem mind-egyik egy-egy betyárt jelölt; ily módon Palatinszky személye a néphagyományban megsokszorozódott. A Zöld Marciról készült ponyvadalokban Palatinszky és Betskerek beszélt egymással, sőt érzékeny búcsúszavakat is «dallanak» egymásnak. Békés István feltételezi, hogy »a nótaszerző biztosabban népszerűsítés kedvéért hagyta el a kevésbé ismert Kapus Miska nevét és Zöld Marci mellett az egyként hírhedtté vált Palatinszky és Betskerek nevet osztotta a másik két betyárra.«⁹

Nagyon izgalmas ez a hipotézis, mert Békés István írja, hogy *A két híres Zsványok* című ponyvai verselmény 1816-ban, az eseményekkel közel egyidőben keletkezett. A 40 szakaszos — szakaszonként 4 soros — poéma két kb. egyenlő részre tagolódik: első fele józan reális-epikus leírás, a második rész érzélgős-irikus moralizálás, — mintha nem egy szerző költötte volna.¹⁰ Atnézve a statáriális bíróság jelentéseit, jegyzőkönyveit és ítéletét, tapasztalhatjuk, hogy a bíróság óriási apparátussal dolgozott. Erre az mutat leginkább, hogy rövid idő alatt igen sok embert

hallgattak ki, és sok ember vallomását foglalták írásba. Az írnokok fiatalberek, gyakornokok, diákok, jurátusok voltak, s rokonszenük bizonyára inkább a daliás haramiak, mint tekintélyes bírák irányában ébredt fel. A verselmény első fele azt mutatja, hogy a szerző pontosan rögzíti ugyan a történeteket, de utal a közvélemény rokonszenvére is, amit a jogi követelmények kielégítésére készített jegyzőkönyvek nem tartalmazhatnak. A második rész moralizálása egyrészt a középkori költészet feddő hangvétele a megatalkodott hősről, másrészt a nép rokonszenve az igazságért hiába harcoló haramiak iránt. A verselményt ügyes verselő-tollforgató ember írta: úde hangulata a debreceni kollégium népszerűsítő jellegű diákpoézisének népies modorát szépen tükrözi.¹¹ Zöld Marci és Palatinszky érzelmes búcsúzásában paraszti népi kifejezések keverednek a klasszikus poétikai iskolázottságú versíró mesterségbéli tudásának figyeltetésével. Ez a suta kettősége adja meg a darabos verselmény báját, amely Csokonai ígétében keletkezett és vált évtizedeken át oly társadalmi jelenségé, amely a francia forradalom és reformkor közötti időszak közéleti vajúadásának specifikumaként öltött maradó művészi formát.

Zöld Marci érzelmes búcsúzásának népies hangvételű 8 szótagos versszakai a nép ajkán napjainkig fennmaradtak, — a legszöbek éppen Kodály Zoltán feljegyzésében 1907-ből.¹² Ha a szerző nevét nem is tudjuk, megérdemli minden elismerésünket, mert sikerült olyan népdalt írnia, melynek szövege a nép közösségi ízlését is kielégítette, ma pedig a műértők elismerését is elnyerheti, ha ihletét eladó művész szólaltatja meg. Mégis, ha Békés István pompás gyűjteményében a Zöld Marciról szóló hangulatos verselményeket olvastatjuk, amelyek a betyár felakasztása után jelentek meg a ponyván, nem értjük népszerűségüket. Nem értjük meg, hogy évtizedeken át miért nyomatták újra meg újra az újonddánsok ezeket a döcögösen moralizáló dalokat, amelyekben a forradalmi gondolat árnyékát sem vagyunk képesek felfedezni. Korunk haladó elméinek is problémát jelentett e versek népszerűsége. *Desewffy József*, az akadémia alelnöke írja Döbrentéhez 1820. június 22-én a *Bártjai levelek* című kiváló honismereti művével kapcsolatban: »Jobban kelne e munkácska, ha Zöld Marci élete lenne.«¹³

A Zöld Marci dalok keletkezésével kapcsolatban figyelemreméltónak tartjuk *Pogány Péter* egyik észrevételét. A sárospataki *Felvidő* című, 1824-ből származó kéziratot nótagyűjtemény 168. sz. dala a *Zöld Martzi nótája* címet viseli, s alatta ez a fontos bejegyzés olvasható: »Erdélyi Jos. professor) Sen(ior) korába.«¹⁴ Ha ez a bejegyzés hiteles, akkor a népdaladákhoz hasonló, ekkor már igen elterjedt költeményt *Erdélyi József*, a debreceni református főiskola szentírásánára írta — fiatal korában. »Eddig ismeretlen volt a szerző« — jegyzi meg lakonikusan *Pogány Péter*.¹⁴ Erdélyi József mint költő nem vált irodalmunk jelentős alakjává, azonban fiatalabb éveiben Arany Jánost is tanította, így hatása irodalmunkban közvetetten érvényesült. Debrecen város tanácsa 1962 nyarán exhumáltatta hamvait és a köztemetőben dísz-sírhelyen helyeztette el.¹⁵ Erdélyi József szerzősége a Zöld Marci nótájával kapcsolatban igen érdekes irodalomtörténeti probléma, amely további feltárára vár, mert a fiatal szerző forradalmi gondolkodása irodalmunkban sokféleképpen érvényesült.

A betyárdalok politikai tartalmát ma már nem érezzük. Manapság azok az emberi keservek evokálják képzeletünket, amelyek a betyárt a törvényes rend semmibe vesésére kényszerítették, mint a reformkor társadalmi visszasságai, mint a reformkori osztályharc. 1848 előtt azonban

nem így lehetett. Ezt bizonyítja Kossuth Lajos értékes megfigyelése, aki 1834 végén Pozsonyból Somssich Antalnak a népdalokról¹⁶ a következőket jegyzi meg a Marseille-szel kapcsolatban:

»Az emberi nemzet szereti a népdalokat... A dallás szintolylan ragadós nyavalya, mint az ásitás... Nem esoda, hogy 1830-ban a népnek kedve támadt az utcán dallani... A fegyverneki pusztán fogadom, a helybeli historiai reminiscenciák ingere szerint (a nép) nem a Marseille himnust dallaná, hanem a Zöld Marci nótáját. A mi dalosunk — (itt a francia nép értendő) — azonban egészen másforma helyütt volt, mint a fegyverneki pusztá, s így meg kell bocsátanunk, hogy a Zöld Marci nótáját nem énekelheté, hanem egész isteni félelemmel elkezdé ártatlan víg kedvében: *Aux armes Citoyens!* — ami magyarul annyit tesz, *ad arma!* (Fegyveret!)¹⁷ Tréfásan hozzáfűzi a következő magyarozatot is: »Ezt a harci kiáltást gyakran hallani, midőn a nemes ifjúság a Borkó kocsmában vitéz hazafíú lángra buzdul, s kicsinben háborúsdit játszik... Ilyenkor mondja a cigány a fiának: — Ha ezt kiáltják a deákok, ki ne menj szerencsét próbálni, mert tudd meg, hogy verve léssz!« (A lényeges mondanivalóra rövidítettük.) Sárospatakon a közbátor-ság megháborított ellen a deákok töltötték be a társadalmi rendőrség tisztét, s akkor ragadtak fegyverre, ha a mesterlegények hajbakaptak egymással a városban. A mesterlegények közszendháborítása a legtöbb esetben közelállt a mai huligánkodáshoz: nem annyira az öntudatos munkásréteg osztályharca, mint a fiatalság rebeliója, lazongása, csínytevése volt, amely a feudális társadalmi rend elerőtlenedése következtében sem alakulhatott ki az urak elleni demonstrációvá. Kossuth szavai arra mutatnak, hogy a fenegyerekeskedésben is észrevette a betyárkodás forradalmi csiráit, indulati eredőt. Ezért hívta fel a figyelmet arra, hogy Zöld Marci nótájában nem az érzélgős moralizálás, hanem az úri renddel való elemi erejű szembenállás a figyelemreméltó társadalmi jelenség.

Herder már 1777-ben hirdette, hogy »minden nem civilizált népet énekel és cselekszik.«¹⁸ A népköltészet forradalmi szellemiségére újabbán örvendetesen kezd felfigyelni mind a közművelődés, mind az irodalom, mind a tudományos világ. Csoóri Sándor eszméltetőben fejti ki: »Népballadánk a cselekvés, a lázadás, a szembenézés fejszóltó parancs-szavait, a megrendülést ugyanúgy örék, ahogy annakidején elfogadták: megszólal bennök az osztálysors mélyéről feltörő tragédiai előhangja. Betyárballadánk a lázadás és a cselekvés lehetőségeit keresik, hőseik az egész társadalommal szembenállanak.«¹⁹ Ezek a hősök, mint az úzótt vad szállottak szembe a vármegyével, a császárral, a földes-urakkal; minden elnyomó hatalommal. Palatinszky és Zöld Marci szilajsága az urak ellen mind céltudatosabban harcoló nicstelenek, az eljövendő agrárproletárok, a zsellerek kétségbeeséséből meríti erejét és harci kedvét. A megyei urak által készített jegyzőkönyvek igyekeznek ennek az elkeseredettségnek a felfokozottságát tompítani, de maguk a tettek, a rideg tények mindennél meggyőzőbben beszélnek.

A Zöld Marciról írott egykorú vers — amit sokan Thaly Kálmánnak tulajdonítottak²⁰ — a betyárvilág ellentmondásos voltát a kuruckori versek stílusában így fogalmazza meg:

Szegénylegénynek testi ruhája
Ha van kenyere és szalonája,
Felesége tsendes, gondos, meleg szobája,
Bár botskoros, ha nem a dós, nints semmi baja.

De a más véres verejtékére
Ásító Zsvány, mikor kedvére
Nyargal a lován, akkor jut Hóher kezére,
Bár Gróf légyen, örök szegény, száll a fejére.

Feudális gondolatnak tartjuk, hogy ha szegénylegénynek nagyon szegényen vannak meg élete fenntartásához a földi javak, de nincsen adósága: semmi baja a világgal. Polgári gondolatnak tartjuk viszont, hogy ha gróf — vagyis az uralkodó osztály tagja — ragadja el a más által termelt javakat: hóher kezére kell adni. Egyelőre nincs szó a társadalmi struktúra megváltoztatásáról, csupán a »ragadozó« megbüntetéséről, a jól bevált társadalmi szokások ellenére cselekvő egének elleni megtorlásról. Az osztályharc gondolati csiráit az mutatja, hogy »ha nem gróf is« — szigorúan kell büntetni. A nép tehetősebb része nem a javak igazságtalan elosztása ellen, hanem a »rági jó erkölcsök«, a feudális rend fenntartásáért küzd. Sem a betyárokkal, sem a csavargókkal rokonszenvező plebejus réteg, sem a módosabb »nép« nem látja, — ha látja, nem tudja, hogy a tömeges csavargásnak nem valami ördögien titokzatos és ösztönös nomadizálás, hanem az elszegényedés és a munkanélküliség az oka. Ezt az okot kendőzi csupán a katonafogdosás, amelynek célja egyrészt a munkanélküliség levezetése, a katonaság feltöltése a zsellerekkel, másrészt az engedetlenkedők katonai megnevelése, melynek során — ha életben maradnak — engedelmes alatvalókká, rendőrökké szelidülnek.

Szántó Imre feltevése szerint Palatinszky bandája két éven át tartotta rettegésben az Alföldet.²¹ Az események láncolata azt mutatja Palatinszky vallomása szerint, hogy még két esztendeig sem ügyködött a megátalkodott katonaszökevény, mint haramiaevér. Nem is sikerült neki egyfolytában tevékenykednie az alföldi szép nagy rónaságon: időszakonként új meg új bandákat kellett szerveznie szétvert emberei helyett. A katonaságtól való szökése után Pál Józseffel együtt a makói malomból egy zsák montlisztet lopott. Pált ekkor elfogták, de Palatinszky ellilantott és rövidesen új cimborára talált. Kádár Ferencnek szövetkezve a ráckeresztúri pusztán (Bács m.) négy lovat rabolt, majd a szegedi pusztán (Csongrád m.) vettek el egy lovat erővel Botka János gulyástól. Rövidesen már a jászberényi pusztán, majd Földváron (Heves m.) ragadtak el erőszakosan kiváló minőségű lovakat. Utána a vásárhelyi pusztán »két ökrököt ugrattak ki«. Ezeket a megyesi pusztán levágták és »helyben a pásztorokkal megemésztették«. Ekkor szaporodtak meg: új pajtasuk neve Molnár Gyurka volt.

A szegedi földeken Botka Pál gulyásnál egy hétig »napoltak«, majd a szabadkai pusztán raboltak el négy lovat. A megyesi pusztán (Arad m.) hozzájuk állt Csillag Pista és Balog Péter. »Mind az öt gonosztevők iminnen-amonnan öszveszedett töltött karabinnal, pisztolokkal és Fokosokkal, mint a tsendes Polgároknak, a pusztai és a falusi ártatlan Lakosoknak ártani kívánó vilkos és halált okozható eszközökkel magokat erősen felfegyverezték és azon rémítők, s majd tsak nem az egész Országban esmeretes Haramja Bandát állították fel, mely nem tsak egy határ-

ban, Helységben vagy Vármegyében, de az egész Tiszamelléki vidéken, nevezetesen Bihar, Szabolcs, Szatmár, Hajdúváros, Arad, Békés, Csongrád, Temes, Nagy és Kis Kunság, Jászság, Pest, Heves, Bács és Bánátusi Vármegyékben rablani, ölni és fosztogatni kezdettek, és oly félelmetessé tették magukat, hogy úton-útfélen senki ellenek állni, vagy vagyonjait védelmezni nem bátorkodott.»

Recsky László szolgabíró nyomozása nem terjedt ki minden bűncselelményre, amit a bűmlatos gyorsasággal mozgó haramiabanda elkövetett. Palatinszky beismerő vallomása alapján vázlatosan rekonstruált tevékenységüket, s valószínű, hogy igen sok általuk elkövetett bűntett említés nélkül maradt. A vallatás csak a legismertebb és a legnagyobb felháborodást keltő esetekre terjedt ki. A megyesi pusztán való szervezkedés után szertelen lövöldözésükkel a glagovai ménes bojtárjait ugrasztották szét és a hatalmas ménesből 18 lovat szakítottak ki. Ezek közül öt gyönyörű állatot tartottak meg maguknak, 13 lovat visszacsaptak, vagyis visszaeresztettek. A válogatott gyönyörű lovakhoz a kakusi pusztán Varjú József csikósnál a nyomtatóktól vettek el egy szerkeret és Mátsán magukhoz vették Száraz Gyurkát. Éjszaka az újfalu bíró házáat próbálták kirabolni, a bíróné azonban olyan pokoli lármát ütött, hogy jobbnak látták továbbállni. Újfalu és Mátsa között a kocsmából egy akó pálinkát, egy fekete lovat és egy farmatringot raboltak el, hogy Száraz Gyurka ne menjen üresen haza. Öten rögtön továbbnyargaltak és a szentmiklósi kocsmára törtek.

A törökzentmiklósi kocsmáros kirablása 1815 nyarának a végén, a túri vásár napján volt. A lajstrom szerint 300 forintot, nadrágot, újjas lajblit, 7 pár fehér ruhát, egy vég vásznat, puskát, pisztolyt, fokost vettek el a kocsmárosától. A bugaci pusztán kegyetlenebbek voltak: Nemes Szentkirályi Viceispán Úr gulyását agyonlőtték és négy jóféle — azaz: igen drága — lovat vittek el. Ezután a gyícsi csikóstól vittek el a haramja módra, erőszakosan egy kajla lovat. 1815 szeptember 7-én, a Kisasszony napi vásár előtti napon már a gyulai (Békés m.) vendégfogadóban fosztogattak, a kerület is agyonlőtték. A perzekutorok ekkor már szorosan a nyomukban jártak, mert Békés és Csongrád megye generális perzekuciót rendelt ki ellenük. Mivel »emiatt bátorságos megmaradást sehol sem találhatván maguknak, elszöktak szélre.« Palatinszky a partizánháború módszereit alkalmazta a túlerő ellen.

A hihetetlenül gyorsan mozgó haramiabanda feloszlása azt mutatja, hogy a generális perzekució hathatós eszköz volt a mind merészebbé való bűntettek megelőzésére. Csillag István és Balog Péter hazavonult Vásárhelyre, de nem tudják, mi lett velük: hazaértek-e rendesen. (Valószínű, hogy Palatinszky bandájában vulgőnevükön szerepeiket, s nem ez volt az igazi nevük.) Fekete — vulgőnéven Molnár Gyurka a kakusi pusztán kóborolt, amikor az aradi perzekutorok megfogták és azonnal felakasztották. Palatinszky és Kádár Ferenc Heves megyében próbált maradást keresni. Mielőtt biztos helyet találtak volna, Kádár Ferencet a várkonyi magtár mellett elkapták a hadnagyk. Palatinszky bandája így egészen megsemmisült.

Palatinszky nem sokáig kóborolt egyedül: Palicz Pál személyében rövidesen új cimborája akadt. Átgrattak Szabolcs megyébe, s így üldözőik egyelőre nyomukat vesztették. Palatinszky álnéven mint gulyásbojtár telet ki Bernáth Uram mihályfalvi pusztáján. Kítavaszodván Kováts Imrével szövetségelt. Rövid idő alatt a sámsóni földekről 2, a mihályfalvai pusztáról 5, érsemlyéni pusztáról 3 jó lovat raboltak el. A gaz-

ban rövidesen hatan verődtek össze: Gyulai (Palatinszky) István, Kováts Imre, Korodi Gyurka, Koczka Peti, Palicz Pál és Bóbis. Először kettes-hármasban követték el a rablásait. A két károlyi zsidótól 710 forintot vettek el, lovaikat szépen felnyergelték és töltött pisztolyokkal fegyverezték fel magukat. Ekkor jönnek látták, hogy eltűnjenek a szabolcsi földekről.

Ütközben Béltak alatt 6 lovat erőszakosan elraboltak, a cselédekét béklyóba hányták és bezárták. Itt csatlakozott hozzájuk Posta Andris, neki meg debreceni földön fogtak fel egy lovat. Sámsóni földön a bíró ökrei közül kigrattak egyet, Mogyorósra hajtották, hol lassanként »megemésztették«, a bőrt meg a gulyásoknak adták. Itt csatlakozott hozzájuk Zöld Marci, aki szökésétől kezdve egymagában tevékenykedett a Hortobágyon. A szövetségben Kováts Imre volt a közvetítő, aki igen mozgékony ember volt. Néhány részletet idézünk fel ezekről az időkről Zöld Marci vallomásából. Mindent nem lehet a terjedelme miatt: 18 oldalon mondja el haramiakódása történetét.

»Mi a neved? &c.«

»Zöld Márton a nevem, 25 Esztendő, tekintetes Bihar Vármegyében fekvő Berettyó Újfaluval való születés, Református, nőtelen, az Herczeg Hessen Hamburg Nemes Regementbéli szökött katona, nemes személy vagyok.«

»Hány esztendőt töltöttél a Nagy Váradi Temletbe, és miféle Tselekedetekért?«

»Hat Esztendőt töltöttem el mind öszve a Temletbe. Elsősorban veredésért, másodsorban az újfalu Biráktól erőszakosan el vett ökrökért, harmadszor két lovat el fogattatván Nánáson, annak utánna Katonának adtam.«

»Mikor szöktél el? &c.«

»Most Karátsonykor két Esztendé, hogy elszöktem Nagy Váradról az Herczeg Hessen Hamburg Ns Regemntből Nagy vagyis inkább Kováts Imre czimborámmal, kívül is legelsőbben elszöktem. Öszve jöven véle Nagy Váradon, ahonnan is ismét véle elszöktem, de semmi ruhát magunkkal el nem vittünk az Nemes Regementé.«

»Kováts Imre desertor pajtásoddal meddig csavarogtál? beszéld elő.«

»Mind addig csavarogtam Kováts Imrével, míg Lőrincz napjáig a többi társammal Bánházán öszve nem akadtam. Legis legelsőbben fel fogtam a sámsónyi földön Kováts Imre pajtásommal két lovat. Ezek közül egyikét el adtuk Mihályfalván [Ez mutatja, hogy kellett ismernie Palatinszkyt működése kezdetén is!] egy Pető nevezetű Embernek 20 ft-ért, a másikat egy Sáskané nevű Asszonynak atuk 26 ft-ért.« (Részletesen ismerteti lopási és adásvételi ügyleteit, amelyeknek általunk való nyomkísérése felesleges.) Valószínű, hogy Zöld Marcinak több együttes akciója is volt a Palatinszky-bandával, de nem csatlakoztak hozzájuk. Ezek az együttes akciók lehettek alapjai a Palatinszky-banda Hortobágyra költözésének, ezekről azonban vagy nem beszéltek, vagy nem vették be a jegyzőkönyvbe.

Augusztus havában Zöld Marci, Gyulai Peti (Palatinszky) és Kováts Imre a Trimpó nevű csárdánál egy utazó zsidótól fegyveres kézzel három lovat vettek el, majd magukhoz véve Koczka Petit négy utazó örménytől öt lovat és két zseborát raboltak. Közben kisebb csínytevésektől sem riad-

tak vissza. Palicz, Posta és Bóbis Kálló alól hat lovat hajtott Bánházáról a gazba. Időközben Kováts Imrét Szatmár megyében elfogták és felakasztották, majd Bóbis és Posta került közre Szabolcsban. Koczkát meglőtték, sebé nem volt veszélyes, de elkedvetlenülítette. Kivált a bandából és hazafelé tartott, de a szabócsi perzekutorok elkapták és azonnal felakasztották. Kóródi kivált, Paliczot is felakasztották. Nagyon rájuk járt a rúd Ezekről az eseményekről a kuruckori vers stílusában írt verselmény²² is megemlékezik:

Kováts Imrének így lett Bánháza²³
Vesztés elhozó siralom háza,
Ott, hol gyakran jó Pajtásit
felpálinkázza,
felfüggesztve Körtvélyesnél²⁴
s szél lógázza.

Gyulai Peti és Zöld Marci 1816 őszén kettesben nézett a szomorú jövő elé. Felkerekedtek ők is a Hortobágyról és Ómbölynél (Szatmár m.) Nagy Jánossal szövetkeztek. A Kereszt csapadék előtt egy szalonnás székert útját állták és 14 forintot, puskát, lovat vettek el a gazdájától. Tyukod körül Nagy Jancsit elfogták és felakasztották, Gyulai Peti is megsebesült. Visszatértek Ómbölyre, hol derekasan kellett verekedniök, hogy megmenekülhessenek. A versezet szerinti²⁵

Nyargal Zöld Martzi Gyulai Petivel,
Tyukodon végig Betskereivel,
Bár szüntelen retteg,
de nem gondol semmivel,
Mindent gázol, a lápon is
át tesz Petivel.

Mihályfalván jól felborozván magukat, megrohanták a falu közepén a kocsmáros zsidót és egy arany gyűrűt, három ezüst kanalat, egy pár ezüst kést és 650 forintot haramia módon elraboltak. Közben az Ugocsa megyei szolgabíró útját elállták és egy nyerges lovat erőszakosan kifogták. Mind merészebb és mind elkeseredettebb tettekre vetemedtek. 1816. október 26. táján Kis és Nagy Aradvány között egy nagyobb úri társaságot ejtettek bámulatba merészségükkel,²⁶ majd a Hortobágyon átszá-
gulva, Heves megyében kezdtek rabolni. A tepélyi pusztán az Almási család méneséből szakasztottak ki egy jó lovat, majd a Máriási nevű örmény istállójából vezettek ki négy lovat november 6-án. A tiszpüspöki csikósbojtárt lováról erőszakkal lefordították és két lovat vittek el a ménesből.

Ekkor találkoztak a Fa csárdában Tiszaföldvár mellett Kapus Mihály 35 éves »valóságos Utonálló, fosztogató Zsvánnal«, aki »számos gonosz tettéért sok raboskodás után a könnyű lovasok közt lévén, elszökött és minden haza nélkül tsavargó Betyár lett.« Kapus Mihály Békésszent-
andrászon született és jó ideig raboskodott a gyulai tömlőcében. Több ízben szökött meg és több ízben ítéltek el, de nem javult meg. Palatinszky vezetésével harmadszorra így alakult újjá három fővel a haramiabanda.

Az események összefoglalása során felváltva idéztük a haramia, a rabló és a zsvány elnevezéseket: Recsky László jelentésében is előfordul

a *betyár* szó, de nem kimondottan mai jelentésével. Amikor Kapus Mihálytól kérdik, — »Mi a neved? &c.« — így válaszol: »Kapus Mihály a nevem, Tekintetes Békés Vármegyébe Fekvő Szent András Helységéből Születés, Református, *Feleséges Betyár ember* vagyok.« A szónak itt kimondottan tisztességes foglalkozást jelentő értelmében van: Debrecen környékén a *betyár* ma is »napszámos«, — a csavargó pejoratív árnyalata itt még nem a *betyár* haramia voltát, hanem a *napszámos* munkanélküliségét jelzi. Zöld Marci vallomásában már találunk olyan vonást, amelyben a *haramia-zsvány* és a *betyár* közt ekkor fejlődő szoros kapcsolatok erősödését látjuk:

»Az Csomaházi Földön, hogy az Gulyás bojtárokat meg vertük, az igaz. Azért, mivel a kortszamos mondotta, hogy azok *olyan bojtárok, kik egy betyárt meg fogtak*. Annak utána egy Lovát is el vetük, de azt a Debretzenyi földön elcsaptuk.« (Vagyis szabadon engedték, nem értékesítették: a lovat bosszúból vették el, hogy a bojtárnak kára legyen.)

Zöld Marci és bandája azért verte meg a gulyásbojtárokat, mert azok egy betyárt megfogtak és átadtak a perzekutoroknak. Zöld Marci szóhasználatában a *betyár* már nem csupán kódorgó szegényember: személyes ismeretség nélkül is tudja, hogy az urakat rettegető társadalmi réteg tagja. Zöld Marcinak a munkahely nélkül kódorgó szegényemberekkel, a munkanélküliekkel együttérző szociális tudata van, s ez készíti a bojtárok megbüntetésére, nem az un. »zsványbecsületet«. Czuczor Gergely kecskeméti gazdalegénye 1841-ben önérzetesen mondja:

Nem vagyok én kósza betyár,
Ki csárdákon szerencsét vár.

A betyárok ekkor már nemcsak várták a szerencsét, a munka lehetőségét, mert munkanélküliségük reménytelen volta újabb és újabb kalandokra, a megélhetőség kiprovokálására hajszolta őket. Élet-halál harc folyt közöttük és a perzekutorok közt. Palatinszky és Zöld Marci tapasztalta, hogy a perzekutorok tapadnak rájuk és Kapus Miska helyismé-
térére számítottak. Hármában mentek a fegyverneki pusztára, hol előbb Báró Orczy vezült egyetértő embereinél, később pedig a Gróf Zerdahelyi Hadóralánál levő pásztorokkal lakodalmaskodtak. (A néphagyományok ezt a mulatást színezik ki sokféleképpen.) Az utóbbi helyen Palatinszky önfeleltlen mulatott a lakodalmas néppel, Zöld Marci és Kapus Miska a szomszéd szobában csendesen borozgató, óvatosan figyelve minden gyanuszra.

Hiába volt minden. Ezúttal a híres Elek Mihály, a finom szimatú mezei biztos Tiszabónél az éjszaka leple alatt csendben átkelt a Tiszán és sikerült kijátszania a betyárokat pártoló pásztorok éberségét. Megléttek a nagy hodály mellett mulató társaságot, a betyárok lovait összefogdosták, a pásztorokat fegyveres őrizet alá vették. Ezek után a komiszárius harmadmagával halkan lépegetve, hirtelen berontott a táncosházba és rettentő lármával, felvont fegyverekkel ejtette zavarba a mulató pásztor-
népet. Ezek egy szívvél-lélekkel pártolták a betyárokat, de Palatinszkyt a hadnagyk hamarosan lefogták; fegyverének még a közelébe sem juthatott. Ezalatt Zöld Marci és Kapus Miska észbekapott: a ház másik oldalán kiugrottak az ablakon, majd bevetették magukat a gazba. Jónás

Gáspár János tanyáján erőszakosan elvettek két lovat az istállóból, majd a Szaszko tanyán fegyvereket is szereztek maguknak. Hamarjában jó nagy területeken keringtek: Tiszaföldvárról Kungyaluba, majd Kunszentmártonba vágattak, végül Ócsodón bújkáltak. »Fegyverneken, amikor a hodálynál megugrasztottak, merre mentél gyalogjába?« — kérdezték a vállatők Zöld Marciótól. A válasz: »Elmentünk egyenesen a Vadásba, onnét a Kun Szt Mártonyi Kukoricza (nevezetű?) Juhászhoz.« (Úgy látszik, Petőfi János vitézébe Kukoricza Jancsi neve nem véletlenül került bele.)

Palatinszky elfogatása november 16-án történt. A két szabadon maradt betyár harci kedvét pajtásuk elvesztése nem rettentette meg. November 20-án a Csergetyű csárdában Turi Nemes Nagy István Szentesen férjénél levő leányát fosztották ki és erőszakoskodtak rajta, majd néhány arra utazó embert raboltak ki. A komiszárius azonban nem ment le a nyomukról és elérkezett ő is a csárdához. A betyárok észrevették őt és sikerült nekik ellillanni. Elmenekülni azonban nem tudtak előre. Zöld Marci 1816 november 26-án egy őcsödi ember, tanyáján levették, elfogták és Tiszaföldvára vitték. Kapus Miskát november 29-én Vásárhelyen érte utol Bulyovszky és szintén Tiszaföldvára hozta. Palatinszky mellé csukták őket, a statáriális bíróság nem sokat teketörizált velük: egy hét múlva a fegyverneki pusztán lógázza holttestüket a szél.

A dalok azonban nem tűntek el nyomtalanul. Nótáik felecsendülnek az utódok ajkán és felidézik a munka és a föld nélkül kódorgó szegény-parasztok képét és azokét, akik nem tudták elviseini ezt a nyomorúságot, akik fellázadtak a feudális szegénység, a betyárvilág ellen. A szegénység nyomora volt az igazi betyárvilág, s ez már a múlté.

J E G Y Z E T E K

1. Győber Lajos: A magyar regény előzményei. Bp. 1941. 156—162.
2. Weber Antal: A magyar regény kezdetei. Bp. 1959. 109—111.
3. Dömötör Sándor: A betyárromantika. Bp. 1930. 26—35.
4. Gaal József: Összes művei. Bp. 1882. II, 23. Gaal Haramiacsók c. elbeszélése (1835) a betyárromantika első jelentős prózai alkotása.
5. Vay Sándor: A puszták királyairól. Nyári emlékeimből. Pesti Hírlap 1910. január 16.
6. Szántó Imre: Zöld Marci. Betyárvilág éves és Külső Szolnok megyében a 19. század első évtizedeiben. Eger, a Pedagógiai Főiskola Évkönyve II (1956), 488—489.
7. Heves Megyei Levéltár IV—11/1. helyszám: Rögtönítélő Bíróság iratai 1808—1834. (Minden rend nélkül összegyűjtött statáriális iratanyag: a minket érdeklő iratok a »Zöld Marci« feliratú kötetben. Adalékainkat minden esetben innen vesszük: ezt külön nem jelöljük.) — Az iratokra Szederkényi Nándor már 1893-ban felhívta a kutatók figyelmét: »A törvényszéki és végrehajtási iratok a megyei levéltárban találhatók.« (Heves vármegye története. Eger 1893. IV, 360—361.) Szederkényi a végső eseményeket az iratok alapján így periodizálja: 1816. november 16. Palatinszky elfogatása a lakodalomban. November 26. Zöld Marci elfogatása Elek csendbiztos által. No-

vember 29. Kapus Miska elfogatása Vásárhelyen Bulyovszky által. December 5. A büntető törvényszék ítélete. December 6. A halálos ítélet végrehajtása.

8. Felhívjuk a figyelmet az egykorú terminológia sokrétűségére: más a »szökött katona, más a »minden haza nélkül csavargó betyár«, más az »útonálló-fosztogató zsivány haramia.«
9. Békés István: Magyar ponyva Pitaval. Bp. 1967. 46.
10. Szövegét, sőt utánpótlásainak lényegesen bővített szövegeit is filológiai hűséggel közli Békés: i. m. 46—56.
11. Bán Imre és Julow Viktor: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1964. 14.
12. Ethnographia XVIII (1907), 110. Vö. Magyar népballadák. Bp. 1968. 633—635. (Szerkesztette és a bevezetőt írta Ortutay Gyula.)
13. Deseuffy József levelei 1812—1843. Sajtó alá rendezte Ferenczy József. Bp. 1888. 95.
14. Pogány Péter: Kik gyűjtötték a sárospataki Felvidítőt? Ethnographia LXIX (1958), 111—112.
15. Módits László: Adalék régi debreceni temetők síremlékeihez. Alföld c. folyóirat 1963. évf. 12. sz. 103. p.
16. Kossuth Lajos Összes munkái. VI, 431—433.
17. A falusi rendfenntartó közegeket is ennek mintájára nevezték ármásoknak. Vö. Dömötör Sándor: Ármás. Magyar Nyelv LXVIII (1972), 214.
18. Giuseppe Cocchiara: Az európai folklór története. Bp. 1962. 175.
19. Csoóri Sándor: Egykor elindula tizenkét kőműves. Vallomás a népballadáról. Valóság XII (1969), 1. sz. 55. p.
20. Békés: i. m. 56.
21. L. a 6—7. jegyzetnél.
22. Békés: i. m. 56.
23. Szentgyörgyábrány határában levő pusztá, a török időkben jelentősebb község volt.
24. Pusztá Újfehértó közelében Hajdúhadház felé.
25. Békés: i. m. 57.
26. Dömötör Sándor: A »Pusztai találkozás« történelmi háttere. Szabolcs-Szatmári Szemle V (1970), 4. sz. 75—83. Vö. Matics Pál: Adatok Szalkszentmárton történetéhez. Szalkszentmárton 1970. 135—144.

A XXII. ORSZÁGOS NÉPRAJZI ÉS NÉPNYELVI GYŰJTŐPÁLYÁZAT

Úgy tűnik, hogy az évenként megrendezésre kerülő pályázat idei szakaszára többen készítenek pályamunkát, mint előzőleg bármikor. A pályamunkák minősége, színvonala is erőteljesen emelkedőben van — előzetes tájékozódásunk szerint. A pályamunkákat mind az ifjúsági, mind a felnőtt tagozaton 1974. szeptember 1-ig kell eljuttatni két példányban a megyei múzeumigazgatóságokhoz. Eredményhirdetés az idén is októberben, a Múzeumbarátok Köre közgyűlésén lesz.

ILLYÉS KATALIN

A 250 esztendő *Nova Posoniensia* híven tükrözi a XVIII. század legnagyobb tudósának, *Bél Mátyásnak* művelődéspolitikai szándékait. Korának »csodálatos« természeti tüneményeit a tudós tanító fölnyével természeti jelenségekké fokozza le, mikor meg is magyarázza őket. A babona is érdeklő a jó tollú stilsztát, megcsillantván ezen eleven humorérzékét a könnyed iróniától a gyilkos szatíráig. De felhasználja arra is, hogy fölnyev visszavágással hangot adjon sértett magyar önérzetének.

Érdekes módon Lengyelország a forrása három ilyen hírének. Ez nem véletlen, mivel a három közlemény eszmei összefüggést mutat, s egy bizonyos — közelebről meg nem nevezett, de sejtethető — tendenciát árul el. A közlemények időbelisége is megfelelő hangulati velejárójuknak, érzelmi telítettségük fokozódásának.

Az első közlemény a lap 1721. dec. 24-i számának Varsóból kelteztet dec. 10-i híre:

Podolliában sok helyen marhavész pusztít. A babonás nép az elhalálozók búvájosok holttetemeinek tulajdonítja a bajt. Ezért e tetemek rontó erejének megsemmisítése céljából kiássák a hullát, s fejét kapával levágják, hogy megszűnjék a nyájukat pusztító dögvész.

A szerkesztői megjegyzés:

Okosabbakra bízunk, hogy van-e haszna e babonás szokásnak.

A lap 1722. jan. 7-i számában (Varsó, dec. 13.) már konkrét, élmény-szerű hírt olvashatunk. Szinte gyanúnk támad, hogy személyes levelezésből meríti:

Az a félelmetes égi tünemény, mely minap errefelé feltűnt, különböző találgatásokra adott okot. Egy bizonyos Kecskemét városába való magyar asszony szomjazó férjének bort akart felvinni a pincéből. Két boszorkány azonban magával ragadta az égen át, (Femina quaedam huugara (!) ex civitate kecskemeti, cum viro suo sientii, vinum ex cella ferre voluisset, atque a duabus mulieribus veneficis abrepta perque aëra ...) s egész Drezdáig röpítették.

A hír férfiasan komisz humorra — úgy látszik — ott sérti a szerkesztőt, ahol legérzékenyebb: kuruc-magyarországban. Ebben nem ismert tréfát, s így a válasz fölnyevnek látszó sértődöttséget tükröz:

A hozzáértők szerint az asszony hazament (ti. Magyarországra).

Bél Mátyás azonban nem marad adós a lengyel sógornak. Az 1722. jún. 3-i számában április 26-ról Lubloból datálva kiegyenlítő tartozását:

Háromszarvú ökröt mutogatnak. Igen nagy a sikere, mivel az ökör pohárszámra vedeli a bort.

Nem lehetünk biztosak abban, hogy volt-e epikai hitele ez utóbbi csattanós válasznak. *Bél Mátyás* a tanítás mellett mindig szórakoztat is. Valósággal vadászik kora sajtójának baklövéseire, és ilyenek híján a legártatlanabb arccal saját maga követ el bakikat.

DÁNIELISZ ENDRE

A hagyomány is alá van vetve a halál törvényének. Keletkezett, tehát el is fog pusztulni, századok múltán nyoma sem marad. Ezért tartozik nagy-nagy felelősséggel minden nemzedék a maga kora szellemi értékeit, népi emlékezései iránt. Ha ezeket fel nem jegyzi, meg nem őrzi az utókor számára, pótolhatatlan hiány keletkezik.

E tény tudatában indultam el 1967 februárjában, hogy felkutassam: emlékezik-e még valaki szülővárosában Szalonta egykori jegyzőjére, napjaink klasszikus költőjére? Kétegyek közepette kezdem munkához, tudva azt, hogy a határesetet jelentő harmadik nemzedék, amely után teljesen elhalványul az emlékezés, már kihalt vagy csupán néhány egyedét találhatom életben.

Azonban maradt még egy lehetőség: a rokonság. Az irodalmi folklór számos gyűjtője tanúsítja, hogy az emlékek a rokonság körében élnek a legtovább. S a családi hagyomány is népi hagyomány. Hangja a tömegből jövő iratlan szó. Keressük fel tehát a költő nénjének, a Jámbor Jánosnévá lett Arany Sárának a leszármazottait. Ismerik-e öreg bátyjukat a harmadik generációban is? — Igen. Hogyne ismernők! — hangzott a biztató válasz és »nagyapám mesélte«, »dedapám látta« szavakkal indult az emlékezés fonala a letűnt idők orsóján. Szerencsémre találkoztam még a költő nénje dedunokáival és ükunokájával, sőt Arany Lászlóval, a távolabbi rokonság képviselői közül.

Az emlékek nem dagadtak önálló tanulmányt hordozó folyamdá, de annyira igen, hogy a költőt kitapintható emberközelségbe hozzák s bizonyítják: a mondát termő szalontai humusz új virágot nyitott, az Arany-hagyományok pipacsait.

A szebbeket és épebbeket csokorba kötöttem s szerény hozzájárulásként odahelyezem a költő emlékét övező babékoszorúk mellé.

1.

En kétszeresen rokonságban vagyok Arany Jánossal: a magam részéről és az uram ágán is. Az én dedanyám Arany Sára volt, a költő nénje. Az uram, Molnár István pedig Arany Sára és Jámbor János kisebbik fiának, Sándornak volt az unokája. Nagypótól, mert így hívtuk Jámor Sándort, hallottam ezeket a történeteket.

Arany György, a költő apja, nagyon szerette a bort. Mindjárt-mindjárt küldte az unokáját:

— Eriggy le Sandri a pincébe. Hozz egy csupor bort.

Oszt igyál té is.

Pipázott is az öreg. Amikor Sandri meg Miska, a két unokája gyűjtötte meg az öreg vak ember pipáját, huncutságból megperzseltek a hosszú haját.

Arany János másokhoz nem járt multságokba, összejövetelekbe. De mihozzánk — ahány névnap vagy disznótor — mindig eljött a feleségével. Így történt akkor is, amikor Petőfiék voltak a vendégeik. Őket is magukkal hozták. Jól telt az este: ettek, ittak, daloltak. Ekkor azt mondták az itteni emberek egymás között:

— Itassuk meg jól, — mert tetszett nekik Petőfi vidám természete. Nem volt olyan savanyú, mint János bátyánk. Úgy is történt. A nagy mulatozásba úgy belefáradt a költő, hogy itt aludt el. Mert nem illene azt mondani róla, hogy berúgott.

Igy aztán Aranyék, meg Petőfiné az ő Sándoruk nélkül mentek haza.

Ahányszor Arany János hazajött Szalontára, mindig eljött ebbe a házba, mert itt érezte magát otthon. Az én anyósomnak a mostohaanyja (Oláh Mária, Jámbor Sándor második felesége, minthogy az első korán meghalt) volt a költő bizalmasa. Vele megbeszélte a maga titkos gondolatait. Amikor Arany Juliska Szalontára jött férjhez, őrá bízta a lányát János bátyánk. A halálos ágyánál is ott volt Juliska mellett.

Ercseyék hideg, rideg emberek voltak. Ott hált ugyan a költő, ha Szalontára látogatott, de szíves beszélgetésre csak ide Jámborék jött el. (Elmondta özv. Molnár Istvánné, Jámbor Erzsébet, 80 éves.)

2.

Az én úkanyám Arany Sára volt, a költő néneje. Jámbor János gazdálkodóhoz ment férjhez és négy gyermekük lett. Sára nevű lányuk Arany Jánosnak tejtésvére lett és ez a második Sára nagyon sokban hasonlított a költőhöz. Igen okos lány volt és szelid lelkű. Rengeteg éneket tudott és mindig dúdolta. Neki is olyan talántuma volt, mint a költőnek. Így azt lehet mondani, hogy a tehetség a családban nem valami különlegesség. Ha járhattak volna iskolát, a Sára gyermekei biztosan híres emberek lettek volna.

Arany János annyira szerette a tejtésvérét, hogy édestésvérének számította. Nagyon húzott hozzá. Amikor elköltözése után haza-haza jött, mindig felkereste. Amikor belépett az utcaajtón, így emlegették a költőt:

— No, jön már Arany idesbátyánk.

A jámborokat pénzzel is segítette, amit soha vissza nem kért. Ha valahova ment, Aranyak mindig bot vagy ernyő volt a kezében.

Arany Juliska mellett rokon lánykát tartott Szél Kálmán, mégpedig Bires Kádár János kisebbik lányát, Zsuzsikát, a költő nénejenek unokáját. Ez már azelőtt Szél Kálmán mellett cselédeskedett és ott marasztotta házassága után is. Amikor Juliska meghalt, apró háztartási dolgokat kaptak emlékül a Kádár rokonok. Ezeket, mint Arany emlékeket őrizték a házban, míg tönkre nem mentek.

Juliska halála után a költő búskomor lett.

Arany János mindig visszavágyott Szalontára. Itt akart megpihenni. Amikor halála előtt három évvel utoljára járt Szalontán, akkor is felkereste tejtésvérét.

(Elmondta Kovács Zoltánné, Tamba Mária, 63 éves.)

3.

A mi családunk is rokon Arany Jánossal, de az Arany ágon. A költő apjának, Györgynek három öccse volt: János, Mihály és Ferenc. Mi a Mihály leszármazottai vagyunk.

Az egész Arany familia a Hajnal utcában lakott (később Dobó, ma pedig Horea utca, D. E.) Itt több házban csak Aranyokat lehetett találni. Arany Györgynek is előbb a Hajnal utcában volt egy kis háza a mai 17. számú telken. De elszegényedett, s már feleségével együtt vették meg a Kölesér utcán azt a házat, amelyben a költő született. Ehhez olcsón hozzájutottak. (Ez az állítás ellentmond az ismert tényeknek. D. E.)

Az Arany család tagjai nem voltak gazdagok, sem hivatalt viselő emberek, de azért nagyon szegények sem. Csak éppen volt valamijük. Édesapám úgy emlékezett a költőre, mint alacsony, tőmzsi, harcsa bajszú emberre. Itt Szalontán úgy tartották, hogy Arany geseft ember. Összel megveszi a búzát, majd később jó áron eladja.

Ahányszor a költő meglátogatta Juliska lányát, mindig elment a templomba. Amikor vége lett az istentiszteletnek és hazajött, ezzel állított be:

— De jól kiínekeltem magam!

Ez a hagyomány Julcsa nagynénémétől maradt ránk. Ő ugyanis Szél Kálmánéknál volt állandóan. A mi Julcsánkhoz ragaszkodott Arany Juliska, mert hogy rokon is volt, nemcsak cseléd. (Ez az adat ellentétbe kerül Kovács Zoltánné fentebb közölt emlékezésével. D. E.) Tőle tudom azt is, hogy Szél Kálmán nem élt jól a feleségével.

(Elmondta Arany László, 73 éves.)

4.

A nagyanyám Arany-ágon volt rokonságban János bátyánkkal; lánynevén Arany Zsuzsannának hívták. Pontosabban; a költő nagyanyámnak a másodunokatestvére volt.

Míg élt, mindig dicsekedve emlegette a rokonságot, de történeteket nem mondott a költőről. Arra még emlékszem, hogy a magakorabeliekkel így idézte fel a régi időket: jobb világ volt akkor, amikor Arany János ílt! Ez a húszas években történt.

Hogy a rokonságot megőrökítsük, kisebbik lányomat Arankának kereszteltük. Itthon, egymás közt Aranyosnak mondjuk.

(Elmondta özv. Kertmegi Józsefné, 68 éves.)

A fenti emlékeztetéseket lejegyezte Dánielisz Endre Nagyszalontán (Salonta), 1967 februárjának első felében.

Egy hajdúnánási armalista nemes, Kola Máttyás vagyoni állapota 1823-ban

BENCSEK JÁNOS

A Kola család XVII. századi őseit számontartó, népes nemesi familia volt Hajdúnánáson. A XVIII. század utolsó negyedében kirobban társadalmi-gazdasági ellentétekben egyik águk (a Virág Kola ág) irányító szerepet játszott.¹ Közlésre érdemesnek ítéltük tehát azt a vagyonelejtést, amelyet Nemes Kola Máttyás halálát követően névszerint is felsorolt örökösöknek osztzkodása közben 1823. január 26-án jegyezték fel a városi közgyűlési jegyzőkönyvben.²

»Néhai Nemes Kola Máttyás Törvényes és Természetes Gyermekeinek, ugy mint Kola Susánnának, Kónya János hitvesének, Nemes Kola Ferencnek, Nemes Kola Gábornak és Nemes Kola Katalinnak, Magyar Imréné Asszonynak Néhái szüleikről reájuk maradt Ingó és Ingatlan Javakban tett osztály levelek elkészítetett, Mely szerént edj Nyolczad rész belső Telek cum omnibus appertinentiis Nemes Kola Ferencnek és Nemes Kola Gábornak jutott, mely az Kántor Fodor successorok és Nemes Kola János Eő Kigyelme szomszédágokban vagyon, Ugy a Második Düllőben az Hatházi Ferenc és Hatházi András földjeik között hat vékás föld, Nemes Kola Ferencnek és Ns Kola Gábornak egyelőn ment... Használoul a 3dik Düllőbe, az Nemes Kola Demeter és Nemes Kéký István földjének szomszédágában három köblös föld Nemes Kola Ferencnek és Gábornak egy forma részben ment... az 5dik Düllőbe, az Takáts Mihály és Hodos Péter szomszédi Tiz Vékas Föld a Ns Kola Katáé egészen, úgy szintén csak ugyanazon az 5dik Düllőbe más helyütt a Ns Kola András és Demeter földjük között edj köblös föl is egészen a Ns Kola Katáé lett... Továbbá a 6dik Düllőbe a Ns Dombi Kola István és Ns Kola Pál szomszédágokban Három zsákos föld az Nemes Kola Susánnájé lett... a nyolczadik Düllő külső végén a Nemes Kola Demeter és Dávid földjeik között levő 10 vékás föld esett Ns Kola Ferencnek és Gábornak egy forma részben; és a kilenczedik Düllőben is Ns Kola Andrásné és Demeter földjeik között található köblös a Ns Gáborné és Ferencné egy mértékben, ugyan csak a kilenczedik Düllőben a Dombi Péter és a Sarkadi Péter földjeik között található öt Köblös zálogos föld Ns Kola Susánnának és Katának egy formán jutott, mely földet a Tulajdonos idővel ha ki váltaná az Sussánnával elégedni tartoznak és a 3dik férfi testvérüket érette nem imperálhatják, Az Belső Tedejen egy helyütt a Molnár János és Hadas Miklós földjeik között 4 Köblös Ns Kola Ferencnek és Gábornak ment, máshelyütt pedig a Gál István és Hadas Pál földjeik között két köblös föld a Ns Kola Sussánnájé és a Katájé egy forma részben lett. Az Dorogi földön a Bereczki János földjében van kilencz Köblös zálogos földjük és itt a Réten, Kola Ferenczétől egy negyedrész ekék, ezek is Ns Kola Ferencnek és Gábornak egyelőn hagyatott, melyet is ha a ki váltaná zálogos summával elégedni tartoznak és a leány ág ellen pretenzist nem formálhatnak.

Az egyik kert, mely az Lenthe István és Lenthe Bálint kertek szomszédágában található, a mellyeben edj ház, edj szin, edj istálló, edj sertés ól, és két malom vagyon ez a kert minden benne való épületekkel Ns Kola Ferencnek és Gábornak egyelőn részben jutott, a Kertet Derékba meg szakasztván a nap keleti rész kert a Ns Kola Ferencné a Házsal, a szinnel és a Nap Keleti új malommal, a Nap Szállati fél kert pedig az Istállóval a Terhes Komorával és az Alsó Malommal és Sertés óllal jutott Nemes Kola Gábornak, hanem Kola Ferenc a részére esett malomért 100 frtot és edj istállót Kola Katának adott, Kola Gábornak is pedig részére esett malomért Kola Zsuzsánnának fizetett 120 frtot... az másik ősi kert az Ns Kola Pál és Kola Andrásné kertek közt minden épületekkel edjött a Ns Kola Zsuzsánnájé és Katáé egy formán és a rész a hol az Ház és Istálló van az a Katáé, ahol pedig a szin és a Kamra van az Susánnájé;

A Vén Kert beli más fél nyilas szőlőből Husz sor a felső oldalán a Ns Kola Ferencné, ez mellet ötödfél sor a Kola Susánnájé, ez mellet ugyancsak ötödfél sor a Katáé. Ezen szőlőnek a végiben de más Düllőben a Timári Péter és Szabó József szőlőjük között fél nyilas szőlő Kola Katalinnak jutott, a Csepüs Szőlőben pedig a Garádjá mentében a Kola Pál és Papp István szőlőjük között edj nyilas szőlő esett Ns Kola Gábornak. Ugyancsak a Csepüs Kertbe a László István és Kántor Fodor József szőlőjük közt edj fél nyilas szőlő Ns Kola Susánnának jutott.

Az ingó javakból esett Nemes Kola Zsuzsánná részére 30 juh, egy 4d fű és egy 3d fű csikó, egy tehen, egy 3d fű ökor bornyu, két sertés, fél szalonna és Háj, fél öl széna, s a paraszti gazdálkodáshoz találtatott szerszámoknak negyed része. Ns Kola Ferencnek jutott 30 juh, 4 lu, 2 tehen, 2 süldő, az szénának 3da, a paraszti gazdálkodáshoz találtatott szerszámoknak harmada. Nemes Kola Gábornak jutott 30 juh, 4 lu, 3 ötödű tino, 4 sertés, 3 hizott sertés a szénának 2 negyed része, a paraszti gazdálkodáshoz található szerszámoknak negyed része. Nemes Kola Katának esett 30 juh, edj lu, edj tavaji csikó, edj fél szalonna, s Háj, fél öl széna, a paraszti gazdálkodáshoz található szerszámoknak negyed része.

Minden házi butor négy felé ment, az találtatott Elet természetből pedig a Lányoknak kielégítésére, a férji testvérek jó indulatjokra hagyatott.

A Zöld vetés Ns Kola Gábornak és Ferencnek hagyatott egészen és ezen vetésért Gábor Katának ad edj köből Gabonát; Ferencnek is Katának ugyancsak pedig éppen annyit. Intereszes pénznek találtattak kint másoknál 300 frt, az közöttük négy egyenlő részre megy.

JEGYZETEK

1. *Rác István*: Hajdúnánás története, Debrecen, 1973. 282. oldal.
2. Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Hajdúnánás. Jegyzőkönyv. V. A. 301/a. 12. N. 61. 1823.

CÍMLAPKÉPÜNK

Címlapképünket *Szilágyi Imre* hajdúböszörményi grafikus művész készítette, fametszet. Címe: Nánási hangulat.

Debrecen környékének ritkább madárfajai II.

FINTHA ISTVÁN

AZ ERDŐK

1. *A debreceni Nagyerdő.* Korábbi sokszínű madárvilága az utóbbi években erőteljesen megsűrűült. Valaha gyakoribb fajainak zömével ma már csak véletlenszerűen találkozhatunk.

Pernis apivorus (L.) 1758.

1969-óta csak mint ritka vendéget láttam, holott azelőtt több éven át költött. Utolsó megfigyelési adatai: 1972. V. 14. és V. 25. Fészket hiába kerestük.

Accipiter brevipes (Sev.) 1850.

Hosszabb szünet utáni újabb megjelenésének dátuma 1972. V. 31., mikor Aradi Cs. észlelte egykori fészkelőhelye közelében. Magam VI. 22-én és VII. 16-án láttam. 1973. IV. 26-án Aradi ismét találkozott vele az erdő DK-i részén. Költéséről nincs tudomásunk.

Dryocopus martius (L.) 1758.

Aradi Cs. 1972. február 5-én figyelte meg egy tölgyes szélén. A Nagyerdőben emberemlékezet óta nem költ, előfordulásai között ez az egyetlen adat.

Corvus corax (L.) 1758.

Igen ritkán előfordul, néha hetekig is időzik az erdőn. Költeni az erős zavartság miatt nem képes. 1973. január 27-én magam találok egy példánnyal, mit február 15-én újra láttam. Aradi III. 24-én egy pár hollóról tett említést.

Nucifraga caryocatactes macrorhynchos (Ch. L. Brehm) 1823.

Inváziós madarunk. 1971 október 27-én egy 5z-tetemen lakmározó példányát lőtték, mely a Madártani Intézetbe került.

2. *Guth.* Debrecen környékének legnagyobb kiterjedésű erdősege, mely idős állományokban bővelkedvén értékes madárvilágot őriz ma is. Egyik utolsó fészkelőhelye az Alföldön már mindenütt hiányzó (vagy csak igen ritkán előforduló) madárfajoknak.

Ciconia nigra (L.) 1758.

Hajdú András kerületvezető erdész szerint többször megfordul a területen. Magam 1972. június 17-én láttam egy példányt.

Pernis apivorus (L.) 1758.

Egy-egy pár minden évben költ itt, 1972-ben (bár fészke után nem jártam) ugyanazon a környéken figyeltem meg jelenlétüket V. 18-án, VI. 17-én, VII. 9-én és 16-án. 1973-ban nem tűnt fel.

Accipiter brevipes (Sev.) 1850.

Fészkelése nem kizárt, azonban eddig nem néztek utána. 1972. június 17-én egy erdei nyiladék mentén mozgó példányára lettem figyelmes.

A Halápon, 1941. VI. 20-án elejtett törpesas. Tojó [*Hieroaëtus pennatus (Gm.)*]. A KLTE Allattani Tanszékének gyűjteményeoen.

Hieraaëtus pennatus (Gm.) 1788.

Vagy itt, vagy a közeli erdőkben költ, mivel 1972. nyarán egy fiatal, de már szárnyrakelt példányát lőtték.

Dryocopus martius (L.) 1758.

1972. november 10-én egy példányát, 1973. január 26-án pedig közel egymás után kettőt láttam. Hajdú A. kerületvezető erdész hiráda szerint az 1972–73 telén 14–16 db. mozgott az erdőben, melyekből egy-két pár minden bizonnyal költési szándékkal nyárra is itt maradt. 1973. május 30-án ismét megfigyeltem egy példányt.

Corvus corax (L.) 1758.

A helybeliek szerint évente rendszeresen költ, legalább egy párban. 1972. június 17-én a kirepültekkel együtt 10 példányt gyűlt össze egy csendesebb erdőrészen. 1973-ban két lakott fészekből vettem tudomást, egyikből Hajdú A. szerint 3 fióka szerencsésen ki is repült.

VEGYES ADATOK

Podiceps ruficollis (Pall.) 1764.

1971. augusztus 28-án egy párat figyeltem meg a debreceni Nagyerdő-park taván.

Ixobrychus minutus (L.) 1766.

1971. augusztus 12-én egy fiatal példány töltötte idejét a debreceni Nagyerdő parkjának taván.

Pernis apivorus (L.) 1758.

Halápi adata 1971. V. 3-i. A Rauchbauer-tanya melletti jós tölgyesfolt fölött keringő példányát jegyeztem fel. Költéséről nincs tudomásom.

Hieraaëtus pennatus (Gm.) 1788.

Halápon az előbbi helyen 1971. IX. 4-én láttam; 1972. június 15-én pedig a téglási Angolkert nevű természetvédelmi terület fölött keringő egyedét figyelhettem meg.

Aquila pomarina (Ch. L. Brehm) 1831.

1971. IV. 28-án láttam egyet Újszentmargita közelében.

Circaëtus gallicus (Gm.) 1788.

1972. szeptember 24-én Létavértes mellett lőtték egy vonulásban levő példányát.

Falco peregrinus Tunst. 1771.

1972. november 20-án a debreceni Nagycastleás környékén portyázott egy példány a házgalambokat figyelve.

Chlidonias leucopterus (Temm.) 1815.

Debrecenben, a nagyerdei csónakázó tónál 1972. V. 5-én egyszénap vadászgatott 6 db. vonulásban levő példány.

Acrocephalus schoenobaenus (L.) 1758.

Debrecenben, az Ispotály utca építkezései között a magas, emeletes házak tővében megmaradt néhány ürömbokron 1971. IX. 17-én két vonuló példány pihent meg napközben, 3 db. *Prunella modularis* (L.) 1758. társaságában.

A teljesen idegen biotópokból a városba időnként belátogató vagy bekenyszerülő fajok — elsősorban mint érdekességek jöhetnek számításba.

Az erdőkben megjelenő felsorolt madarak pedig jól jelzik, hogy Debrecen környéke még mindig alkalmas e fajok gazdagtelepedésére. A ragadozók gyakori előfordulásai a hajdani idők gazdag madárvilágát idézik elének.

Bizony, nagy szükség lenne védelmükre nagyobb gondot fordítani (amit egyébként Kormányunk 12/1971. számú rendelete szigorúan meg is követel), hiszen megvényk erdei (a Szatmár-beregi részek változatos tájai mellett) az Alföld jelen viszonyaiban még a leggazdagabbak az egyre pusztuló, ritka madárfajokban, minden óvásra méltó természeti kincsekben!

A DÉRI MÚZEUM ÚJ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSÁIRÓL

A debreceni Déri Múzeum nemcsak a Tiszántúl, hanem az ország egyik legjelentősebb múzeuma. A vidéki múzeumok közül egyedül a Déri Múzeumnak van nemzetközi gyűjtőterülete, illetve gyűjteménye (a Déri-gyűjteményekben és bizonyos pótlásokkal azokhoz csatlakozóan: egyiptomi, ógörög, római, kopt, kínai, japán, perzsa stb.). Nemcsak a múzeum rangja, hanem a vele szemben helyesen felmerülő igények is megkövetelik, hogy az épület rekonstrukciójának befejezése, a visszaköltözés után korszerű, az elvárásoknak mindenben megfelelő, művelődéspolitikai célkitűzéseinket maximálisan kielégítő kiállításokat rendezzünk és mutassunk be. A létesítendő kiállítások előzetes tématerve még ebben az évben elkészül. Az előzetes tématervet széles körben megvitatjuk és csak azután készítjük el a végleges tématervjavaslatot, amit 1975. januárjában küldünk majd fel a Kulturális Minisztérium Múzeumi Főosztályára jóváhagyás végett. A jóváhagyott tématerv alapján 1975 második felében elkészítjük a kiállítások forgatókönyvét. Jelenleg úgy tetszik, hogy a Déri-gyűjteményeket bemutató új állandó kiállítás (az épület II. emeletén) 1976 októberében, a tervezendő tematikus és komplex kiállítás pedig (az épület I. emeletén) 1977 októberében megnyílhat.

Arra kérjük múzeumunk minden barátját, hogy legyen új, állandó kiállításaink aktív munkatársa. Mondja el véleményét, nyilvánítsa kívánságát, tegye meg észrevételeit, javaslatait. Minden támogatásnak örülünk, köszönettel vesszünk mindenfajta segítséget.

Debrecen valamikor, külföldi utazók leírásaiban

PETHŐ KÁROLY

Csábító lenne azzal kezdeni ezt az írást, hogy ha a valamikori Debrecen nem is, de a mai nagyon jól ismerjük, főképpen mi, akik itt lakunk, de ismerik az országban, sőt a külföldön is. Csábító lenne, de nem lenne igaz. Mert bizony Debrecen ma éppen úgy csak nagyon kevesen ismerik jól, — akár a lakói, akár az ide tévedők — mint bármelyik nagyobb várost, vagy akár kisebbet is.

Az emberek nagy része itt Debrecenben is csak egy bizonyos szűkebb vonalon vagy körben mozog, és sokan leélnék egy életet anélkül, hogy egyszer is jártak volna — mondjuk — a Nyulason, az Olajútőben, a Nagy Sándor telepen, a Boldogkertben stb. De legtöbben még azt a városrészt sem ismerik igazán, ahol laknak. És itt nem valami különleges ismeretekre, történeti vagy statisztikai adatokra gondolok, csak pl. arra, hogy vajon hányan tudnák felvázolni lakásuk közvetlen környékének az utcáit, berajzolni a fontosabb épületeket, üzleteket, ahogy ezt megkívánják az általános iskolában, — egyszer a nyolc év alatt...

Nó de szerencse, hogy erről senki nem készít statisztikát. Arról már inkább, hogy egy évben hány külföldi fordul meg a városban. De arról már megint nem, hogy ezek miért is jönnek ide, mit kívánnak itt látni, mi az, amit itt kaptak szépségben, megtartásra és »emlékezetre méltó dolgok«-ban, túl az interjúk sablonos, giccses szövegein.

Egy város minden korban olyan, amilyené lakói teszik, s amilyenek a benne élők érzik és tartják. De azt sem szabad sohasem figyelmen kívül hagyni, hogy vajon milyennek látják és érzik azok, akik itt csak megfordulnak. Igaz, hogy az átutazók és látogatók benyomásai sokszor felületesebbek, de az is igaz, hogy a lényeges dolgok meglátásához nem mindig van szükség hosszabb időre, sőt nagyon sokszor fordított arány tapasztalható az idő és a jó meglátás, a lényegre tapintás között.

Eppen ezért talán nem lenne haszontalan és érdektelen dolog módját érteni és találni annak, hogy valamiképpen megtudjuk azoknak a véleményét városunkról, akik itt töltenek néhány napot vagy hetet. Távol álljon tőlem itt valami kérdőívesdire gondolni. Megtenné mondjuk egy ízléses, pl. az Idegenforgalmi Hivatal részére megcímezett boríték, benne egy üres papír, amin csupán egy több nyelven megfogalmazott kérdés lenne: Kérjük, írja meg néhány sorban véleményét Debrecenről. Örömmel és köszönettel vennénk segítségét, hogy tudjuk: mit szeretne itt, ha ismét hozzánk látogat, másnak látni, szebbnek és jobbnak. Köszönjük fáradságát, a viszontlátásra!

Jó lenne ez, mert ma már nem nagyon divat az utazások emlékeit megírni sem naplóban, sem könyvben, ahogy ezt valamikor olyan sokan tették. Debrecen régmúltjáról például érdekes adatokat találhatunk az ilyen útleírásokban, s részint ezekből is alkothattunk némi képet arról, hogy milyen is volt városunk és az itt élő lakosság valamikor.

A Magyarországon átutazó külföldi kereskedők, papok, diplomaták, katonák és más rendű és rangú emberek egy része Debrecenben is megfordult, s attól függően látták ilyenek vagy olyanok a várost és ítélték meg népet, hogy mi volt az útcéljuk, milyen vallásúak voltak, milyen volt műveltségük, érdeklődési körük, hazájukból hozott társadalmi szemléletük, vagy akár a vérmérsékletük, esetleg az öröm vagy a baj, ami itt érte őket.

Ezeknek az útleírásoknak és naplóknek egy része talán még ma sem ismert. Könyvtárakban porosodik, köz- vagy magánlevéltárakban lapul. Szamota István volt az, aki ezeknek egy részét összegyűjtötte, jegyzetekkel ellátta és kiadta, 1891-ben.

Szamota István nevét és munkásságát ma már jószerint csak a szakemberek ismerik és tartják számon, pedig alig száz éve, hogy élt és munkálkodott. 1867-ben született, és fiatalon, 1895-ben halt meg. Jogot végzett, de tulajdonképpen történész volt és nyelvész. Huszonnegy éves volt, amikor első munkája, a Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten címmel megjelent, mint a Gyulai Pál által szerkesztett Olcsó Könyvtár 767—772. kötete. A Franklin Társulat adta ki Budapestén, 60 krajcárért.

Több mint harminc útleírásból közül Szamota szemelvényeket, de ezek már válogatások, mert amint előszavában írja: »Az útleírások temérdek számából minden korszakra, sőt csaknem minden századra nézve válogattam ki néhányat, még pedig azokat, melyek nemcsak felületesen emlékeznek meg az akkori műveltségi állapotokról, hanem behatóbb és tüzetesebb megfigyelés alá veszik azokat.«

Nekem ezt az anyagot természetesen tovább kellett szűkíteni. Én csak a Debrecenre vonatkozó részeket válogattam ki, összevetve Haraszi Sándor és Pethő Tibor 1963-ban megjelent Útkalandok a régi Magyarországon c. munkájával, mely lényegében Szamota könyvére épül, kiegészítve azokkal a művekkel, melyeket ő még nem ismert, vagy nem is ismerhetett, hiszen akkor még nem is kerültek nyilvánosságra. — Itt jegyzem meg, hogy Szamota az 1054 és 1717, míg Haraszi és Pethő az 1151 és 1942 közötti időben hazánkban járt utazók leírásait ismerteti.

De lássuk végre, kik és mit is írtak ezekben a századokban Debrecenről, mi ragadta meg őket abból a képből, ami itt előbuk tártul.

Forráanyagunkban az első Debrecenre vonatkozó utalásra Bongars Jakab francia diplomata könyvében találunk, aki 1585-ben utazott Bécsből Konstantinápolyba, Erdélyen át, de sajnos nem érintette Debrecen, s így valóban csak egy zárójeles, mondatnyi utalást idézhetünk tőle: »Kálló közelében mintegy fél mérföldnyire, Debreczen (ez óriási falu, bizonyára akkora mint Prága) irányában, nagy állóvíz létezik...« stb. Hogy a Prágával kapcsolatos párhuzamot mire alapította a jeles francia, nem tudhatom, de — gondolom — nincs is különös jelentősége. Falu voltunk, de óriási, s ez is valami. De menjünk is tovább.

Egy évszázadot kell ugrani, hogy újabb adatra bukkanjunk, de ez már nem is akármilyen. A következő ismert híradás ugyanis a nevezetes Evlija Cselebi török utazótól származik, aki a Szigetan bizalmasa volt, többször járt hazánkban is követségben, ott volt Szigetvár ostrománál is. Utazásait tíz kötetben írta meg, s ezekből kettőben a Magyarországon látottakkal foglalkozik. Munkáinak magyar fordítását Thury József 1893—96-ban, majd Karácson Imre 1904—08-ban jelentette meg. Szamota István tehát még nem ismert, legalábbis magyar fordítás nem állott rendelkezésére, s ezért nem is dolgozta bele könyvébe.

A Haraszti—Pethő által idézett Karácson féle fordításban Eger leírásával kapcsolatban találkozunk néhány minket érdeklő adattal. Ebből meg tudhatjuk, hogy Eger janicsár ágája, Evlija Cselebi otlétekor, a pasával éppen »Dobrocsinban«, vagyis Debrecenben járt, hogy pénzt szedjen be. Ahogy ma mondanánk, nem volt ez tiszta munka, de akkoriban is megésett gyakorta az ilyesmi... (Szücs István alapos részletességgel leírja a török pasák kegyetlen zsarolásait, de még érdekesebb adatokat találunk Zoltai Lajosnak a Debreczeni Képes Kalendárium 1918. évi kötetében megjelent tanulmányában; Debrecen város számadásai 1658-tól 1682-ig.) Annál is inkább valószínű, hogy csak önkényes kiruccanásról, illetve akcióról lehetett szó, mert Debrecen a nagyváradi pasához tartozott, amint ezt a későbbiekben is láthatjuk majd. Ennek ellenére Cselebi — akinek a leírásai és megállapításai egyébként nem mindig felelnek meg mindenben a valóságnak... — Debrecen Egerhez tartozónak említi, »...melyben tizenkétezer magyar ház van. Nagy városok hasonló ez, melyben négyezer posztó készítő műhelyt, tizenkét ezüstbotos hitetlen bírót s negyven-ötven ezer ráját találni.« A rája a törökök keresztény alattvalójának a neve, tehát Cselebi szerint ennyi lakosa lehetett ebben az időben a városnak.

A tizenkét ezüstbotos hitetlen bíróra vonatkozó közlés egészen pontos. Ezek voltak abban az időben az esküdt bírák, akiket a szenátorok, vagy másképpen hites öreg emberek választottak minden évben. Szentgyörgy napján. — A város lakosainak a számát viszont Cselebi keleti fantáziával eltúlozza kissé. Dr. Zelizy Dániel: Debrecen szabad királyi város egyetemes leírása című, 1882-ben megjelent könyve szerint (859. o.) a XVII. században, tehát Cselebi idején, Debrecen lakosainak a száma húszezerre tehető. Egy 1552. évi adóösszeírás 1216 portát talál Debrecenben, ami Zoltai Lajos számítása alapján (Debreczeni Képes Kalendárium 1912., 84. o.) szintén mintegy húszezer léleknek felel meg.

A két időpont között éppen száz év van, s az egyik számítás egy portát 10 fővel, a másik pedig 16 fővel vesz. Ezek ma elég irrealitásként tűnnek »szorok«, s gondolom azzal magyarázhatók, hogy akkoriban egy ház több nemzedéknek adott otthont, sőt ide számolták a belső szolgák és cselédek is, akik saját portáival nem bírtak. Végül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezekben az időkben gyakran változott a lakosság száma, míg a portáké nem szaporodott olyan mértékben, sőt esetleg inkább fogyott. (Tűzvészek, hadi dúlások stb.) A hadiveszedelmek sokszor az emberek ezreit készítették arra, hogy itt keressenek menedéket, ahol — ha nem is az erős falaknak, mert ilyenek itt sohasem voltak, de a józan és okos vezetésnek hála — viszonylag biztonságot találhat családjuk és magukkal mentett vagyonuk számára ezekben a zavaros, urak és harácsolók legtöbbször egyazon személyét oly gyakran változó időkben.

Mindent összevetve is, azért a negyven-ötvenezeres lélekszám nyilván túlzott. Ennyi lakosa a XIX. században volt városunknak.

Hasonló túlzásnak kell minősíteni a »négyezer posztó készítő műhelyt« is. Végezzünk csak egy egyszerű számítást. Ha Cselebi népességi adatait vesszük, akkor a lakosságnak legalább egytizede űzte ezt az inart, de Zoltai alapján is egyötöd, s a porták egyharmadában kellett ilyen műhelynek működni...

Erdemes ezzel kapcsolatban Zoltai Lajos említett cikkéből idézni, már csak azért is, mert a Haraszti—Pethő könyvében túlmenő részleteket

ismerhetünk meg Cselebi leírásából. (A szövegből gyaníthatóan a szerzők nem ugyanazt a fordítást használták fel.)

Zoltai először Szulejmán »khán« idézi cikkének ebben a részében: »Ime a legnagyobb szultán Szulejmán khán ilyen jókívánások mellett adott szabadalom levelet meghódoló őseinknek: Városotok gazdag legyen és gyermekeitek sokan legyenek... « Most már sokan is vannak, írja róuk száz évvel később világjáró jámbor Evlia Cselebi, és minden ember után 1—1 aranyadót fizetnek.« Ha már szóba hoztam igaz hívő Evlia Cselebit, lehetetlen elhallgatnom, hogy megszilajodott keleti dús képzelete miként jellemzi Debrecen a XVII. század közepén: »Mikor a debreczeniek Szulejmánnak meghódoltak, — írja Evlia Cselebi, — két pár kenyeret hoztak ajándékba s mindenik pár kenyeret száz bivaj húzta... Tiszta fehér cipőkenyerök olyan, hogy a világ negyedrészén sincs párja.« Közbe legyen mondva, az angol Towson úr is el volt ragadtatva a debreczeni kenyérről. »Könnyebb, fehérebb és ízletesebb kenyeret — mondja Towson úr — sehol a világban nem ettem, mint Debreczenben. Egy-egy kenyérnek nagysága — ne higgyék, hogy ez talán tréfa — fél köbörf.« De hadd beszéljen megint a néha háriánoskodó jámbor, szegény Evlia Cselebi: »E városnak, i. e. Debreczennek, 12 800 csinos háza van, kertekkel... 40 000—50 000 rája lakik benne... (Értsük, hogy sok házat és temédek lakost számlál.) Tizenkét bíró kormányozója van, — 12 esküdtre céloz, — akik ezüst fogantyús botot hordanak... Háromszáz posztós boltjában és még másféle ötszáz boltjában minden asszonyok árusítanak. (Nem így tesznek-e most is a debreczeni mester- és kofaszonyok?) Háromszáz utcája van... E város árkaival erősebb a várán... Vize, levegője kellemes. Szép férfiaknak és szép asszonyainak se szeri, se száma.« Hozzá kell tennem, hogy a derék Evlia Cselebi személyes megfordult Debreczenben és elhíhetjük, hogy a tiszteletes tanács pár zacskó ezüst pénzzel neki is kedveskedett. Talán ez is oka, hogy róluik olyan szépen és hízogően írt... (A kezdő és záró kettős idézőjellel kívántam érzékeltetni, hogy a Cselebi és Towson idézetek között Zoltai megjegyzései olvashatók.)

Láthatjuk hát, hogy talán nem egyedül Cselebi képzeletével van, illetve volt baj, de az egyes fordítások is eltérő adatokat tartalmaznak. Ezeket ellenőrizni sajnos nem tudom. Feleljenek értük a szerzők és a fordítók.

Mire A. Pinxner német utazó, alig harminc évvel Cselebi után, 1693-ban hazánkba érkezett, hogy Nagyszébenen át Bécsbe menjen, nagyot fordult a történelem szekerének kereké. Porba hullott Nádasdy, Zrinyi és Frangepán feje. Lepésről-lepésre hátrált a török, hogy helyét adjon az előretörő császári hadaknak, s velük a Habsburgok újra étvágyra gerjedt önkényuralmi törekvéseinek. A korábban még török támogatást kereső és élvező felkelők, a kuruok, az előnyomuló szövetségesek oldalára állanak, s Petneházy Dávid, aki Thököly alatt a gyalogosok zredese volt, most Leopold császár híveként hajdú hadak élén tör be a felszabaduló Buda várába. A török persze szövetség védekezik, s a koldússá lett ország tovább pusztul. Császári zsoldosok, török és tatár marhalócok tiporják és fosztogatják, zsarolják és rabolják megmaradt nyomorúságát.

Debrecent a hatalmaskodó pasák, a kóborló tatár csapatok és a kurucok is meg-megsanyargatják, az erdélyi fejedelmeknek is adózni kell. Mire, Caraffa, ez az olasz származású császári tábornok, aki oly sok véres esemény hírhejt alakjaként írta be nevét a magyar történelembe, a város alá érkezik, hogy számon kérje lakóin, amiért elmulasztották — szerinte — a német seregek élelemmel való ellátását, Debrecen már nemcsak anyagiakban van teljesen kimerülően, de erkölcsi ereje is kezd felőrlődni.

De vajon csoda-e, hogy így van? Hiszen még a váradi pasa is azt írja az egri pasának, hogy hagyjon békét Debrecennek, mert ez az egyetlen város maradt meg épen a magyar síkságon, ne akarják már ezt is elrontani.

S amikor a város követei, szinte utolsó erőfeszítéssel, előbb a németől, majd a töröktől »átalomlevelet« nyerne a megmaradásra, váratlanul lecsap a városra, minden oldalról szorongatott lakosaira, Caraffa, a későbbi eperjesi hóhér. Békés polgárok élete, egészsége és megmaradt javai esnek áldozatul kegyetlenségének. Eddig mások menekültek ide, most az ittlakóknak kell elhagyniok és prédára adniok házuikat, jószágait, minden vagyonukat. A vérszomjas, dühöngő erőszak, a féktelen hatalmaskodás még a földgünyhókat sem kíméli.

A Caraffa által rendezett »debrecezi executio« után hét évvel jár itt A. Pinxner. A pasák hatalma ugyan már megtört ekkorra, s csupán néhány város és erősség van a török kezén, de nyugalom és béke még nincsen ezen a tájon. De mit tudott mindebből a német utazó, aki egy viszonylag békés világból vetődött erre? Mit tudhatott és érezhetett meg ebből a nemzedékeket próbáló nyomorúságból, a másnapokra szorongva és rettegve virradó, félelmekkel terhes éjszakáiból egy szerencsétlen magyar városnak? Bizony semmit. Így és ennyit ír rólunk: »Pályi falun keresztül, az óriási terjedelmű, de igen rondán épült Debreczenbe érkeztem. Alacsony házak majd a földbe süllyednek és a templom körül levők kivételével, mind náddal fődvék. A város lakosai reformátusok és igen gazdagok, mivel a környék rendkívül termékeny. Debreczen két temploma közül az egyiket kőfal veszi körül. A várost falak és árkok védik a tatár portyázások ellen.«

Városkép és gazdagság. Az előbbi elég siralmas. Egészítsük ki ezt a következőkkel: a szepesi kamarai biztos összeírása szerint 1686-ban. Buda felszabadításának évében, 935 polgári ház, 460 zsellérház, jóra való ház-épület 64, középszerű 604, romlásnak indult föld alatti günyhó 336, egészen elpusztult 361. A Caraffa ideje (1683–88) előtt pedig jó karban lévő épület összesen 2247 volt. (Szűcs: Szabad királyi Debreczen város történelme, 477. o.)

Persze minden relatív. Nem tudjuk, hogy Pinxner milyen városokhoz hasonlított Debrecen. Hazafakhoz-e, vagy az útjában látottakhoz, s mihez viszonyítva látta — feltehetően igen rövid itt tartózkodása alatt — gazdagnak.

Hogy Debrecen akkor sem épült volna „igazi”, nyugati vagy akárcsak erdélyi, feleldéki vagy dunántúli értelemben vett várossá, ha történelme másként alakul, az bizonyos, hiszen teljesen mások voltak — és részben ma is mások — a városiasodás adottságai, meghatározó feltételei.

Egyébként hasonló volt a helyzet többi alföldi városainkban is, sőt bizonyos értelemben talán még rosszabb, legalábbis a török hódoltság idején. Ezeket általában fegyver védte, de fegyver is rontotta le, míg Deb-

recen gazdagsága oltalmazta és tartotta meg. Ehhez persze nem csak a földek rendkívüli termékenysége adott lehetőséget, hanem mind a földművelő, mind a kalmárkodó polgárság szorgalma, igénytelensége, puritán egyszerűsége, s nem utolsó sorban műveltsége, ami az előjáróknál legtöbbször diplomáciai készséggel is párosult.

Azt pedig, hogy mindez itt valóban igen szerencsésen ötvöződött, különösképpen a reformáció befogadása után, a város történelme bizonyítja.

A Pinxner utazását megelőző években pl. olyan főbírák vezették a várost, mint Baranyi Mihály, Komáromi István, Bartha Boldizsár, Balyók András, Dobozy István, kállói Fényes István, Biczó István, Vigkedvő Mihály, Duskás István és mások, akik nem csupán bölcs vezetőknek bizonyultak ezekben az egész embert kívánó időkben, de nem egy közülük életét is áldozta, kínzásokat és fogságot szenvedett, a csendesebb napokon pedig meggyőzött városának a krónikáját írta.

Egy átutazó külföldi mindebből bizony vajmi keveset láthatott és tudhatott. Erdéklődését a szállás és meleg étel kínálta csárda mellett ugyan mi is köthette le? Erdekes látványt nem kínált a szemnek ez a város abban az időben. A sártenger közepén és a földbe süllyedt günyhók szomszédságában álló módosabb polgárházak sem vetekedhettek az igazi városok kőházaival, de nem is igen volt kedvük, se nem idejük ehhez, ha pénzük lett is volna a bennük lakóknak.

De lépjünk ismét tovább. 1770-ben, Mária Terézia uralkodása idején, egy olyan férfi hagyta ránk nem is utazásának, hanem inkább hivatali útjának leírását, aki — ha Debreczen szerepelt volna úttervében — bizonyosan igen érdekes és nem csak felszínes tudósítással szolgált volna.

Br. Borg Inigó, amint erre leveleiből következtetni lehet, az akkori magyarországi bányákat látogatta végig, de megnézett mindent. Igyekezett tájékozódni a gazdasági, művelődési, egészségügyi, közbiztonsági és egyéb viszonyokról is. Londonban, 1777-ben megjelent könyve igen érdekes és értékes kútforrás. Szamota István könyvéből szó szerint idézem azt a rövidke részt, melyben Debrecenről is említést — sajnos valóban csak említést — tesz Born úr:

„Budán túl kezdődik a híres Kecskeméti pusztá (Ketskemite-heath). Itt gyakran hat-hét órai utazás alatt egyetlen fát sem láttam a postaállomásokon kívül. Mind az által ez ötven német négyzetmérföldnyi síkságon temérdek szarvasmarhat tenyésztenek. Debreczen közelében a posványos talajon igen sok szikst találnak, mellyel az egész országban ismeretes debreczeni szappant állítják elő.”

Tudjuk, hogy valóban híres volt akkoriban a debreceni szappan. A szappanos céh alapítólevele 1598-ban kelt. Gyakran szerepel a különböző hatalmasságok kegyét és jóindulatát esdélő debreceni követek ajándéklajstromában is a szappan. Így pl. 1684-ben Pósalaki István és Borbély András uraimék nemcsak egy-egy paripát, 12 öreg fehérkenyeret, két hordó fehér- és vegyesbort, s két erdélyi sajtót adtak át gróf Eszterházy Jánosnak, Győr várparancsnokának, és testvérének, gróf Eszterházy Pál nádornak, hanem két tábla szappant is. Hasonló ajándékokkal járultak a Budát ostromló seregek főhadvezére, Károly lotharingiai herceg, és Stahrenberg tábornok elé is.

Talán csak annyit még erről a nevezetes és nem mindennapi debreceni „valutáról”, hogy Vályi András királyi magyar universitátsabell professzor is érdemesnek és szükségesnek tartotta, hogy említést tegyen Ma-

gyar Országának Leírása című, 1796-ban Budán kiadott könyvében, a debreceniek szappankészítő tudományáról: „Nevezetes továbbá a' Debretzeni szappan, melyet sem könnyű, sem fejér voltára nézve, a' szappanokosok nem követhetnek, mely ismét nevezetes tehetsége a' Debretzeni fejező Népnek, mint, hogy többnyire Asszonyok által készíttetnek. Kétség kívül sokat hajt ennek a' szappannak jeles voltára nézve a' Debretzeni szék is, s, mellyel készíteni szokták.”

Időrendben most egy olyan utazó következik, akit Debrecennel kapcsolatban is a leggyakrabban szokás idézni, aki — Cselebi mellett — egyike a legismertebbeknek.

Robert Townson-ról van szó, aki angol természettudós és geológus volt, és pontosan száz évvel Pinxner után, 1793-ban járt hazánkban, így többek között Debrecenben is. Öt hónapos utját könyvében írta meg, Londonban adta ki 1797-ben, Travels in Hungary címen. Munkáját, pontosabban annak magyar fordítását olvasva, igazat kell adni Haraszti Sándornak és Pethő Tibornak, akik Townson-t mint élesszemű társadalmi és politikai megfigyelőt méltatják. A debreceni tartózkodásáról Szamóta könyvében ismertetett részletek is ezt bizonyítják:

»Jún. 16-án tovább folytattam utamat, az éjt Hidvégen (Hedwig) töltöttem. Másnap Poroszlón mentem át, itt óriási söraktár létezik. Délután átkeltem a Tiszán, és T.-Füredre érkeztem, a város, vagyis jobban mondva nagy falu négy-ötszáz össze-vissza elhelyezett, földszintes, nádtetejű házból áll. Lakosai híres nyeregkészítők. Az egész helységben, az orvoson kívül senki sem tud németül.

Innen egyenesen Debreczenbe mentem, egész napi járóföldön egyetlen talu sincs, csupán az út közepén láttam egy elég jó csárdát.« (Szamóta jegyezte: ez a magyar népköltészetben annyit emlegetett Hortobágy.)

»Micsoda körülménynek köszönheti Debreczen létrejöttét, azt nem tudom, de azt sem fejtethem meg, mi bírhatott rá 30 000 embert, hogy olyan vidéket válasszon lakhelyül magának, hol sem forrás, sem folyó, sem tüzelő, sem építőanyag nincs. Debreczen ugyan városnak nevezetik és városi jogokkal is föl van ruházva, azonban falunak tekintendő, ennél fogva talán legnagyobb falu egész Európában. Ha pedig városnak tekintjük, akkor a legutolsók közé kell számítanunk, jöllehet lakosai nem a legszegényebbek. A várost sötét sáv veszi körül, a városkapukat pedig túska és szederbokor borítja. A házak csekély kivétellel földszintesek, náddal fődötök, és tűzfalal fordulnak az utcára. Az utcákon kövezetnek hirehamva sincs, csupán a legélénkebbekben vannak lerakva gerendák, a gyalogjárók számára.

A lakosság túlnyomó része református; ezeknek életmódja, sötét ruházata és a tartózkodásom alatt szünni nem akaró borogó időjárás együttvéve igen rideg benyomást keltenek. E vallásfelekezeten itt van legnagyobb kollégiuma. Az épület szabálytalan, ódon és roskatag, nagyon hasonlít a mi szegényházainkhoz. A tanuló száma igen nagy: a bennlakók, vagyis a tógátusok négyszázan vannak, ezek közül nyolczan laknak egy-egy kis szobában, azonban mindenki külön ágyban alszik. A kisebb diákok csak a tanító alatt tartózkodnak az épületben. A fiatalabb tanulók mintegy ezren lehetnek. A tanórak száma hat, délelőtt három, délután három. Mivel csak négy tanárjok van, kilenc tógátus is segédkezik a fiatalabb diákok oktatásánál; fáradságokért a tanulók szüleiktől némi tiszteletdíjat kapnak, ugyanis szerény ebédjükhöz egy-egy tál ételt.

A tanárok évi fizetése 60 font sterling. A könyvtár az intézettel teljesen összehangzik. Klasszikus, hittudományi és bölcsészeti könyveken kívül alig van egyéb. Ugyanitt két vagy három elefántzáfogat, továbbá egy jávorgimkoponyát és szarvakat láttam. Ezeket állítólag a Tiszában találják. Végül felemlítem, hogy az itteni történelemtanár kilencz évi előadása után, csak a középkor történetéig jutott el.

A kollégiumon kívül a városnak legfőbb nevezetességei: a debreceni pipa, guba, kenyér és a négy országos vásár. Ezenkívül a keresetforrások közé sorolhatjuk még a kerületi tábla, vagyis főtörvényszék tagjainak az igazság eladásából eredő jövedelmét.

Nagyon meglepett, midőn Debreczenben négy vagy öt olyan úrral találkoztam, kik kedves szígezhazamban voltak. A református lelkészek ugyanis körutat tenni valamilyen protestáns országban, némelyek Hollandiában, mások Svájcba vagy Nagybritanniába mennek. Benedek úr, ki igen jártas a cigány nyelven, azt állította, hogy Angolországban gyakran beszélt cigányokkal, és igen jól megértette őket. Dr. Veszprény, a város legöregebb orvosa, egy ideig Edinburgban tanult. Debreczennek tűrhető vendégfogadója van. A városon kívül szőlőskertek is vannak, de nagyon silány bort szolgáltatnak. A lakosoknak körülbelül negyedmértőföldnyire kell menniök ivóvizért, követ pedig Tokajról vagy Nagyváradról szállítanak ide.

1793. jún. 23-án eltávoztam a rideg és komor Debreczenből és Nagyváradra utaztam; Hajdúbagos (Bogash) és Kismarja közt elterülő egyik mocsár közelében a híres Boeskaai egyik vára volt. Kismarján megállapodtunk és a bírónál ebédeltünk.

Nagy-Várad Magyarország legszebb városainak egyike és minden tekintetben Debreczen megfordítottja. Itt mindennek vidám külseje van, minden házból zene és tánc hallatszott. Szébbnél-szebb hintók és koscsik száguldoztak végig az utcákon; hiszen vasárnap volt és a lakosok katolikusok... Nagy-Váradról Tokajra mentem; útközben ismét érintetem Kismarját és a rideg Debreczent, hol megháltam. Még a debreceni szappanról és kenyérről akarok néhány szót szólni. A szappan hófehér és szivacszerű, az előállított mennyiségre elég legyen annyit fölemlíteni, hogy Debreczenben hetven szappanfőző van. Könnyebb, fehérebb és izletesebb kenyeret sehol a világon nem ettem, mint itt. Egy-egy kenyérnek nagysága — ne higgyék, hogy ez talán tréfa — fél köbröt (halb a yard cubed).«

Még szerencse, hogy a végén Townson úr a debreceni méreg serpenyőjébe ilyen nagy kenyereket helyezett, s így az egyensúly némiképpen jóra billent, mert különben elég lesújtó véleményt alkotott rólunk, sőt még néhány »oldalvágástól« sem riadt vissza, már ami az akkori történelem tanítását és bírósádkást illeti... Persze nem szavahihetőségét és tárgyilagosságát vonom kétségbe, de erős a gyanúm, hogy amit itt Debrecenről, nem volt ment minden elfogultságtól, amit a Nagyváradal kapcsolatos megjegyzése is igazol.

Bezetőben utaltam már rá, hogy az utazók benyomásait a megfigyelt népekről és városokról milyen körülmények befolyásolják. Azért térek erre vissza, mert nemcsak Townson úrra érvenyes ez, hanem a következő útleírásunk szerzőjére is, aki történetesen szintén angol volt, de egészen más úticél hozta az országba.

A püspökladányi szikkísérleti erdő madárvilágáról

ENDES MIHÁLY

John Paget 1808-ban született Angliában, és 1835-ben azért utazott hozzánk, hogy közelebről is megismerje leendő feleségének, báró Wesselényi Polyxénának a hazáját. Még akkor talán nem is sejtette, hogy később ez lesz az ő új hazája is, sőt harcolni fog ennek szabadságáért, s a kolozsvári híres házsongárdi temetőben pihen meg, 1892-ben, mint Paget János.

Mennyire más 1839-ben közzétett útleírásának a hangvétele, egész peallítottága, szemlélete! Huszonhét éves volt, már sokat utazott Európában, és — szerelmes volt. Erre az érzésre egy életet tett fel. Elhagyta családját, szülőföldjét, félretette az orvosi diplomát, és lerázott minden előítéletet, akárcsak a bécsi port a csizmájáról, amikor a magyar határhoz érkezett.

Rendkívül élvezetes olvasmány az egész könyv, de kénytelen vagyok csak a Debrecenre vonatkozó rész ismertetésére szorítkozni:

»A második nap végén érkezünk Debrecenbe. A pusztá fővárosának ötvenezet lakosa van. Valóban megérdemli az »Európa legnagyobb faluja« nevet, amelyet némely utazók adtak neki, mert széles kövezetlen utcái, földszintes házai és a környező utak hiánya miatt nagyon nehezen lehet összefüggésbe hozni azzal a fogalommal, amelyet az európaiak általában a város elnevezésén értenek. Esős időben az egész utca egyetlen sárfolyammá válik, s például a tiszték, akik az utca egyik oldalán laknak, kénytelenek lóra szállni és úgy átlavagolni az utca másik oldalára, ahol ebedelnek vagy vacsoráznak. Járda helyett egy szál deszka biztosítja a gyalogközlekedést, és a lakosság egyik legjobb szórakozása, hogy a szembe jövő katonákat (lengyel lándzsások állomásoznak itt, akiket gyűlölnék) a keskeny deszkáról beletaszítják a sártengerbe.« (Haraszi S. és Pethő T. megjegyzése: Az osztrák munderba öltöztetett lengyel katonákkal is éreztették német gyűlöletüket a debreceniek.)

»Debrecenben és környékén lehet a legáltalánosabban és — előnyösebben tanulmányozni a magyarok igazi karakterét. A magyar büszkeség, amely egyike legerősebb vonásaiknak, arra készíti őket, hogy lenézzenek minden más nemzetet. Az idegenek vagy »svábok«, vagy »taljánok«, és nehéz elképzelni azt a megvető hanguliyt, amellyel a magyar paraszt e két szót kiejti.

A magyarokat általában lustasággal vádolják, és ha ez annyit jelent, hogy nincs meg bennük az angolok öncélú munkaszerete, akkor azt hiszem a vád helytálló. A magyar ember sohasem mozog szükségtenél, és sohasem jár gyalog, ha lovon járhat. ... A magyar ember könnyen elkeseredik és kiábrándul, ha valamilyen vállalkozása nem sikerül mindjárt az első kísérletre.

A magyarok szenvedélyesen szeretik hazájukat... A svájciak nem ragaszkodnak úgy hegyeikhez, mint a magyarok a maguk síkságához. Csaplovics mesélt egy fiatal debreceni lányról, akit elcsőröz vittek el a hegyek közé, Liptóba és Árvába. A lány a legnagyobb meghökkenéssel nézegette ezeket a falvakat, és a hegyek kopársága s a vidék szegénységét láttán így kiáltott fel: Hogyan élhetnek itt emberek?»

Mister Townson 1822-ben meghalt, s így nem olvashatta e sorokat. Talán elgondolkodott volna ismét azon, hogy valóban mi is bírhatott rá harmincezer embert, hogy éppen ezt a vidéket válassza lakhelyéül...

A Hortobágyon hajdanában oly gyakori erdők eredeti képét ma már csupán a pusztá szélén álló Ohati és az Újszentmargitai tölgyes-juharos átírt erdők maradványa őrzi, többé-kevésbé megváltozott formában. A hajdani, már a bronzkorszakban kezdődő és a tatárjárás idején, majd a török hódoltság alatt ismétlődő erdőirtásokat csak sokára váltotta fel a pusztává vált Hortobágyon az erdők mesterséges újratelepítése. Ezek az ültetett erdők terjedelmükben csaknem mind elmaradnak az előbb említett őstölgyesek mögött, és felépítésükben, az őket alkotó fajok összetételében, de mindenekelőtt korukat illetően is nagyban különböznek azoktól.

A legjelentősebb ezek között úgy kiterjedését, mint korát tekintve a Püspökladány határában létesített szikkísérleti erdő. Területe ma mintegy 407 hektárra tehető és az összehasonlítás kedvéért itt említem meg, hogy az Újszentmargitai erdő kb. 600 hektár, míg az Ohati kb. 200 ha. Ültetése 1924-ben kezdődött. Miután kísérletről volt szó, helyét olyan kopár, természetlen legelőn jelölték ki annak idején, amelynek egy holdja csupán egy birkát tudott eltartani! Hasonló megfontolásokból kiindulva a fák fajainak egész sora került itt ültetésre. Kezdetben tamarix, ezüstfa (Eleagnus), majd szil, kőris, korai nyár, feketefenyő, vadkörte és főként tölgy — így kocsányos és cser — következett. A folyamatos és igen jelentős kísérletek eredményeként az erdőterület évről évre növekedett, így ma fél évszázados törzsek mellett ujjnyi csemetékét is láthatunk itt. Ugyanez a változatosság jellemző a zömmel kőris alkotó cserjeszintre, amelynek sűrűségét és magasságát is emberi kéz szabályozza. Jelenleg a fák zömét a különböző korú tölgyesek adják, kevesebb a nyár. Helyenként fehérfűz-sorok tarkítják, míg az ezüstfa-cserjék egész dzsungel hoztak létre. Az egész erdő rendkívül tagolt: hatalmas tisztásokat, több hektáros gabona és kukoricaföldeket láthatunk. Emiatt nagyobb, összefüggő erdőrészek nem is találhatóak. Igen intenzív a lajalművelés — szántás, kémiai talajjavítás, többféle irtások figyelhetők meg.

Az erősen szikes talaj jellemzőjeként igen szeszélyes az erdő víz-háztartása. A tévégi hóolvadást követően, de korányáron is nem ritkán több héten keresztül, sokszor 30—40 cm magas felszíni víz borítja. Ugyanakkor a nyár második felében már rendkívül lehet a szárazság. De még a legnagyobb szárazság idején is található kis gödröket, árkokat, amelyekben víz áll. Ami a környékét illeti, a hosszan, keskenyen elnyúló erdőt nyugati oldalán nagy, szikes legelő, keleten nedves rét, gyümölcsös és jókora vizesárok határolja. Emellett gazdasági és lakóépületek sem esnek messzire tőle.

A két pusztaszéli őstölgyestől jelentős mértékben elkülöníti az, hogy a püspökladányi erdő távol esik más erdőtől, így a tiszamenti galéria-

erdőktől is, amelyek gazdag madárvilága az Ohati és Margitai erdőkével kapcsolatban, cseréviszonyban áll. Ez az elszigeteltség azonban — eltekintve a madárfauna feltételezhetően szerényebb összetételétől — más vonatkozásban nem csekély érdeklődésre tarthat számot. Felvetődik ugyanis a kérdés, milyen szerepe van egy magában álló »pusztai erdőnek« a madarak vonulásában? Milyen fajok találják meg itt a táplálkozás és a fészkelés lehetőségét, mászóval, hány madarat tud tartani ez az erdő? Végezetül, mutatkozik-e és milyen különbség a pusztai östölgyesek (melyek madárvilágát közel két évtizede tanulmányozom) és a vizsgált terület madárvilágában? Ezekre a kérdésekre igyekszem választ kapni, amikor az 1970. és 1971. években a püspökladányi szikkisérleti erdőt, eddig még nem tanulmányozott madárvilágának felderítése céljából több alkalommal is meglátogattam.

A következőkben az erdő madarainak felsorolását adom meg, rövid faunisztikai, esetleg vonulási, táplálkozási megjegyzésekkel ellátva. Az adatok természetesen még kiegészítésekre szorulnak, de ugyanakkor alapvető jellegűek is, és jó kiindulási alapot nyújtanak további kutatásokhoz.

Bakcsó (*Nycticorax nycticorax*). Fészkelési idejük kezdetén gyakoriak kis csapatai vizesaljú, fiatal nyárfásokban. (Máj. 23.) Bár itt nem költ, megjelenése lehet fészkelőhely-keresés is. Nyár derekán (pl. aug. 13) néhány ismét megjelenik pihenés céljából.

Tökés réce (*Anas platyrhynchos*). Már a hóolvadás utáni vízállásokon is gyakori jelenség. Néhány pár ittmarad költetni. Emellett kevés őszig megfigyelhető itt. (Okt. 25.)

Bőjtői réce (*Anas querquedula*). Tavaszi vonuláskor mutatkozik egy-két példány. (Ápr. 4.)

Darázsölyv (*Pernis apivorus*). Két alkalommal figyeltem meg egy példányt. Bár költési időben került elő, (máj. 23. és jún. 19.) de párját, vagy fészékét nem láttam. Ez tehát kóborló madár lehetett.

Karvaly (*Accipiter nisus*). Költési időn kívül figyelhető meg egy-egy példány. (Okt. 25-től ápr. 4-ig.)

Gatyás ölyv (*Buteo lagopus*). Szórványos téli vendég (okt. 25-től febr. 6-ig). Táplálékát az itt éjszakázó vetési varjú csapatokból szerzi.

Réti sas (*Haliaeetus albicilla*). Tél végén észleltem egy itt-időző fiatal példányát. (Febr. 6.)

Kékes rétihéja (*Circus cyaneus*). Ritka téli vendég. A pusztáról, rétről az erdő irtásaira is bejár vadászni.

Kaba (*Falco subbuteo*). Ritka fészkelő. Vonuló.

Kék vércse (*Falco vespertinus*). Vetési varjak telepén gyakori fészkelő madár. Vonuló.

Vörös vércse (*Falco tinnunculus*). Egész évben találkozhatunk vele az erdőben. Több párja fészkel itt dolmányos varjú és szarka fészkekben.

Fogoly (*Perdix perdix*). A kemény tél beálltáig mindig megfigyelhető, gyakori fészkelő.

Fácán (*Phasianus colchicus*). Az erdő egyik jellemző, gyakori fészkelő madara. Állandó.

Örvös galamb (*Columba palumbus*). Gyakori fészkelő madár. Kemény télen elvonul.

Gerle (*Streptopelia turtur*). Gyakori fészkelő madár. Vonuló.

Balkáni gerle (*Streptopelia decaocto*). Ma már gyakori fészkelő faj. A téli hónapokban elhagyja az erdőt és lakott területre húzódik.

Kakuk (*Cuculus canorus*). Szórványosan él az erdőben. Vonuló.

Fülesbagoly (*Asio otus*). Ritka fészkelő. Állandó.

Szalakóta (*Coracias garrula*). Öreg nyárfák harkályok vágta odvaiban szórványosan fészkel. Vonuló.

Banka (*Upupa epops*). Ritka odufészkelő. Vonuló.

Nyaktekeres (*Jynx torquilla*). Átvonulásán ritkán megfigyelhető madárfaj. (Ápr. 4.)

Zöld küllő (*Picus viridis*). Szórványosan fészkelő, állandó madár.

Nagy jakopáncs (*Dendrocopos syriacus*). Ugyanaz vonatkozik rá, mint az előző fajra.

Sárgarigó (*Oriolus oriolus*). Gyakori fészkelő. Vonuló.

Dolmányos varjú (*Corvus cornix*). Állandó, gyakori fészkelő madár.

Vetési varjú (*Corvus frugilegus*). Telepesen fészkel. Egész évben látható, télen azonban északról lehúzódó populációk váltják fel a törzsállományt.

Csóka (*Coloeus monedula*). Szórványosan fészkel. Nyár elejére számuk felduzzad, így ősszel már csapatosan is megfigyelhető.

Szarka (*Pica pica*). Egész évben itt tartózkodó, gyakori fészkelő madár.

Szajkó (*Garrulus glandarius*). Száma nyáron kezd növekedni. Ősztől tavaszig közönséges madár az erdőben. Egy alkalommal hét példányból álló csapatát is megfigyeltem. Fészkelését eddig nem sikerült bebizonyítani.

Szencinege (*Parus maior*). Szórványosan fészkelő faj. Állandó. Ősztől tavaszig állománya más területekről származókkal megnövekszik.

Kék cinege (*Parus caeruleus*). Ritka fészkelő. Állandó. Költési időn kívüli mozgalma az előző fajéhoz hasonlóan alakul.

Őzapó (*Aegithalus caudatus*). Egy pár költését sikerült bebizonyítani. Télen nem észleltem.

Rövidkarmú fakusz (*Certhia brachydactyla*). Ritka kóborló madárfaj a fészkelési időn kívül. Febr. 6-án észleltem egy példányt.

Ökörsem (*Troglodytes troglodytes*). Ősztől tavaszig ritkán, egyesével látható faj.

Fenyőrigó (*Turdus pilaris*). Gyakori téli vendég. Néha tömeges bogvőtermő cserjéken, bokrokon.

Enekesrigó (*Turdus philomelos*). Vonulása idején gyakran látható egyesével, vagy kisebb csapatokban. Fészkelését eddig nem sikerült bebizonyítani.

Szólórigó (*Turdus iliacus*). Az előző fajnál irtak vonatkoznak rá is.

Feketerigó (*Turdus merula*). A néhány itt-költő pár át is telet, ősztil tavaszig azonban igen gyakorivá válik, más területekről érkezőkkel megnövekedett számban.

Fülemüle (*Luscinia megarhyncha*). Igen gyakori fészkelő. Vonuló.

Vörösbegy (*Erithacus rubecula*). Őszi és tavaszi átvonulása idején figyelhető meg változó számban.

Berki tücsökmadár (*Locustella fluviatilis*). Ritka fészkelő madár. Vonuló.

Énekes nádiposzáta (*Acrocephalus palustris*). Bár költési időben éneklő példányát észleltem, (máj. 23.) fészkelését nem sikerült eddig bizonyítani. Vonuló.

Foltos nádiposzáta (*Acrocephalus schoenobaenus*). Ritka fészkelő a vizes-árkok széli gyékényesében. Vonuló.

Geze (*Hippolais icterina*). Tavaszi átvonulásán figyeltem meg egy példányát máj. 23-án.

Barátka (*Sylvia atricapilla*). Gyakori fészkelő. Vonuló.

Karvalyposzáta (*Sylvia nisoria*). Ritkább fészkelő. Vonuló.

Kerti poszáta (*Sylvia borin*). Gyakori fészkelő. Vonuló.

Mezei poszáta (*Sylvia communis*). Gyakori fészkelő. Vonuló.

Kis poszáta (*Sylvia curruca*). Gyakori fészkelő. Vonuló.

Fitiszfűzike (*Phylloscopus trochilus*). Őszi és tavaszi átvonulásán gyakran látható.

Csilpeasalp-fűzike (*Phylloscopus collybita*). Az előző fajnál irtottak erre is vonatkoznak.

Sisegő fűzike (*Phylloscopus sibilatrix*). Tavaszi átvonulásán észleltem. Bár az időpont (máj. 23.) fészkelést is feltételezne, később nem került elő.

Királyka (*Regulus regulus*). Szórványosan észlelhető őszi-tavaszi átvonulása idején.

Szürke légykapó (*Muscicapa striata*). Nem túl gyakori fészkelő. Vonuló.

Kormos légykapó (*Muscicapa hypoleuca*). Őszi és tavaszi átvonulása idején gyakran megfigyelhető.

Erdői pityer (*Anthus trivialis*). Gyakori fészkelő. Vonuló.

Kis őrgébics (*Lanius minor*). Szórványos fészkelő. Vonuló.

Tövisszűrő gebics (*Lanius collurio*). Nem túl gyakori fészkelő. Vonuló.

Seregély (*Sturnus vulgaris*). Szórványos fészkelő. Költési időn kívül eltűnik az erdőből.

Házi veréb (*Passer domesticus*). Bár az erdőben nem fészkel, szórványosan megfigyelhető. A területet táplálkozás céljából keresi fel.

Mezei veréb (*Passer montanus*). Kis számban, faodvakban költ. Állandó madár, télen elhagyja az erdőt és az ember közelségét keresi.

Meggyvágó (*Coccothraustes coccothraustes*). Télen gyakori, amikor más területekről is összegyűlik. Május 23-án költésre gyanús módon, párban észleltem, emiatt fészkelését valószínűnek tartom.

Zöldike (*Chloris chloris*). Ritka fészkelő. Állandó.

Tengelic (*Carduelis carduelis*). Ritkább fészkelő. Állandó.

Süvöltő (*Pyrrhula pyrrhula*). Gyakori téli vendég. Az elsőket már október 25-én, míg az utolsókat még április 4-én is észleltem.

Pinty (*Fringilla coelebs*). Igen gyakori fészkelő. Csak kemény télen tűnik el az erdőből.

Citromsármány (*Emberiza citrinella*). Ritka fészkelő. Állandó.

Amint az ebből a felsorolásból is kiderül, a püspökladányi szikkiserleti erdő madárvilága nem mondható szegényesnek, amit az általam megfigyelt 68 madárfaj is bizonyít. Ezek között a közönséges, esetleg tömegesen előforduló fajok mellett ritkábbakkal is találkozhatunk. Az erdő elszigeteltsége nem akadályozta annak, hogy kistestű, sokszor nem is kiváló röptű énekesmadarak is útba ejtsék vonulásuk ideje alatt. Nem egy közülük fészkelni is ittmarad. Ez utóbbiak között olyan is akad, amely a Hortobágy más erdeiben eddig még nem került elő (pl. a meggyvágó), vagy a két őstölgyesben is különlegességnek számít (pl. őszapó, zöldike). Erdőnk jellege ugyan — mint arról a bevezetőben szó esett — nem teszi lehetővé nagytestű, főleg ragadozómadarak, vagy odulakók nagyobb számban való fészkelését (ennek határt szab egyrészt az erdő erősen tagolt, nyílt volta, művelése, másrészt odukészítésre alkalmas öreg, vastagtörzű fák hiánya), gondoljunk arra, hogy a madárdaltól hangos erdő helyén ötven éve még kopár, porzó, szikes pusztaság terült el!

A MÚZEUMI HÓNAP ELŐKÉSZÜLETEI

Az idei Múzeumi Hónap előkészületei már javában folynak. A szokásos időben, októberben megrendezésre kerülő rendezvénysorozat ezúttal is bővül műemléki-műemlékvédelmi profillal. A Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezet ezt a múzeumi hónapot a Békés megyei Múzeumi Szervezettel közösen rendezi meg. A Múzeumi Hónap kimagasló eseménye lesz két új múzeum, a *Balmazújvárosi Múzeum* és a *Bihari Múzeum* (Berettyóújfalun) megnyitása. Szerepelnek hagyományos rendezvényeink is: október 15-én az álmosdi csata évfordulójáról való megemlékezés mindazokban a helységekben, ahol Bocskai emlékmű áll; a Múzeumbarátok Körének közgyűlése. Az idén is megjelenik a szokásos formában a Múzeumi Hónap meghívó műsorfüzete, amely a szigorúan vett programon kívül ezúttal is sok ismeretet közöl, széleskörűen tájékoztat és a honismereti-helytörténeti tevékenység jó eszköze.

BULGÁRIAI TANULMÁNYÚT

A Magyar Tudományos Akadémia kiküldetésében május—júniusban dr. *Dankó Imre* megyei múzeumigazgató bulgáriai tanulmányúton volt. Történeti, néprajzi kutatásokat folytatott Plovdiv, Várna, Sztara-Zagora és Szófia környékén.

Könyv- és családtörténeti adalékok egy tizenhetedik századi könyv possessori bejegyzéseiben

BERTÓK LAJOS

Egy régi könyvnél nemcsak az az értékes, hogy mikor jelent meg, ki írta, mi a tartalma, hol nyomták, kinek a nyomdájában. Kiemelkedő értéket kap a könyv, ha lapjain a régi tulajdonosok a személyükre, a velük és családjukkal történetekre, társadalmi vonatkozásaira utaló bejegyzéseket hagynak az utókorra. E bejegyzések alapján és segítségével követni tudjuk a könyv útját, évszázados vándorlását, sőt hozzájuthatunk olyan becses történeti és más vonatkozású adatokhoz, amelyek eddigi ismereteinket nemcsak bővítik, de hitelesebbé tehetik. Bizonyításul ismerkedjünk meg egy *Károli* Gáspártól magyarra fordított Újtestamentum-kiadással, amelyet 1646-ban adott ki az amsterdami Janssonius-nyomda (= Szabó K. R.M.K. I. 783.), s ma a Debreceni Egyetemi Könyvtár őriz, ahová 1961-ben az OSZK-tól átengedett főlépcsődényként került. Az eddig 327 évet élt kötet eredeti, fatáblás, vaknyomású vonaldiszes, két csattal zárható bőrkötése eléggé megrongálódott az eltelt évszázadok hányattásaiban, sőt a szövegében is mutatkoznak hiányosságok. Viszont a hiányzó szövegrészeket bőven kárpótolják a kéziratos bejegyzések. Különösen becses az az öt levél terjedelmű családi vonatkozású feljegyzés, amely a könyv hátsó részének fehér lapjairól íródott gyakorlati, könnyen olvasható, tanult emberre valló intelligens frással. Ime, a szövege:

»Anno 1708 Die Xbr (dec.): Kérettem leg elsőben az en edes Feleségemet N: *Culátsi* Sophiát. Anno 1709 Die 14. Január, jedzettem el I(st)n rendeléséből magamnak igaz Házas Társul, es megis Esküven véle, T: N: *Kun* Sigmund ur, és Dom. *Fagarasi* Samuelné nemem *Aszszony* jelen léteken. Anno 1709 Die 30dik Január volt Lakadalmunk I(ste)n jó voltából, N: *Mária* Moros v: Megyében, Kökényes Nevű Faluban, Ugyan az edes Anyja, T: N: *Fráter* Kata *Aszszony* eő K(e)g(ye)lme, Hazánál, s jóságában. Anno 1710. Die 19 Martij, Dell Utan, 5 s 6 ora között Adta I(ste)n E világra első kis *Leanomat*, kitis igaz szivemből kívántam volna ha Isten eő Sz: F(el)sége maga Dicsőségére továbbis éltetett volna. Die 25 martij kereszteltettünk meg, nekem s edes Anyja öröme, *Tövissi* Klárának, ugyan Kökényesen edes Nagy Anyja Házánál. Kereszt Apja után, N:N: *Ory Nápoly* György ur, kereszt Anyja ugyan *Nápolyné* *Aszszony*. Komák T:N: *Torma* Laszlo ur Feleségestől. *Marai* Jösep ur Feleségestől, többen is voltak, betsületes Attyafiak. Anno 1710 D:23 7br (szept.) Istennek eő Fel(ség)ének meg engesztelhetetlen tsapása, az Dög haláll által rajtunk igen sullyoson forogván, etzaka 1/két ora Tajban Ejfél után betegedett meg, az en edes kitsin *Leanyom*, Mas Nap Del után azó edes Anyja Testvér Eöttseis N: *Gulatsi* Sigmund. 24. 7br (szept.) Estve, 7 s 8 ora tajban mult ki ez rosz világból Eletének 27dik hetében, nekem s edes Anyjának igen nagy keserüségünkre. 26 7br (szept.) Estve 8,9 orakor tajban holt meg azó edes *Bátyais*, Edes Anyjá-

nak es Nagy Anyja *Aszszony*nak kimondhatatlan keserüségünkre. NB. 27 7br (szept.) Temettük el Ugyan Kökényesen mind *Bátyával* edgyütt egy Sirban. 1710 Die 4. 9br (nov.). Oh Nagy Hatalmu Szent Isten Mely nagy szivemnek minden szive fajdalmánál, s keserüségénél, nagyobb keserüségre, jöve fel ream eza nap mert ezen a napon Déll tájban kezdett roszul lenni, ezen életemnek igaz tökelletes szivü, igaz *Parja* N: *Gulatsi* *Sophia*, de azon Nap *Naple* menetekor érte el leg *Sullyosobban* úgy annyira, hogy tovább semmi keppen nem birhatta magát, tsak le nyomta a *Mirigy*. D. 7. 9br (nov.) mult ki ez arnyék világból éppen naple mentekor, Eletének 17. Esztendejében. Temettem el Ugyan N:M:Moros V:megyében Kökényesen *Taratzk* Vize mellett, ugyan ezen Falu mellé egy kis *Dombotskara*, edes *Testvér* öttseivel es kis *Leankajával* edgyütt, edes *Anynyoknak* es nekem *Holtig* valo el felejthetetlen szomorúságunkra. Eltünk edgyütt ez veszedelmes bujdosó Időben, s rosz hitván, villangó világban, kett *Esztendőtt* Három *Holnap* hijan. *Sövényfalvi* *Tövissi* *Péter* mp.«

Nagy-nagy tragédiát tár fel előttünk ez a szomorú hangú, de a történetke mégis bölcs belenyugvást éreztető visszaemlékezés. Családtörténeti eseményeket rögzítő és az utókorra gondoló voltán túl ismeretlen adatokat szolgáltat az 1709/1711-es nagy pestisjárványhoz, amely az akkori Magyarország lakosságát szinte megtizedelte. *Pap* *József* írja könyvében: »Máramaros megyében is borzalmasan pusztít a pestis. Sok helységről kiholtanak az emberek; csak a bolygó és tévelygő marha által tapodtatnak az vetések... Rákóczi megengedte a vármegyének, hogy minden faluban felállíthassák »a falu botjá«-t, az akasztófát az elszaporodott zsványok és utonállók ellen.« *Thaly* *Kálmán* és az *Archivum Rákóczianum* harmadik kötetéhez írt előszavában döbbenetes szavakkal eseteli a Rákóczi-szabadságharc helyzetét. A fegyver nem győzte le, de leverte a dőghalál. A legnépesebb helyőrségek kihaltak, sűrű táborok széteszlanak, s a lakosság vadonba és pusztákra menekült. A katonák bújdostak a rettető ragadóvány elől s egymást fogyasztogtatták, ... páni rettegés száll meg az egész országot, hadakat. *Magyary-Kossa* *Gyula* »Magyar orvosi emlékek« című művében *Kiss* *Ernő* dolgozatából vesz át részleteket az 1709-es pestissel kapcsolatosan: *Károlyi* *Sándornak* december 8-án a többek közt ezt írja a Városi Tanács: »Az, mely házakban Istennek emészto tüze bé esik, nagy részt minden benne lakóktul egészen megpusztíttatnak, ... gyámoltalanokká lettünk, az kisk meg élünk is, csak holt elevenek vagyunk.«

Igy történt Kökényesen is. Ez a kis máramarosi falucska is sokat szenvedett a járványtól, meg az azt követő inséges időktől. A Tövissycsaládból csak *Tövissy* *Péter* és anyósa, *Gulácsiné* *Fráter* *Kata* éltek túl a tragédián. Viszont nem tudjuk, mi történt velük azután. Legfeljebb sejtethetjük a *Tövissy* leírásból, amely a szomorú események lezajlása után jóval későbbben, évek múlva, már a beletörődés időszakában kerülhetett fel a könyv lapjaira. Emlékezzünk vissza, hogy amikor bejelenteli gyermeke születését, egyben már korai haláláról is értesítést ad. Első kisleányaként mutatja be, s ezzel egyben azt is tudomásunkra hozza a sorok között, hogy másodsor is megnősült, sőt az emlékezés könyvbé írása idején már megszületett a második kisleánya is.

A családi feljegyzés személyi vonatkozásaira még visszatérek, — Nézzük most meg, hogy Debrecenbe kerüléséig milyen körülmények közt és mi módon maradt ránk a könyv.

Arról már beszéltünk, hogy 1961-ben az Egyetemi Könyvtár birtokába az Országos Széchenyi Könyvtár duplumanyagából került. Az ezt megelőző tulajdonosra utal a címlapon bejegyzett következő szöveg: »Farkas Lajos könyvtárából 1873. Dec. 10-én.« Fejérpataky László közléséből értesülünk arról, hogy »1873-ban Farkas Lajosnak nem nagy terjedelmű, de ritkaságokban elsősorú gyűjteménye került vétel útján a nemzet tulajdonába. Az 1386 kötetből és 223 kéziratból álló gyűjteményben sok unikum és egy Korvin-kódex is volt.« Csontos Jánostól és György Endrétől pontos adatot kapunk arra is, hogy 7500 Ft vételárért 1873. dec. 10-én ment át a Széchenyi Könyvtár tulajdonába ez a könyv- és kéziratanyag, amely »minőségre nézve oly becses, hogy azt méltán a Jan-kowich gyűjteménye mellé helyezhetjük«. Szinyei szerint a könyvek összegyűjtője losonci Farkas Lajos, aki Révkömárában született 1805-ban, és mint közalapítványi igazgatósági ügyvéd és régiségbúvár működött. A tulajdonosra vonatkozó könyv-bejegyzés nem a losonci Farkas Lajos kézírása, hanem a Széchenyi Könyvtár egyik könyvtárosáé, aki a birtokba-

vétel tényét és idejét a megvásárolt könyvek és kéziratok valószínűleg minden egyes darabjába bekaligrafálta. Ezt látszik igazolni a Debreceni Egyetemi Könyvtár állományába került további két kötet, amelyekben ugyanazt a bejegyzést olvashatjuk azonos szöveggel és ugyanazzal a kézírással. Az egyik: *Brabeum*. Debrecini, 1683; Töltési. = RMK. II. 1517. (OSZK-tól 1962-ben.) A másik: *Debreceni Kalocsa János*; Isten ajándékával való kereskedés. Debreczenben, 1693. Kassai. = RMK. I. 1435. (A Debreceni Református Kollégium Könyvtárától 1958-ban csere útján, oda pedig szintén a Széchenyi Könyvtár »másodlat-«-aként került sokkal régebben.) Ugyancsak a könyvtáros kezétől származó bejegyzésnek látszik a címlap hátsó lapján található 2 f értékjelzés, amely a 2 forintos értékről jelentheti. Ez értékjelzés mellett van egy 1 f 30 ár is, amelyet ceruzával írtak be. Ennyiért vehette a könyvet Farkas Lajos, de évtizedekkel előbb, még akkor, amikor nem száz, hanem csak 60 krajcár volt egy forintban, tehát *másfél forintért*. Így 1830 körülig tisztázhatónak vehetjük a tulajdoni hovatartozást. A következő bizonyítható adatunkat a Tóvissy visszaemlékezéséből meríthetjük, amely az 1700-as évek első évtizedeire utal.

A könyvben található possessori bejegyzésből nyilvánvalóvá válik, hogy a kötet a Tóvissy apósáé volt, aki ajándékba kapta azt egy külföldről visszatért református pap barátjától. A beírás a tulajdonos kezétől származik és így szól: »Alberti Gulácsy de eadem Donante in Exemplaribus (suis) Domino Samuele Path(aino Aca)demiis reduce. Anno 1... (?). Sajnos, hogy a sorvezetődések elmosódottak, s csak kiegészítésekkel adnak teljes értékű szöveget. De megtudjuk belőle, hogy az első tulajdonos, Pathai Sámuel külföldi úttjáról visszaérkezve, a valószínűleg Hollandiában vásárolt bibliát elajándékozta a második tulajdonosnak, Gulácsy Albertnek, aki azonos a Tóvissy Péter apósával. Szerencsére tovább is tudunk jutni, mert ez a Gulácsy Albert ismert történeti személy, akiről Szinyei azt írja, hogy II. Apafi Mihálynak volt a útkára és kísérelője, aki első bécsi útja alkalmával, 1691. május 10-én, útközben Taraczkon (Taraczközön) eljegyezte Fráter István leányát, Katát, kit később feleségül is vett. Taraczköz és Kőkenyes egymáshoz közelfekvő máramarosi falvak, ahol a Gulácsy és Fráter család birtokai voltak. Tóvissy emlékezéseiben anyósaként Fráter Katát mutatja be, a 17 éves korában pestisben elhunyt feleség Fráter Kata Zsófia nevű leánya. — Gulácsy Albert úttjáról és Bécsben időzéséről naplót írt, amelyet Benkő József másolt le és hagyott ránk. Ez a napló az 1691—1696-os évekről számol be. A századvégig még néhányszor névszerint említik Gulácsit; ezek a megemlézések azonban inkább a II. Apafi Mihály személyét érintő adatok, közlések vonatkozásai. Valószínűnek látszik, hogy amikor Tóvissy Péter és Gulácsy Zsófia megismerték egymást, majd eljegyzésüket és lakodalmukat ünnepelték, az apa, Gulácsy Albert, már nem volt életben. Elképzelhetetlen, hogy akkor és később is, az unoka keresztelőjén, unokája, fia, majd leánya temetésén ne jelent volna meg, vagy esetleges távollétére célzással ne esett volna említés személyéről. Veje, aki feljegyzésében minden esetben tisztelettel és szeretettel emlékezett meg anyósáról, Fráter Katáról és annak kőkenyesi házáról, s névszerint sorolta fel az esküvőn és a keresztelőn megjelent rokonokat, barátokat, sőt összefoglalva a többi megjelent »betsületes atyafiakat« is, semmi esetre sem feledkezett volna meg az apósa személyének felemlítéséről. A családi események kapcsán emlegetett személyek inkább rokonok lehetnek, mint csak barátok. A Gulácsyak a Bereg megyei Gulácsról, Tóvissy

Temetve a D. Újja.
 M. M. Moros V. Mezőbe
 Kőkenyesen, Taraczk
 köze mellett, Újjan
 ezen Falu mellett egy
 kis Dombotkőre,
 és Testvér ösve
 vel es kis Leánykaja
 val edjűn, edes Ann
 anyósánál es nekem
 Holój való el felejt
 keserőn Somorjánál

Elhunyt Edjűn c.
 Vefedelekes újdor
 Időben, s. Rofst
 wán, Villango val
 ban, két Eftim
 Háram Holój
 hjan.
 Lovány falni.
 Tóvissy Péter

pedig Erdélyből származtak át erre a vidékre. *Gulácsi* Albert Taraczközön ismerkedett meg feleségével, *Fráter* Katával, a *Fráter* István leányával, akinek Kőkényesen volt birtoka. Tövissi rokonai alapon vonzotta magához a *Maksait*, *Tormákat*, — Erdélyből, a Szatmárból *Fogarassy* Sámuelinét, akit leánynevén nem ismerünk, de *Tövissi* *nénem* *asszony* (tehát vagy testvér, vagy nagynéni) megnevezéssel mutat be. A *Kun* Zsigmond (a rosályi *Kun* család tagja) felesége, *Maksai* Zsuzsa és a *Torma* László felesége, *Maksai* Krisztina testvérek, *Maksai* Ferenc és *Barcsai* Anna leányai. Ezekhez csak rokonai alapon csatlakoztathatjuk a felemlített *Mazai* (= *Maksai*) Józsefet, őt azonban a családörténetek nem említik testvérként. *Fráter* Kata atyja, *István* azonos-e a volt huszti várkapitánnyal, (aki 1703-ban halt meg), nem merném állítani, mert a források említést tesznek ugyan a *Fráter* István három házasságáról, s e házasságokból származott tizenkét gyermekről, akiket névszerint is felsorol a családi krónika, de *Katáról* nem esik szó. Ebből az időből más *Fráter* Istvánról nem tudunk, vagy talán nem teljes a gyermekek számszerinti és névszerinti felemlítése a családi feljegyzésekben?

A *Gulácsi* Albert possessori bejegyzésből megállapíthatóan egy *Pathai* Sámuel nevű református pap volt a könyv első tulajdonosa. A nagy *Pathai* családnak azonban több Sámuele volt. A legidősebb, akiről tudomásunk van, azonnal mellőzhető, mivel már 1661—1662 körül meghalt, azután fel is ment már 1630-ban tért vissza külföldi tanulmányújáról, a könyv pedig csak 1646-ban hagyta el a sajtót. A másik *Pathai* Sámuel szintén a debreceni kollégiumban nevelkedett, 1693-ban lépett a felső osztályokba, s csak 1700—1705 között járt Hollandiában. Amikor hazajött, kérdéses, találkoztott-e még *Gulácsival*. Egyébként is jóval fiatalabb volt, mint *Gulácsi*. Van az Egyetemi Könyvtár tulajdonában *Geleji* *Katona* Praeconium evangelicum-jának (= RMK. II. 521.) egy olyan példánya, amely a címlapján három tulajdonos beírását őriz. Egyik a *Komáromi* Istváné 1662-es évszámmal. Ő 1640-ben subscribált Debrecenben, 1645-ben volt Utrechtben, hazatérve a váradi iskola mestere, majd mezőtelegi, aztán kismarjai pap, s 1656-tól a bihari egyházmegye esperese. Az ő beírása felett *Pathai* K. (vagy B. ?) István örege írású névbejegyzése olvasható. Az alsó bejegyző 1715-ös évszámmal *Pathai* P. Sámuel. Ez utóbbi írás a *Pathai*-írásúpushoz közelebb álló fiatalos írás. Ez a *Pathai* Sámuel inkább a volt debreceni lelkész leszármazottja lehet. A másik, aki 1693-ban a kollégiumban subscribált, *Zoványi* szerint *Pathai* *Baracsi* János fia, aki a Dunamelléken működött és halt meg 1739-ben. A leginkább valószínű ajándékozó az a *Pathai* Sámuel, akinek egy versét közölte egy Leydenben, 1680-ban megjelentetett tízleveles *Peregrinum feretrum* c. alkalmi nyomtatvány (=RMK. III. 3051.), amelyet a hollandiai egyetemeken akkor kint tartózkodó ösztöndíjas magyar diákok adtak ki *ifjabb Kovásznai Péter* (*Kovácsnai Péter* volt erdélyi püspök Hollandiában elhunyt fia) emlékére írt gyászverseikkel. A versírók között két *Pathai* szerepel, az egyik az előbb említett *Pathai* István debreceni lelkész, aki 1711-ben halt meg Debrecenben, s 1679 végétől 1681 őszeig tanult Hollandiában, a másik *Pathai* Sámuel, akiről az előbb beszéltem, a leidegni egyetem beiratkozott hallgatója. Ez a Sámuel nem szerepel sem *Szinyeyinél*, sem *Zoványinál*, de hogy élt és abban az időben Hollandiában tanult, az említett emlékvérs bizonyítja. *Gulácsi* Alberttel inkább összeillő kortárs, mint az 1693-ban felsőbb osztályban tanuló másik Sámuel, aki csak az 1700-as évek első évtizedében bontogatta zárnnyait. Kb. egyidős lehetett a debreceni pappal, *Pathai* Istvánnal, lehet, hogy közeli ro-

kona, sőt egy-két év különbséggel talán testvére. Eletrajzi adatai ismeretlenek, tanulmányait feltételezhetően Debrecenben kezdte meg, mint századának legtöbb magyar református diákja. Elképzelhető, hogy az erdélyi fejedelem titkára és a kálmáni pap egyazon iskolában nevelkedtek és igaz barátokká válhattak. Lelki rokonságuk tárgyi bizonyítása az ajándékba hozott és kapott újtestamentum, a hitbéli igazolás pedig az a bejegyzés, amelyet *Gulácsi* a biblia egyik előzéklapján írt be: »A Jézus Christus igaz Istenségét csak a Sz. Máthé 14. részéből is az ki nem hiszi, nyilván való Atheus.«

Már majdnem befejeztem e dolgozattal kapcsolatos tennivalóimat, amikor véletlenül rábukkantam egy kis közleményre, amely a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1847. évi folyamában (1418—1421. hasábon) az Emlék-tárca rovataban jelent meg *Lugossy* József közlésében. »Máramarosi egyházmegye a XVII-dik században« címmel. Nyolc máramarosi református egyházközség papjairól és tanítóiról tájékoztat bennünket ez a lista névszerinti és időrendi felsorolásban. A huszti lelkészek között *Pathai* *Samu* 1683-as évszámmal, a szigetih papok között *Pathai* *Samu* évszám nélkül, *Técsi* *Endre* és *Gyalai* *K. István* között, amaz 1670, emez pedig 1690 évszámmal. Ez az a személy, akit keresünk. Ez a máramarosi *Pathai* *Sámuel* (lakóhelye és az 1683-as évszám bizonyossága szerint) állandó érintkezésben lehetett Tövissel apósával és annak családtagjaival. Hollandiából hazatérése után első állomása lehetett-e Huszt, vagy valahol már szolgált egy—másfél évig, nem tudjuk. Huszti papságában, ahonnan Szigetere ment át, utódja *Huszt* *L. Samu*, aki mint tanító 1680-as évszámmal szerepel a *Lugossy* jegyzékében, 1688-as évszámmal kerül be a huszti papi névsorba. Így *Pathai* 1683-tól 1687-ig volt huszti lelkész. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1863-évi kötetében (1101. hasábon) megjelent »Jegyzetek a huszti helv. hitv. egyház múltja- és jelenéről« c. közlemény szerint 1687-ben ment át Szigetére, ahol 1690-ig működhetett, mert 1690-ben már *Gyalai* *K. István* a szigeti lelkész *Lugossy* szerint. További adataink róla nincs.

Talán nem is lényeges, hogy a sok Sámuelből melyik *Pathai* Sámuel volt az ajándékozó. A megszívlelendő vonás inkább az, hogy nemcsak a megajándékozott, hanem annak örököse is annyira megbecsülte az ajándékot, hogy családi dolgait, benső érzéseit is belezárta a jövődő számára.

Még valamit a könyv történetéhez. A Tövissi bejegyzésből nyilvánvaló, hogy az Újtestamentom még 1710 után a család birtokában volt és valószínűleg maradt is néhány évtizedig. Nem tudjuk, *Farkas* *Lajos* mikor és honnan szerezte meg. 1710 után még száznál több esztendő telhetett el, míg hozzakerült. A tulajdonosról tulajdonosra szállás nem szakadt meg. A rongálódás a továbbvándorlást látszik bizonyítani. Találunk a könyvben még egy kis beírást, amely egy keresztnevet őrzött meg, két betű felcserélésével, így: *Habet* *Josephus*. Ez az ismeretlen József lett volna egy közbeeső láncszern? Ki tudja?

Bár eléggé megrongálódott az elmúlt három évszázad alatt ez a kis könyv, de teljes hitellel igazolta azt a kételkedés, a könyvek sorsával kapcsolatosan idézni szokott szólásmondást: »*Pro captu lectoris* habent fata libelli« = A könyv sorsa az olvasó felfogásától függ.

- SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái.
 PAP József: Adalékok Máramaros történetéhez. Máramarossziget, 1909. 322. 1.
 THALY Kálmán cikke: Századok, 1874. 292. 1.
 MAGYARY-KOSSA Gyula: Magyar orvosi emlékek. 4. köt. 29. 1.
 KIS Ernő: Pestis járványok pusztításai Debrecenben. = Népegészségügy, 1931. évf. több helyén.
 FEJERPATAKY László: A könyvtár múltja és jelene. = A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. A Széchenyi Országos Könyvtár. 7. 1.
 CSONTOSI János cikke: Magyar Könyvszemle, 1876. évf. 134—140, 183—189. 1.
 GYÖRGY Endre: Magyarország köz- és magánkönyvtárai. Bp. 1886. 33. 1.
 ZOVÁNYI Jenő: Patai K. István. (Dolgozatok. Kéziratsomó a DEK-ban.)
 ZOVÁNYI Jenő: Cikkei a »Theológiai lexikon« részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Bp. 1940.
 JAKAB Elek: Az utolsó Apafi. = Magyar Tört. Tár. 21. köt. Bp. 1875.
 KÖVÁRI László: Erdély nevezetesebb családai. Kolozsvár, 1854.
 NAGY Iván: Magyarország családai. Pest, 1857—1868.
 KEMPELEN Béla: Magyar nemes családok. Bp. 1911—1932.
 FRATER-család leszármazási sorrendje. Bp. 1940.
 Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1847, 1863.

A SÁRRÉTI NÉPRAJZI TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK

A »Sárréti Napok 1974« keretében, Püspökladányban május 21-én rendezett Sárréti Néprajzi Tudományos Ülésszak anyagát (az előadásokat és a hozzájuk fűzött korreferátumot egy bevezető tanulmánnyal és német nyelvű összefoglalóval) a Püspökladányi Nagyközségi Tanács a Ladányi Híradó külön számként megjelentette. A kötetet dr. Dankó Imre szerkesztette.

A MÚZEUMI KURIR KÖTETEI

Több érdeklődésre válaszolva ismételt felhívjuk barátaink figyelmét arra, hogy a Múzeumi Kurir 10—10 számonként egy-egy kötetet képez. Tartalomjegyzéket csak a 10. számokhoz kapcsolódóan közlünk. Kérjük, hogy számainkat gyűjtsék össze és köttessék be.

Két levéltári adat a sárrétudvari népelet ismeretéhez

BENCSIK JÁNOS

1799. december 19-én »reggeli 8 órakor kezdődvén a Téli Időnek kemény havazása délután, valamint az azt követő Éjtszakai Idő is olly rendkívüli fagyalóval hidegséggel telt, hogy minden némű, a mezőn legelő jószágok még azon nap kentelenítettek bé hajtódni az Helységek be. Másnap azaz 20-dik Napján az említett hónapnak hurré tévén határunkon az úgy nevezett Tigitsi Ernél levő veszedelmet, bizonyos Lakosnak Számos szekerekkel mentek ki Lakossaink a Segedelmére: Ez volt némely Kaba várossa Lakos Gazdáinak Juh Nyájja, melyet a Kemény Szél és Fergeteg az Érig hajtott, hol is több, mint 200 Darabok az említett Tigitsi Erbe döglötték, melyek Helységünkbe hordattak, más részről pedig szomszéd Nagy Bajom Helységébe is számos döglöttet vitettek, az Eletben maradtak hasonló képpen hozzánk és Bajomba hajtódtak, csak közel a szerencsétlen helyhez a kemény hideg miatt meg erőtlenedett Kabai volt lakos Bodnár István nevezetű juhásza az említett nyájnak, a szétől össze fuvatott hó rakás között feküdt lélektelenül. Ezen szerencsétlen felebarátunk hideg és fagyos teste Helységünkbe hozatván, tisztesség tételre hozzánk Kabáról által jött Edes szüleinek elfelejthetetlen keserőségekre is, jelenlétekben az említett Hónapnak 21-dik napján általunk el is takarítottatott.«¹

Özvegy Végh Jánosné Németh Sára, mivel a szomszédos helységbe kívánt férjhez menni, vagyonát (gyermektelen lévén) összeíratta:

»Egy ház telek, 10 Köblös Urbariális földekkel,	
Egy ellő tehén,	2 rokolya
18 ellő juh	1 czifra ködmön
Egy kos	6 párna tsuts
A telken egy marha istálló	2 derékally
Egy disznó ól	Egy szunyog hálló
Egy vályog disznó ól	6 párna takaró
Egy juh szín	Egy meddő tehén
Hét sor szőlő	hat bárány
12 száz vályog	2 rengő
Egy asztal	3 szőr szita
Egy karos lóca	Egy láda
Egy fátlyol szita	Egy karszék
11 lepedő	11 ingváll
3 abrosz	Egy mente
9 ingally	3 törülköző kendő
7 szakasztó ruha	3 szoknya
Egy posztó puszli	9 keszkenő nyakba és főre való

Egy viselő ködmön
 5 fő ally
 2 szalma takaró
 Egy nyoszolya
 4 sjat ruha
 3 tarisznya
 Egy ujj guba
 Egy hosszú ködmön
 20 zsák
 2 hombár
 5 mosó és gyuró teknő
 3 hordó
 3 gyékény véka
 9 kisebb s nagyobb ülő szék
 4 száll fenyő deszka
 Egy vászon szövő
 Egy ajtó
 3 kapa
 2 favilla
 Egy vas villa
 Egy félvékás
 Egy ujj fa veder
 80 kisebb s nagyobb tál s fazék,
 tányér
 2 pintes palaczk
 Egy paplan
 Egy negyed részes üveg
 Egy parka lepedő
 Egy réz üst

Egy vas tepsi
 2 lógós hámfá
 Egy ajtó fél sarokkal
 Egy köből tavaszi Buza vetni való²
 2 pár fehér ruha
 Egy bunda
 Egy dolgozó guba
 Egy szóró ponyva
 Egy dagasztó teknő
 3 dézsa
 2 élet tartó kosár
 6 szakasztó kosár
 Egy vető karó
 Egy veréce
 Egy kapu
 Egy ásó
 Egy vas gereblye
 3 lapát
 Egy vas veder
 Egy kulacs
 Egy intzés palaczk
 Két meszejes üveg
 6 üveg pohár
 Egy szóró ág takaró
 Egy ótska serpenyő
 9 kisebb s nagyobb juh harang
 30 szál fedélnek való fa
 8 köből kétszeres buza

1 Hajdu-Bihar megyei Levéltár, V. 668/a. Sárrétudvari Jegyzőkönyv, 1799.

2 Uo. 1833. 119. oldal.

ÉRTEKES KERÁMIA-LELETEK A DEBRECENI ÉPÍTKEZÉSEKNÉL

A tavasszal megindult debreceni építkezéseknél, különösen a Vénkertben, az alapozási munkálatoknál, illetve területrendezésekkor nagymennyiségű, különböző korú kerámiaanyag kerül felszínre. A leletek oly nagy mennyiségben mutatkoznak, hogy P. Szalay Emőke műzeológus az építkezések munkásai közt leletmentő- és bejelentő hálózatot épített ki. A hálózat gyorsan és pontosan végzi a munkáját: összegyűjti és időnként eljuttatja a múzeumba az előkerült anyagot, valamint állandóan tájékoztatja a múzeumot az éppen folyó munkákról. Jóllehet az előkerült kerámiák túlnyomó többsége csak töredék, mégis jó, eddig sok esetben hiányolt felvilágosítással szolgálnak a XV—XVIII. századi, rendkívül gazdag debreceni kerámiáról. Az eddig előkerült leletek közül kiemelnénk több figurális és ornamentális kályhacsempét, mázas-gazdagon díszített edény-töredékeket és nagymennyiségű ép, felkész és töredék pipát.

A világ tíz érdekes múzeumáról

DANKÓ IMRE

Nehogy valakit is félre vezessen a cím. Az alábbiakban ismertetett tíz múzeumon kívül még sok más nagyobb, értékesebb és mind a tudományos, mind pedig a közművelődési érdeklődésre méltán számottartó múzeum is van. Olyan sok, hogy nem is lehet ismertetésükbe belefogni. Az, hogy mégis ezúttal csak tíz múzeumról lesz szó és éppen arról a tízről, amelyről néhány jellegzetességet elmondunk, az a magyarázata, hogy érdekes, az általánostól elütő, egyedi sajátosságokkal rendelkező múzeumok. Pár mondatos ismertetésünkben ezekre a specialitásokra akarunk elsősorban rámutatni. A sorozatot folytatni szeretnénk, legközelebb a világ tíz legnagyobb múzeumát mutatjuk majd be.

A *linzi Városi Múzeum* 1973 júliusában átköltözött a város egyik régi, nagyszerű épületébe, az 1607—1610 között épült úgynevezett *Nordico-ba*. Neve onnan származik, hogy eredetileg a jezsuiták kollégiuma volt az északi országokból verbuvált tanulóik számára: Collegium Nordicum. A Városi Múzeum 1973. szeptember 27-én nyitotta meg új épületében első kiállítását a linzi stukkódíszekről, ami nagyrészt a Nordico díszítéseiből adódott.

A linzi Városi Múzeum új épületében, a korábnál jobb körülmények között, gazdag, változatos programot készített. Sor került »magyar hét« rendezésére is, ami alatt múlt századi Zsolnai, herendi porcelánokat mutattak be. Érdekesség volt még a december 9-én megnyílt magyar gyermekrajz kiállítás is, amelynek darabjai Petőfi János vitézét illusztrálták különböző technikákkal.

A linzi Városi Múzeum érdekessége, hogy következetesen foglalkozik a magyar kultúra bemutatásával, ismertetésével.

A norvég szabadteri néprajzi múzeumok egyik legjelentősebbike az elverumi *Glomdal Múzeum* (Glomdalsmuseet). Nevét a Glama folyóról, illetve völgyéről (dal) nyerte. A múzeum ennek a tájnak népi hagyományait igyekszik összegyűjteni, bemutatni, 1911-ben alapították, ma 87 épületben, részben épületegyüttesben tárja elénk a délkelet norvégiai nép gazdag kulturáját. A múzeum létesítésében nagy szerepe volt *Havard Skirbekk*-nek, az intézmény első vezetőjének, aki Hus og tun (Ház és táj) címen vastag, gazdagon illusztrált kötetben ismertette a környék népi építészetét és részben a nagy jelentőségű gyűjteményt (1963). Mai igazgatója, *Ivar Skre*, a norvég társadalomtudományi múzeumok szövetségének egyik vezetője. A múzeumnak többféle ismertetője is van. *Arne Berg* jó összefoglalását a Glama völgyének népi építményeiről is a mú-

zeum jelentette meg (Tingbøkene og byggeskikken i Glamandal. Elverum, 1967.)

Ennek a múzeumnak az a sajátsága, hogy aránylag félreeső helyen települt kis városban működik. Létrejötté, fejlődése, a norvég kulturális élet egészében betöltött szerepe fényesen igazolja egyrészt, hogy a múzeumlétesítés feltételei közé nem feltétlenül tartozik a nagyváros; másrészt azt, hogy Norvégiában a decentralizáció tényleges, élő valóság. Ezt igazolja különben az is, hogy Elverumban a néprajzi múzeumon kívül még egy országos múzeum is van: a Norvég Erdőgazdálkodási, Halászati és Vadászati Múzeum (Norks Skogbrukmuseet, Fiske og Jagd).

A nagyszombati (Tranava) Nyugatszlovák Múzeum (Západoslóvenské Muzeum) főleg történeti gyűjteménnyel rendelkezik. 1972-ben mégis egy nagyszabású népművészeti kiállítást rendezett. Igen gazdag anyagot állítottak ki; gyékénymunkákat (tojástartók, kosárcák stb.), szőtteket, fazekas munkákat, majolika készítményeket, himézéseket, csipkéket, agyagplasztikát, vesszőfonatokat (főleg kosarak), csuhékészítményeket (bábuk), fafaragást (állat- és emberfigurák, eszközök pl. kanalak), mézeskalácsokat stb. mutattak be. A kiállításhoz szép vezető is készült, egész oldalas fotókkal.

Ennek a kiállításnak, illetőleg a nagyszombati múzeum kiállítás rendezési programjának az az érdekessége, hogy Turócszentmárton közelében (ahol a Szlovák Néprajzi Múzeum székel), Pozsony szomszédságában, (ahol ugyancsak messzeföldön híres néprajzi-népművészeti gyűjtemény van) és Nyitra mellett, (ahol szintén van néprajzi gyűjtemény) Nagyszombaton is néprajzi, közelebbről népművészeti kiállítást rendeztek. Jól mutatja ez, hogy az egész világon, így Szlovákiában is megnőtt az érdeklődés a népművészet, a népművészeti kiállítások iránt.

Windsor városa nem messzire van Londontól. A szép helyen fekvő városkát óriási tömegben keresik fel a turisták, az érdeklődők. Mindenki a windsori kastélyt akarja látni, amely olykor-olykor még ma is lakhelye az angol uralkodónak. A hatalmas vár teljes épületében áll és uralkodik roppant tömegével nemcsak a városka, hanem az egész táj fölött is. Az építmény sok-sok részlete tanúsodik magasfokú művészséggel. Különösen a székesegyházat kell kiemelni, amely a sajátos angol gótiika egyik legismertebb példája.

A várpalota alatt meghúzódó középkori városka régi városházája ma Városi Múzeum. Erdekes ellentétben a királyi család fényűző, művészi otthonával, szerényen, egyszerű eszközökkel mutatja be ennek a kis városnak érdekes történetét, szürke hétköznapjait. A gazdag anyagú, szellemes megoldásokkal (apró makettek) dolgozó kiállítás szükséges kiegészítése a windsori palota már nem helyi, már kissé nem is emberi, de éppen ezért teljes információt nem nyújtó gazdagságának. A Városi Múzeumot sokkal kevesebben keresik fel, mint a várkastélyt, pedig csak a kettő együttes szemlélete ad igaz, hű képet az egykori angol életéről. Egyben a windsori Városi Múzeum szerény eszközei ellenére az az egyik legjobb példa egy város, egy körülhatárolt közösség önálló léte, sajátos története, életmódja és egyben jelentősége bemutatására. A windsori városi múzeumnak ez az egymásmellettség a sok-sok tanulságot rejtő sajátossága.

A moszkvai Kreml múzeumkomplexumának egyik legérdekesebb része az úgynevezett Fegyvertár (Oruzsennaja palata) épülete és gyűjteménye, kiállítása. Maga az épület is jelentős, bár csak 1851-ben készült. Szerényen illeszkedik bele a Kreml épületegyüttesébe. Nevével ellentétben nem fegyvertár, hanem a cári időkben is a cárok díszruháinak, fegyvereinek, a cári kincseknek a tároló helye volt. Ma is a cári kincsek, díszruhák, ékszerek helye és bemutatója. Anyaga a forradalom után jelentősen gyarapodott. Ide került több egyházi kincs, kegszer, ikon, mesés kötésű liturgikon stb. is. A kiállítás nemcsak a cárok mesés gazdagságáról, fényűzéséről, hanem a rendkívül fejlett orosz iparművészetéről is beszél. Meltán keresik fel a látogatók ezrei és tízezrei. Erdemes megemlíteni, hogy az Oruzsennaja palata kiállításáról egy nálunk is kapható, díszes album is készült (Goszudarsztvennaja Oruzsennaja Palata Moszkvából Moszkva, Kreml, Moszkva, 1969.). Ez a díszes és egyben magas tudományos színvonalon írt munka 175 egész oldalas színes képpel, jó leírással ismerteti a Fegyvertár kiállítását. Az album hét szerző, a legnevesebb szovjet művészettörténész munkája. Érdekessége még az épületnek, hogy itt helyezték el a mesés értékeket őrző úgynevezett gyémánt múzeumot is. Ezt azonban csak korlátozott mértékben és módon lehet látogatni.

Az Oruzsennaja Palotának, mint múzeumnak az az érdekessége, hogy kincstár, káprázató drágaságok, remek gyűjteménye. Mint ilyen egyedülálló a világon.

Lublinnak, ennek a jelentős keletlengyelországi városnak két múzeuma is van. Az egyik a lublini kerületi, vagy vajdasági múzeum. (Múzeum Okregowe Lublin) a híres lublini várban nyert elhelyezést. A múzeum a II. világháborúban, a náci megszállás alatt majd teljesen elpusztult. Valóságosan újjá kellett szervezni. Új helyén, a várban a régész igazgató, Zygmunt Słusarski vezetésével lázas múzeológiai munka folyik. A múzeumnak helyt adó középkori vár sok átépítésen ment át. Mai neogót külseje egy modern építményt takar. Szerencse, hogy legrégibb s egyben legsebezhetőbb részét viszonylagos épességben maradtak; XII—XIII. századi kápolna bizánci—román—gót stílusú falfestményekkel és belső térképépzéssel; donjon, hengeres belső torony. A múzeum gazdag anyagát mindmáig nem tudta egységes, nagy kiállításban bemutatni; egyrészt az épület folyamatos felújítása, múzeumi célokra való átalakítása, másrészt a gyűjtő- és feldolgozó munka elhúzódsága miatt. A gyűjtemény legfejlettebb részei a történeti és a néprajzi együttesek. A múzeum az óváros kaputornyában két éve állandó várostörténeti kiállítást rendezett és nyitott meg. A néprajzi gyűjtő- és feldolgozó munka pedig főleg a népművészetekre irányult (Alfred Gauda). A lublini múzeum évkönyvszerű, azonban kötetenként más és más tudományággal foglalkozó kiadványt, valamint az időszakos kiállításokat ismertető leprellőket jelentett meg. A város másik múzeuma újabb keletű. A Galeria Lubelska fiatal intézmény és mai, modern képművészeti alkotásokat gyűjt, mutat be. Állományát ismertető, jórésben színes képekkel illusztrált, a művésznek rövid életrajzát is adó ismertető albuma nem régen jelent meg (1970).

Mindkét lublini múzeum a lengyel újjászületés jó példája és szerves része.

A sepsiszentgyörgyi (Sft. Gheorghe) megyei múzeum 1879-ben létesült és eredetileg Székely Nemzeti Múzeumnak indult. Gyönyörű, múzeumi célokat kiválóan valóra váltó épületét Kós Károly tervezte. Gazdag

gyűjteményei lehetőséget adtak arra, hogy munkáját több szakosztályra tagoltan (természettörténeli, régészeti, néprajzi, képzőművészeti) végezze, hogy köré már a századforduló táján eleven tudományos tevékenység ötvöződjön. Könyvtára is jelentős, a legmagasabb szintű tudományos munkának is jó alapja. Kiadványai mind a múltban, mind pedig a jelenben híven tükrözik egyrészt a sepsiszentgyörgyi múzeum tudományos jelentőségét, másrészt pedig a benne és a hozzá kapcsolatosan folyó tudományos munkát magát, Evkőnyve, az *Aluta*, a múzeum mostani igazgatójának, a jónévtű régész *Székely Zoltán*nak a szerkesztésében 1960-ban indult meg és már a negyedik kötetnél tart.

A múzeum időszaki kiállításokkal igyekszik a vele szemben felmerült és mindinkább fokozódó igényeket kielégíteni. Fejlődését mutatja, hogy csak a közelmúltban is két egységgel is bővült. A múzeum udvarán lévő szabadtéri részhez külön Jan Matisz és Gyárfás Jenő állandó emlékkiállítások járultak.

A sepsiszentgyörgyi múzeum érdekessége az a körülmény, hogy talán minden múzeumnál jobban mutatja a múzeum tudományos központ szerepét.

Bergen Norvégia második legnagyobb városa. Sokban azonban több, jelentősebb, mint Oslo, a főváros. Különösen jelentős kulturális, tudományos és művészeti élete. Sok-sok számottevő kulturális intézménye közül eredetiségével kiemelkedik a *Gamle Bergen* (A régi Bergen) nevű szabadtéri néprajzi múzeuma. Ebbe, a maga nemében egyedülálló gyűjteménybe hordták össze a régi Bergen különböző házaát. Egész utcásokat képezve sikerült egy mára már nemcsak építményeiben, hanem minden másban is eltűnt régi város életét a maga teljességében megőrizni és bemutatni. Ez az öreg város nem kihalt, öt házak gyűjteménye; a házak nemcsak teljes berendezésükkel kerültek ide, hanem az egykori munka is folyik bennük. A pék süt és régimódi süteményeket árusít; a századvégi fotográfus csodálatos háttérrel képeket, visít portaitokat készít; az öreg tipográfusok régi díszekkel, betűtípusokkal apró, megvárható nyomtatványokat (névjegyek, meghívók, jegyek stb.) készítenek és így tovább az órásnál, a szatócsnál és másoknál. A Gamle Bergen újszerűségét, egyedülállóságát az jelenti, hogy egy város és nem egy falu hagyományait gyűjtötte össze és mutatja be, bizonyítva, hogy a városban is volt és van ma is népélet, amit az etnográfia eszközeivel lehet és kell tanulmányozni.

A Gamle Bergen óriási látogatottságnak örvend. Jó, több nyelvű kalauzai vannak; színvonalas évkönyvet jelentet meg.

Lübecken, ebben az ősi, egykori Hanza városban, amely elevenességével ma is kiemelkedik társai közül, öt jelentős múzeumot találhatunk. A *Szent Anna Múzeum* onnan vette nevét, hogy a középkori Szent Annáról elnevezett ágoston-rendi kolostorban és templomban van elhelyezve. A múzeum rendkívül értékű középkori művészeti emlékeket tár látogatói elé. Az úgynevezett *Behnhaus* viszont a modern — XIX—XX. századi — művészetek gyűjteménye. Múzeummá alakították át az 1477-ből származó kétfestésű városkaput (*Holstenor*) is. Itt gazdag várostörténeti gyűjteményt találhatunk. A *Természettudományi Múzeum* épületét csak 1959—61 között állították helyre, mivel 1942-ben bombatámadás érte. A Termé-

szettudományi Múzeum nagyméretű diorámákban mutatja be Schleswig—Holstein érdekes növény- és állatvilágát.

Jellemző az öt lübecki múzeumra, hogy mind az óvárosban, a vízzel, falakkal körülvelt középkori városmagban van, közel egymáshoz. Működésük, létesítésük jó példa arra, hogy hogyan lehet értékes műemlékek védelmét és felhasználását a legjobban biztosítani, illetve hogy régi épületekben hogyan lehet modern, a léleltörténeli korszerű igényeinek megfelelő gyűjteményeket és kiállításokat léteztetni.

A világ egyik legjelentősebb természettudományi múzeuma a tulcea-i *Dunadelta Múzeum*. Az intézményt 1949-ben alapították a Dunadelta egyedülálló növény- és állatvilágának tanulmányozására és bemutatására. A múzeum gyors fejlődéssel, nagyszűrű gyűjtőmunkával hamarosan Románia egyik legjelentősebb múzeumává nőtt. *Simion Gavrilă* igazgató vezetésével egy lelkes gárda a »műtárgyak« ezreit és ezreit gyűjtötte be és a gyűjteményt alkalmassá tette arra, hogy már 1958-ban három ágazatú (természettudomány, helytörténet, néprajz) múzeumként működjön és hogy 1964-ben egy nagyszabású természettudományi állandó kiállítással a világ elé álljon. A rendkívül gazdag és látványos kiállítás a diorámák egész sorában tárja elénk a Dunadelta és a hozzá csatlakozó román tengerpart egyedi életjelenségeit. A múzeumnak nagy az idegenforgalmi jelentősége is. A Dunadelta egyre inkább fejlődő kiránduló (főleg vadász) hely. Vendégei rendszeresen felkeresik a tulcea-i múzeumot is. A múzeum idegenforgalmi jelentőségére utal, hogy 1964-ben egy vaskos, jól illusztrált, német nyelvű vezetőt is kiadtak.

A tulcea-i Dunadelta Múzeum példája jól mutatja, hogy az idegenforgalom milyen jelentős tényező a múzeumlétesítés, múzeumfejlesztés munkájában. De jó példa arra vonatkozóan is, hogy a múzeum milyen sajátos eszközökkel és módon támogathatja az idegenforgalmat.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG SZOLNOKI VÁNDORGYÜLESE ELE

Szeptember 13—15-én kerül megrendezésre Szolnokon a Damjanich János Múzeum szervezésében a Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlése, amely ezúttal az ország néprajzos múzeológusainak szakmai és ideológiai továbbképzése is lesz. A készülő vándorgyűlés sokban el fog térni a korábbi vándorgyűlésektől. A *Hofer Tamás* — a Társaság főtájkára — koncepciója alapján megrendezésre kerülő vándorgyűlést a magasfokú szakmaiság, a más tudományágak eredményeinek a néprajzban való jobb és szélesebb körű alkalmazása, kitekintés a nemzetközi tudományosság életére jellemzi. A vándorgyűlésen például nem fognak előadások elhangzani, hanem csak hozzászólások, kiegészítések, vita, mert az előadások szövegeit jóval előbb a résztvevők kiadványként meg fogják kapni. Újszerű és a vándorgyűlés eredményességét minden bizonnyal erőteljesen biztosítja, hogy a vándorgyűlésen előadásra, jobban mondvá megvitatásra kerülő témák nem különölköznek, hanem összefüggőek. Így az egyes előadások egymást kiegészítik, jobb megvilágításba helyezik. A vándorgyűlés tematikája a három alapvető települési formához, a tanyához, a faluhoz és a mezővároszhoz kötődik.

Temetési paródia a dereski lakodalomban

UJVÁRY ZOLTÁN

A temetést parodizáló színjátékszerű szokások problémakörével több tanulmányban foglalkoztam. A kutatás nyomán kitűnt, hogy a temetést utánzó játék rendkívül népszerű volt a Nagyalföldön lakodalmak alkalmával, Erdélyben és Dunántúlon elsősorban a farsangi hagyománykörben. Felvidéki területről csak szórványos adatokat ismertünk. Úgy tűnt, hogy a peremterületeken a temetést parodizáló játékok alkalma a farsang. Gömői gyűjtőutaim során 1973-ban azonban a Turóc-völgyi Deresken váratlanul rábukkantam a temetést parodizáló játékokra a lakodalom szokás-hagyományában. Deresk a gömői Turóc-völgyében közvetlenül a nyelvhatáron fekvő magyar falu. A völgyön fölfelé haladva pár kilométerre a következő település a szlovák lakosságú Kővi (Kameňany). Így tehát a Turóc-völgyben Deresk a legszélső pontja a lakodalmi temetési paródia elterjedési határának a magyar hagyományban.

A temetési parodizálása egyike volt a legkedveltebb lakodalmi játékoknak Deresken. A menyasszonykontyolás után, többnyire hajnal felé „csinálták a temetést”. A szereplők a lakodalomba hivatalos legények voltak. Amikor a menyasszonyt elvitték felkötölni, a tréfára, a mókára hajlamos — kissé már kaptos — legények a kamrában, az ólban vagy a csűrben felkészültek a játékokra.

Egy legényt, aki a halott szerepére vállalkozott, lócára vagy egy hosszú asztalra fektették. Lapedóval leterítették. A papot alakító legény két *singelt* szoknyát vett magára. Az egyiket a derekán megkötötte kötéllal, a másikkal a felső testét borította be, amelyet a nyakánál kötöttek meg. A két női szoknya alakította a papi reverendát. Papírból süveget készítettek és azt tették a fejére. Ha a papot alakító legénynek bajusza volt, a jelenet bemutatása előtt leborotválta, vagy leragasztotta, mert a katolikus plébánosnak nem lehet bajusza. Kezében egy régi kalendáriumot, s egy meszelőt tartott, a karjára pedig egy rocskát vett. A kalendárium a bibliát, a meszelő és a rocska a szentelő eszközöket helyettesítte. A rocskába szappanhabot, szappanos vizet tettek, ez volt az ún. szenteltvíz.

A halottat alakító legényt felravalozva vitték be a lakzis házba. Elöl ment a harangozó, aki kolompolt. Mögötte a halottat követték a hozzártatózók, azaz egy-egy égő gyertyát tartó legények, akik keserves siratót mimeltek. Fájdalmasan *rittak*, mintha valóban halottat kísértek volna.

Amikor a halottal beléptek, a lakodalmak ház vendégei abbahagyták a táncot, a zene is elnémult. A nagy vidámságot hirdelen néma csend váltotta fel, amit — mint meglepő groteskséget a lakodalom hangulatában — pár pillanat múlva harsona kacaj és derű követett.

Az alakoskodó pap a halott fejéhez állt és a »zsolnárból« énekel:

Rimamurány, Salgótarján,
Papírgyári társaság,
Elbúcsúzik most mitőlünk
Totrec Árpád munkatárs.
Istenem, istenem, mi lesz most énvelem,
Elfogyott a fizetésem.

Az ének után a pap beszentelte a halottat, azaz a meszelőt a szappanhabba mártotta és azzal hintette meg a ravatalt, a siratókat és a nézőket egyaránt. Eközben nagy rívás, zaj, láрма támadt. Amikor ismét csend lett, a pap elmondta a halottí predikációt:

Kedves összegyűlt hallgatóság!

Amikor az Úr a földön jára, a nagy tömegben egy síró asszonyt látta. Odaméne az Úr hozzája és mondá neki: Asszonyom, te miért sírsz, miért keseregsz, miért vagy olyan bánatos? Felelé neki az asszonyka: Uram, hogyne sírnék, hogyne bánkódnék, hogyne lennék szomorú, amikor az én kedves leányom odahaza halálos betegen fekszik az ágyon. Erre az Úr összeszedé minden erejét és mondá az asszonykának: Asszonyom, vezess azon házhoz, ahol a te leányod betegen fekszik az ágyon. Erre a nagy tömeg kíséri az Urat. Elmennek azon házhoz, ahol a kislány betegen fekszik az ágyon. Az Úr beméne a házba, a tömeg pedig kintmaradt az utcába. Föléje mén a kislánynak. Megsimítá orcáját, kérdi őt: Leányom, hol tartom most a kezemet? Erre a leány kissé felnyitja a szemét és mondá: Uram, a csókok tanyáján! Erre az Úr lejjebb húzza a kezét és megfogá az ő két kicsi csecset. Akkor kérdi tőle: Leányom, és most hol tartom kezeim? Uram, azon a sivatagon, amelyen egyszer Áron apánk bevezette népet! Ekkor még lejjebb húzá kezét és megfogá az ő szeméremtestét. Erre kérdi az Úr: Leányom, most hol tartom kezeim? Uram, azon a helyen, ahol valamikor Szent László vesszejével vizet fakasztott! Erre az Úr nem tétovázva: Csókjával elhalmozá a csókok tanyáját. Mellét hozzászorítja a sínai hegyek mellé. Hasát végighúzza azon a helyen ahol mások is bejöttek és vesszejével vizet fakaszt. Mikor az Úr ezen műveletet elvégzé, a leányzó fölkel. Föl és alá jára, jókedvvel, kipirult arccal, de nagyon vígan. Ekkor mondá az Úr: Látjátok, csodatevő erőim itt vannak. Ezt mikor meghallá a nép, csodálkozva mondják az úrnak: Uram, a te műved csoda! Csak azt nem tudja senki, ki volt az Úr! Senkise tudta! A csoda megtörtént. És ez a csoda máma is megtörténik nagyon gyakran. Ezen evangéliom szolgálja mindenkinek az egészségét. És ha valaki vizet akar fakasztani még az éjen, akkor azonnal vegye elő a vesszejét!

A predikáció befejezése után mondja a pap: Most következik a 2. zsolnárt 3. versének 4. fejezete! — S befejezésül énekelte:

Káposztaéréskor elmúlt esztendeje,
Elindult a p...a, letört a tengelye.
Az Isten áldja meg a pap szakácsnéját,
De sokszor adott szörös alamizsnát!
Szörös alamizsna, jaj, de finom, édes,
Keserű az komám, ha elkapnak téged!
Azért ne nyúlj hozzá, vigye el a fene,
Most legyen még eszed, míg nem kezdesz bele!
Amen.

A prédikáció befejezése után a pap »szenteli« a halottat, a gyászolók rinak, majd kiviszik, olykor a ravatalról leborítják a »halottat«.

A dereki lakodalomban szokásban volt még a nagybögő siratása, amely lényegében a temetési paródia körébe tartozik. A vőlegényes háztól a legények a nagybögővel, a zenészekkel a menyasszonyos házhoz mennek, s végig az úton húsz-harminc lépésenként megállnak, a bögőt leteszik az útra — porba, sárba, hóba. A legények, akik egy-egy égő gyertyát tartanak a kezükben, a bögő körül letérdelnek (porba, sárba, hóba), egy-egy nótát eldalolnak, pénzt dobnak a bögőbe, majd a bögőt siratva így folytatják az utat a menyasszonyos házig. A temetési játékok népszerűségét mutatja Gömörben a lévárti varjútemetés, a pelsőci farsangi felvonulás »halottas« menete is. Az összefüggések, a kapcsolatok és a funkcionális kérdésekhez a bemutatott recens hagyomány újabb adalékul szolgálhat. (A problémakörhöz további irodalommal vö.: *A temetést parodizáló színjátékszerű szokások kérdéséhez*. Szolnok megyei múzeumi évkönyv, 1973. 221—227.)

